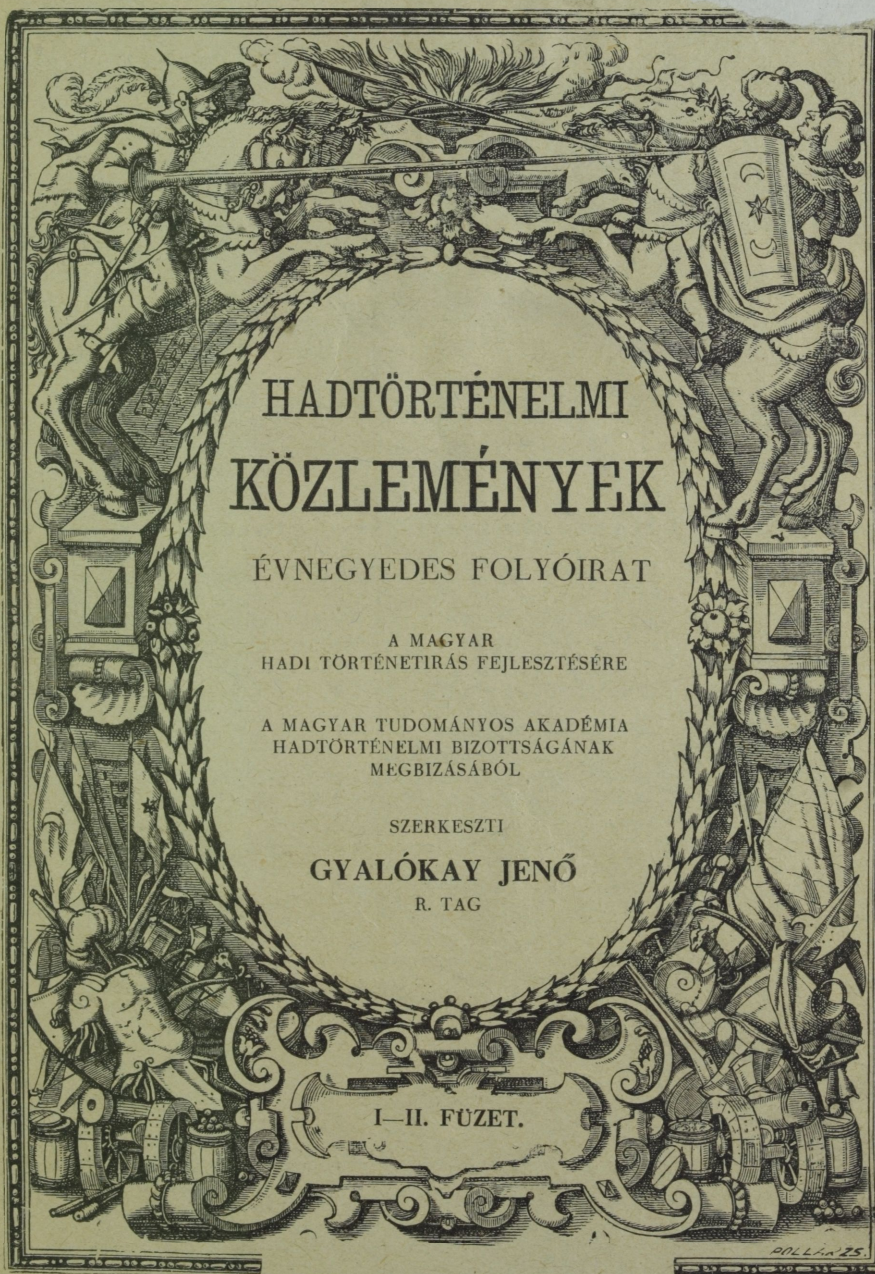

8° / 873. 2119

XLIV. ÉVFOLYAM.

The border is a highly detailed, symmetrical illustration. It features various military and historical elements: soldiers on horseback, a winged figure (possibly Victory or Liberty), a ship, a cannon, and various weapons and armor. The central text is framed by a laurel wreath. The entire border is enclosed in a decorative frame with corner medallions.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSABÓL

SZERKESZTI
GYALÓKAY JENŐ
R. TAG

I-II. FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1943.

TARTALOM.

	Oldal
<i>Dr. Kedvay István:</i> II. József török háborúja, 1788—1790. (3. közlemény.)	1
<i>V. Berkó István:</i> Súrlódások az újoncozásnál, az 1792—97-i francia háború alatt (1. közlemény.)	35
<i>Suhay Imre:</i> A Monarchia katonai kormányzóságának tevékenysége Szerbiában, 1916—18-ban.	60

Hadtörténelmi Okmánytár.

A Nádor-huszárok hazaszökése Csehországból, 1848-ban (Dessewffy Dénes naplójából közli. Dr. Dessewffy Sándor.) . . .	73
--	----

Hadtörténelmi Irodalom.

<i>Mályusz Elemér:</i> A magyar köznemesség kialakulása (Ism. Mitterpacher Gusztáv.)	99
<i>Markó Árpád:</i> Gróf Zrínyi Miklós (Ism. Mitterpacher Gusztáv.)	102
<i>Markó Árpád:</i> II. Rákóczi Ferenc felkelésének svéd vonatkozásai.	104
<i>Vidos Géza:</i> Kőszeg lovas helyőrségei. 1681—1912.	105
<i>Ihnát András:</i> Báthory István orosz háborúi (Ism. Mitterpacher Gusztáv.)	106
<i>Georg Reinike und Herbert Moeller:</i> Der Krieg wie er ist (Ism. Suhay Imre.)	107
<i>Werner Fränk:</i> Als wir nach Frankreich zogen (Ism. Suhay Imre.)	108
<i>Alfred von Pamlikowski-Cholewa:</i> Heeresgeschichte der Völker Afrikas und Amerikas (Ism. Suhay Imre.)	109
<i>Enrico Clausetti:</i> L'architettura militare nei disegni dell'albo di Francesco d' Olanda (Ism. Gy. J.)	110
<i>Enrico Clausetti:</i> Astura (Ism. Gy. J.)	111
<i>Antonio Cappellini:</i> Castelli scomparsi e avanzi di castelli del Polesine (Ism. Gy. J.)	112
<i>Jean Labusquière:</i> Vérité sur les combattants és Nouvelles vérités sur les combattants (Ism. Suhay Imre.)	113

Szerkesztőség: Budapest, XII, Böszörményi-út 3/B. V. 2.
 Kiadóhivatal: Budapest, V. Akadémia-utca 2.
 (Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala.)

Felelős kiadó: Gvalókey Jenő.

A nyomdáért felelős: Mészáros József igazgató.

TARTALOM.

	Oldal
<i>Berkó István</i> : Súrlódások az ujoncozásnál, az 1792—1797-i francia háború alatt	35 158
<i>Dr. Réday István</i> : II. József török háborúja 1788—1790 (5. közlemény)	1
II. József császár és Hadik András	115
<i>Suhay Imre</i> : A Monarchia katonai kormányzásának tevékenysége Szerbiában, 1916—1918-ban	60
Monarchiánk egykori katonai közigazgatása	159
<i>Török Pál</i> †: Gróf Széchenyi István mint katona	171

Hadtörténelmi Okmánytár.

A Nádor-huszárok szökése Csehországból, 1848-ban. (Dessewffy Dénes naplójából közli: Dr. Dessewffy Sándor)	75
Des Alleurs francia altábornagy tudósításai a zsigói csatáról és a lipői kuruc hadjáratról. (Közli: Markó Árpád)	195
Sillye Gábor kormánybiztos jelentése a debreceni ütközetről, 1849 augusztus 5.	202

Hadtörténelmi Irodalom.

<i>Bánlaky József</i> : A magyar nemzet hadtörténelme, XX. rész. (Ism. Markó Árpád)	205
<i>Borbély Andor</i> : Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból. (Ism. Mitterpacher Gusztáv)	207
<i>Bouchler F.</i> : Napoleon, egy lángész üstökösútja. (Ism. Suhay Imre)	215
<i>Cappellini Antonio</i> : Castelli scomparsi e avanzi di castelli del Polesine. (Ism. Gy. J.)	112
<i>Clausetti Enrico</i> : L'architettura militare nei disegni dell'albo di Francesco d'Olanda. (Ism. Gy. J.)	110
Ástura (Ism. Gy. J.)	111
<i>Egyháztörténet</i> : (Ism. Markó Árpád)	210
<i>Frank Werner</i> : Als wir nach Frankreich zogen (Ism. Suhay Imre)	108
<i>Hering Ernst</i> : Der Deutsche Ritterorden. (Ism. Suhay Imre)	211
<i>Ihnát András</i> : Báthory István orosz háborúi (Ism. Mitterpacher Gusztáv)	106
<i>König Kelemen</i> : Füleki vára. (Ism. Markó Árpád)	208
<i>Labusquiere Jean</i> : Vérité sur les combattants. Nouvelles vérités sur les combattants (Ism. Suhay Imre)	115
<i>Lenz Friedrich</i> : Politik und Rüstung der Vereinigten Staaten (Ism. Suhay Imre)	212
<i>Mályusz Elemér</i> : A magyar köznemesség kialakulása (Ism. Mitterpacher Gusztáv)	99
<i>Markó Árpád</i> : Gróf Zrinyi Miklós (Ism. Mitterpacher Gusztáv)	102
II. Rákóczy Ferenc felkelésének svéd vonatkozásai.	104
Magyarország hadtörténete	209
<i>Pamlikowski-Choleva Alfred</i> : Heeresgeschichte der Völker Afrikas und Amerikas (Ism. Suhay Imre)	109
<i>Pivány Jenő</i> : Egy amerikai kiküldetés története. (Ism. Mitterpacher Gusztáv)	206
<i>Reinike Georg</i> : Der Krieg wie er ist. (Ism. Suhay Imre)	107
<i>Vidos Géza</i> : Kőszeg lovas helyőrségei, 1681—1912.	105
<i>Wehrmüssenschaftliche Quellenkunde</i> . (Ism. Suhay Imre)	215

II. József török háborúja.

(1788—1790)

(Harmadik közlemény.)

2. A horvát- és a szlavonországi hadtest.

A horvátországi hadtest feladata — a kiadott részletes hadműveleti intézkedés szerint — Dubica, Novi és egy pár határmenti kisebb vár elfoglalása, majd a Verbas folyóhoz való előnyomulással a szomszédos szlavoniai hadtest oldalának a biztosítása volt. A Szlavonországban felvonult seregetestnek Török-Gradiska (másnéven Berbir) kézrekerítése után, a szomszédaival való összeköttetés fenntartásával kellett Boszniaá vonulnia. A dolog azonban nem volt egyszerű. Bosznia különleges viszonyai nehéz feladatokat elé állították a császári hadtestek parancsnokait. Ez a balkáni terület hegyes-völgyes, hatalmas és sűrű erdőségekkel borított felületével a csapatok mozgását s az utánpótlást igen körülményessé tette. Utai jóformán nem is voltak.¹⁸¹ A határtól csak a folyók mentén és alig járható gyalogösvényeken lehetett belsejébe hatolni, mert a bosnyákok kocsikat nem használtak. Mindehhez járult még az a körülmény, hogy Bosznia abban az időben egy hatalmas, mélységben tagolt védőrendszerhez hasonlított. Majdcsak minden fontosabb pontján magántulajdonban levő kisebb erőd, kastély állott, amelyeket elszánt, fanatikus emberek védtek. Aki ezt a török fennhatóság alá tartozó kis országot hatalmába akarta keríteni, annak minden egyes védőművet, támaszpontot külön-külön kellett megostromolnia. Közben természetesen gondoskodnia kellett arról is, hogy az ellenség lovascsoportjai a hegységek erdős sűrűségéből előbukkanva, rá ne csapjanak. Mindezeknél a természetadta és mesterségesen keletkezett akadályoknál is nagyobb veszélyt jelentett Bosznia harcos szellemű, szabadságszerető népe, amely keleti vallásának rajongó gyűlöletével vetette magát a hazájába tolakodó ellenségre. E török tartomány lakosságának az önállósághoz és régi szokásaihoz való ragaszkodása olyan erős volt, hogy maga a Porta

¹⁸¹ Lásd a Lipsky-féle térképet.

sem mert újjat húzni vele. Nemcsak ősi szabadságában hagyta meg, hanem még az adózástól is mentesítette. A hivatalos szerveket, valamint a határmenti várak török őrsegeit a félhold maga tartotta fenn. Igaz, hogy ezzel szemben felbecsülhetetlen volt az a juttatás, amelyet engedményei ellenében kapott. Bosznia népe, háborúskodás esetén, a saját erejére támaszkodva szállott hadba, s védte meg a Törökbirodalom északnyugati határát. A Porta csak lövészerrel támogatta. E tartomány lakossága az egyik régi egyezményben arra kötelezte magát, hogy hadakozás esetén 42.000 főnyi sereggel támogatja a török haderőt.¹⁸²

A nagy vonásokkal megrajzolt kép is érzékeltetheti velünk, hogy a császári hadtestek feladatai nem tartoztak a legegyszerűbbek közé. Parancsnokaik maguk is érezhették, mert csak óvatosan láttak a végrehajtáshoz. Megfontolásukban valószínűleg az 1736 és 1739-es évek között lezajlott török háború tanulságai is szerepet játszottak. Különösen az 1737 augusztus 4-én lezajlott szomorúemlékű banjalukai ütközet, amely után Hildburghausen herceg megvert hadtestét csak nagy ügyvel-bajjal tudta a boszniai hegyek közül Horvátországba visszavezetni.¹⁸³ A hadtestparancsnokok rendelkezésére álló erők nagysága sem volt elegendő. Márcsak azért sem, mert a császári utasítás értelmében csapataik közül többet, az ellenséges betörések elleni védekezés céljából, a határvonal mentén készen kellett tartaniok. Támadásra tehát csak egyrészüket használhatták fel. Végül, bár szorosán véve nem tartozik a tárgyhoz, de a hadjárai elfogulatlan megítélése érdekében arról is meg kell emlékeznünk, hogy a két seregtest összetétele sem felelt meg az ilyen szokatlanul nehéz terepen való erdményes hadműveletek feltételeinek. Az ellenséges meglepetések ezer veszélyét magábanrejtő térszínen minden támadószellemű tevékenység előfeltétele a kellően megszervezett felderítés. Nélküle a csapatok mozgása hasonlít a vak ember tapogatózó járásához. A bizonytalanság érzete a parancsnokokat és a harcosokat egyaránt bátortalanná teszi és könnyen vakrémületet okoz. Az osztrák hadvezetőség a felderítés legalkalmasabb eszközével, a könnyű lovassággal szűkmarkúan látta el a boszniai határ mentén felvonult seregtesteket. A horvát hadtest 4, a szlavonországi pedig mindössze 2 huszárszázaddal rendelkezett. Ilyen körülmények között némiképp érthető, hogy a távoli célok után nyúló hadműveleti terv — mivel a magasabb vezetők sem ütötték meg tehetség dolgában a mértéket — pusztá elgondolás maradt.

¹⁸² *Bécsi Kriegsarchiv*: 1788—M. 69.

¹⁸³ *Rédvay*: Az 1737 augusztus 4-i banjalukai ütközet. (*Hadt. Közl.* 1934. évf. 203. és k. ll.)

A támadás lendülete a valóságban az első erőfeszítéseknél megtorpant, s egy pár határmenti kisebb vár elfoglalásán kívül egyebet nem hozott. Ez a kétes értékű dicsőség is — amint látni fogjuk — csak hosszas, mondhatnók kínos erőlködések árán született meg. De lássuk az eseményeket.

De Vins báró altábornagy, a horvát hadtest parancsnoka 1788 február elején, a határ mentén szétszórt csapataival egyszerre akart Boszniába nyomulni. Ennek előfeltételeként február 9-én, vagyis az osztrák hadüzenet napján, a kapott utasításhoz híven, a határmenti török várakat meglepetés-szerűen szerette volna kézrekeríteni. Horvát határőrökből álló támadó csoportjai azonban a vártnál is nagyobb ellenállásra bukkantak. A Koranna folyócska menti Drezsnik, pár napi ostrom után, február 12-én meghódolt, de a közelben lévő Sturlics jelentéktelen kis vára alól a horvát katonák véres fővel takarodtak el.¹⁸⁴ Ugyanabban az időben a hadtest többi része Novi és Dubica várait kezdte töretni. Pár napi heves, de annál eredménytelenebb bombázás után, egyszerűen abbahagyott a császári csapatok erőlködése. A horvát határ mentén megszűntek a komolyabb harcok, hogy helyükbe, majdcsak két hónapon keresztül kisebb helyi vállalkozások, csatározások lépjenek.¹⁸⁵

Valamivel élénkebb lett az élet a császári táborokban akkor, amikor április elején De Vins helyébe Liechtenstein herceg lovassági tábornok lépett. Az új hadtestparancsnok erejének egyrészét Dubica közelében egyesítette, s e hó közepe felé a vár rendszeres ostromához fogott.

Dubica vára, amelyet inkább megerősített, kastélyszerű műnek nevezhetünk, az Una folyócska jobbpartján állott. Belső területének átmérője mindössze 300 méter hosszú lehetett. Az egyik egykorú rajz szerint, a mintegy emeletnyi magasságú, három toronnyal ellátott kastélyt a közelében lévő házakkal együtt, bástyaszerűen épült, meglehetősen erős fal vette körül, melynek tövében egy 8—10 ölnyi széles árok húzódott.¹⁸⁶ Az árok rendes körülmények között száraz volt; a törökök csak veszély idején engedték bele az egyik közeli patak vizét. A kastély környékén fából összetákolt 30 ház és egy török mecset állott. A megerősített helyet 700 bosnyák védelmezte, akik feleségestől és gyermekestől közvetlen az ellenségeskedések kezdete előtt vonultak falai közé.¹⁸⁷ Dubica tehát — amint láthatjuk — jelentéktelen váracska lehetett,

¹⁸⁴ Bécsi Kriegsarchiv: U. o.

¹⁸⁵ Criste: Kriege unter Kaiser Josef II. 166. l.

¹⁸⁶ Dubica váráról készült egykorú térkép és látrajz a m. kir. Hadilevéltár térképtárában.

¹⁸⁷ Feldzug des k. k. kroatischen Armeekorps gegen die Türken im Jahre 1788. (Öst. Mil. Zeitschrift. 1825. évf. 341. l.)

melynek csak az Una folyóra támaszkodó északi része volt némiképp védett; a túlsó oldalon félköralakban a vár szintjénél jóval magasabb, tehát az ostromlónak kiváló támaszpontul szolgáló, erdőséggel borított hegynyúlványok fonták körül. Ez utóbbiak egyik kiemelkedő részét, melynek gerince a vártól közvetlen délnyugatra, mintegy 1500 lépésnyire húzódik, abban az időben Begovstan¹⁸⁸ néven emlegették, a másikat, a valamivel távolabb, délkeletre esőt pedig Agino-brdnak hívták.¹⁸⁹

Liechtenstein herceg 6 gyalogzászlóaljat és 8 lovasszázadot jelölt ki Dubica megvívására. A csoport, melyhez a magyar katonaság közül 1 „Esterházy Miklós“-zászlóalj és 4 „Graeven“-huszárszázad tartozott, április 19-éről 20-ára virradó éjszaka két oszlopban átkelt az Unán és megszállta a Begovstan-hegy hátát. Az Agino-brdora csak egy kisebb-erejű biztosító osztag került. Másnap már megkezdődött az ostromárkok építése is. 22-én délután megszólaltak a magaslatokon elhelyezett ágyúk és eredményes tüzüik Dubica házait csakhamar lángba borította, falazatán pedig hatalmas rést ütött. Liechtenstein, miután a törökök a vár átadására vonatkozó felszólítását visszautasították, elhatározta, hogy 25-én kora reggel általános rohamot indít. Időközben azonban olyan esemény történt, mely számítását keresztülhúzta.¹⁹⁰

A herceg már április 22-én olyan híreket kapott, hogy a tőle délkeletre eső területen ellenséges csoportok gyülekeznek. A meglepetés elkerülése céljából két felderítő osztagot küldött ki. Ezek közül az egyiket — a Graeven-huszárezred 3 szakaszából és 2 horvát határőr századból állót — az Agino-brdon át Kozarac felé rendelte. A felderítő osztag a hegyek között jóideig haladt anélkül, hogy ellenségre bukkanth volna. Úgy vélve, hogy feladatának megfelelt, visszafordult. Nemsokára egy hegyszoroshoz érkezett, amelyet az erdőben elrejtőzött ellenség időközben hatalmas fatörzsekkel eltorlaszolt. Az élen lovagoló huszárok rosszat sejtve, élénkebb menetütemben folytatták útjukat. Amikor a mögöttük haladó gyalogság az akadályhoz érkezett, a hegyoldalakról ellenséges tömegek csaptak rá és percek alatt véres rendeket hasítottak sorai között. A huszárok a harcizajra tüstént megfordultak. Az öldöklés színhelyére érve, elszántan a törökök közé vágtak, és rövid közelharc után elűzték őket. Az ellenség vérengzését fájdalom, csak részben tudták megakadályozni; mire a színhelyre érkeztek, már 5 tiszt és 156 horvát

¹⁸⁸ A 75.000-es térképen a 156 +

¹⁸⁹ A 75.000-es térképen a „Hadzino-brdo“ 103 +

¹⁹⁰ Bécsi Kriegsarchiv: U. o.

gyalogos holtteste feküdt szanaszét a földön. A magyar lovasok közül csupán 1 tizedes és 6 közhuszár sebesült meg.¹⁹¹

A közbejött esemény az osztrák hadtest parancsnokát megfontolásra készítette. Mivel ezután számolnia kellett azzal, hogy a törökök bármely pillanatban felbukkanhatnak az Agino-brdo felől, a vár megrohanására csak csapatainak egy-részt jelölte ki, a többit pedig — közöttük az Esterházy-gyalogászlóaljat és a huszárokat — az esetleges ellenséges támadás elhárítása céljából, a Begovstan hegynek az Agino-brdo felé eső lankás oldalán állította fel.

A csapatok az ostromművekből április 25-én virradatkor indultak támadásra. Az első rohamoszlop küzdőit a rés alacsony fala mögött álló törökök élénk tüze fogadta, mire sorraik meginogtak és köztük rendetlenség keletkezett. A mögöttük haladóknak is ugyanaz lett a sorsuk. Az osztrák gyalogosok szétszórta ngyekeztek vissza a futóárkokba. A tisztek csak nagy erőlködés árán tudtak valami kis rendet teremteni közöttük. Az ilymódon keletkezett harciszünetben egyszerre csak zűrzavaros láрма hallatszott az Agino-brdo irányából. Utána egy sötétszínű tömeg bukkant ki a fák törzsei közül és hullámszerűen ömlött le a hegyoldalra.¹⁹² Boszniai lándzsás lovasok és puskás, handzsáros gyalogosok hadonászó, rendetlen hada volt az. Messziről úgy látszott, mintha egy fekete, tüskés óriáshernyó kúszna le a fűves tisztáson. A kiáltozó embergomolyag a sáncokhoz érve, a bennök lévő gyalogosokra vetette magát, majd amíg egyrésze a résen át a várba húzódott, a másik — főleg lovasokból álló csoport — megfordult, s az ostromművek árkaiban és a réstörő lövegállásokon keresztülhatolva, a Begovstan oldalán álló biztosító csapatokra zúdult. Először egy Graeven-huszárszázadba ütközött. Ennek parancsnoka, Görgey százados közvetlen-közelből ösztűzzel fogadta. A dörgésszerű puska-zajra megriadt huszárokok sorai szétszakadtak és a következő pillanatokban már össze is ölelkezett a két lovascsapat. Vad, test-testelleni viaskodás keletkezett. A huszárokat a túlerős ellenség tömege pillanatok alatt elnyelte. A közelharcban minden magyarra egyszerre több török rontott. „Hadnagy Gyurtsák — olvassuk az egyik magyar híradóban — egy töröknek olyan vágást ejtett a fejére, hogy a török a maga lováról a földre esett; míg az említett hadnagy másfelé fordulván, más töröknek fejét megghasította, addig az első a földről felkelvén, a Hadnagyot hátulról megszelve.”¹⁹³

¹⁹¹ *Amon von Treuenfest*: Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments No. 4., Wien, 1903, 176—177. l.

¹⁹² Ereje hozzávetőleg 8000 fő volt. (*Bécsi Kriegsarchiv*: U. o.)

¹⁹³ *Magyar Kurir* 1788 május 28-i száma.

A bosnyák lovasok a maroknyi huszárcsapat között kegyetlen vérontást rendeztek. Görgey százados a harc kezdetén elesett. Rajta kívül 48 huszár fordult le élettelen testtel a lováról. Ladányi Imre főhadnagy, Gyurtsák Tamás hadnagy és még 54 huszár sebesült meg súlyosabban. A magyar lovasok közül többen, látva a küzdelem hiábavalóságát, átvágták magukat az ellenségen és a valamivel távolabb álló gyalogság négyyszögébe rontottak. Az egyik török csoport a menekülők után száguldott. Szerencsétlenségére, mert ott a gyalogsapatok hirtelen összezárkózott harcvonalai közé jutott és megsemmisült. A többi — valószínűleg kifáradva a hadakozásban — nemsokára a közeli erdőbe húzódott, s sebesültjeivel együtt elvonult.¹⁹⁴

Liechtenstein herceg arra a hírre, hogy egy újabb török sereg közeledik Dubica felé, jobbnak vélte ha felhagy a vár ostromával. Még aznap este csapataival áthajózott az Unán, s visszavezette őket Horvátországba. A balul sikerült vállalkozást ismét hosszabb szünet követte. Csak kisebb csatározások zaja verte fel időnként az Una partját. Július elején erősítések érkeztek a Cerovljani melletti táborba. Közöttük volt a Ferdinánd főherceg-gyalogezred egyik zászlóalja. Ócskay József alezredes parancsnoksága alatt.¹⁹⁵

A herceg megbetegedése után július közepétől megint De Vins báró altábornagy lett a hadtest parancsnoka. Ő is megpróbálkozott — most már másodízben — a szerencsével. Mivel azonban a török időközben a Begovstan hegytetőn épített sáncokban is megvetette lábát, elsősorban azokból kellett kizavarni. A fontos magaslat kézrekerítése minden dícséretet megérdemel. A végrehajtásra kijelölt csapatok augusztus 9-ére virradó éjszaka átkeltek az Unán és észrevétlenül a hegy mögött elterülő erdőségben húzódtak meg. Virradatkor adott jelre megindult támadásuk az ellenséget meglepte és a hegytetőről elűzte.¹⁹⁶ E nap egyik legszebb haditénye a „Ferdinánd főherceg“-gyalogzászlóalj nevéhez fűződik. A magyar zászlóalj a megkerülő csoporttal együtt kelt át a folyó hajóhídján, de az éjszaka sötétjében nem az erdőben, hanem a Begovstan-hegy Una felőli lábánál, nyílt terepen helyezkedett el. Az volt a feladata, hogy a többivel egyszerre, szemben támadja meg a hegytetőn lévő törököket. Ehhez azonban már nem jutott ideje. Alig szólaltak meg túloldalt a támadók fegyverei, a közeli erdőségből egy na-

¹⁹⁴ Bécsi Kriegsarchiv: U. o.

¹⁹⁵ Vaniček: Spezialgeschichte der Militärgrenze. Wien, 1875. III. K. 592. l.

¹⁹⁶ Rautenstrauch: Ausführliches Tagebuch des itzigen Krieges zwischen Oesterreich und der Pforte. Wien, 1788, I. k. 491—496. l.

gyobb, mintegy 3000 főnyi török lovassereg tört elő, és a három harcvonalra tagolt zászlóaljra zúdult. Az ellenség első lökését Neszméry Ferenc százados osztálya fogta fel. A szorosán összezárkózott magyar katonák szuronyainak acélfaláról a török lovasrajok sebzetten pattantak vissza. Az eredménytelen próbálkozások után ölelésszerűen a gyalogság harcvonalának szárnyai felé ömlöttek szét.¹⁹⁷ Ezekben a változások percekben a zászlóaljnak valamivel távolabb álló része is megindult, hogy szorongatott bajtársait megsegítse. A törökök észrevéve a közeledőket, hirtelen ellenük fordultak. Most egy lélektanilag érdekes eset történt. A magyar gyalogosok harcvonalai Ócskay alezredes intésére megálltak és lövésrekész, szuronyos puskákkal várták a fejleményeket. Mintha a parancsnoka lelkéből szétáradó hideg nyugalom s halálasztó akarát bűvös érintésére minden magyar katona szoborrá merevedett volna, amelyet csak földöntúli erők képesek kimozdítani helyéből. A vágtató török lovasok a szokatlan látványra, mintegy 80 lépésnyi távolságon egyszeriben megtorpantak. Pár pillanatig állva maradtak, azután lassan, óvatos léptekkel közeledtek a magyar katonák felé. Amikor 30 lépésre lehettek, ismét megálltak s pisztolyaikat Ócskay gyalogosaira sütötték. Azok sorai most sem inogtak meg. Válaszul Ócskay vezényelt. Elés lövészeinek ösztüze után széles ír tátongott az ellenség lovastömege között. Majd az első mögött álló második magyar harcvonal megindult s a törökök oldalába kanyarodott. A harcnak ez volt az utolsó mozzanata: a lelkileg megrendült turbánosok megfutottak.¹⁹⁸

Begovstan kézrekerítése után ismét megkezdődött a vár ostroma. Az ellenség természetesen mindent megkísérelt, hogy azt megzavarja. Az Agino-brdoról, amely még birtokában maradt, több ízben lecsapott a várfalak alatt álló csapatokra. Augusztus 11-én estefelé, egy hozzávetőleg 6000 fő erejű török had próbálkozott meg a szerencsével. Ugyanúgy közeledett mint április 25-én, de támadása összeomlott az

¹⁹⁷ *Kirchthaler: Geschichte des k. u. k. Infanterieregimentes Nr. 2., Wien, 1895. 150 l. Továbbá: Magyar Tudományos Akadémia: Zichy-levéltár. Haditudósítások.*

¹⁹⁸ „... allein der Oberstlieutenant Ocskay, ihr Führer, erwartete sie mit stolzer, drohender Fassung. Die Reiterei hielt sich besinnend auf 80 Schritte von den Massen an, rückte dann langsam bis auf 30 Schritte vor die Bajonette, von Neuem hielt sie, und feuerte dann ihre Pistolen auf die Massen, ohne dadurch das ruhig stehende Fussvolk ausser Fassung zu bringen, allein die treffende Schüsse der Scharfschützen aus der Mitte der Massen und das Vorrücken anderer Massen gegen die rechte Flanke der Feinde bewog diese eilends mit Zurücklassung mehrerer Todten die Flucht zu ergreifen...” (*Bécsi Kriegsarchiv: U. o.*)

ostromművek megszállóinak elhárító puska- és ágyútűzé-
ben.¹⁹⁹ Időközben az ostrommunkálatok annyira előhaladtak,
hogy De Vins báró érkezettnek látta az időt a vár meg-
rohanására. Az általános támadás napjául augusztus 15-ét
tűzte ki. A legnehezebb feladattal két legvitézebb csapatát
bízta meg. A magyar Ferdinánd főherceg- és a német nem-
zetiségű Preiss-²⁰⁰ gyalogzászlóaljat, amelyek különben is ég-
tek a harci vágytól.²⁰¹ Ez a két kiváló zászlóalj azt a paran-
csot kapta, hogy a roham megindulása előtt létrán mássza
meg a falakat és a vár belsejébe hatolva, kösse le a védőrség
erejének egyik részét. A roham végrehajtására azonban nem
került sor. A császár, valószínűleg nem bízva hadtestparancs-
noka tehetségében, megtagadta hozzájárulását. Másnap már
megjelent az a legfelsőbb kézirat, amely Laudon tábornagra
ruházta a horvát- és a szlavonországi hadtest fölötti parancs-
nokságot.²⁰²

Laudon augusztus 18-án jelent meg a Dubica melletti
táborban. E naptól kezdve egycsapásra minden megváltozott.
Az események, amelyek eddig vontatottan haladtak, gyors
ütemben követték egymást. Az ősz tábornagy jelenléte erőt
öntött a csüggedőkbe. A várívó lövegek tüzelése csakha-
mar minden eddiginél nagyobb eredményt hozott. A kastély
épülete pár nap múlva romokban hevert.²⁰³ Mialatt az ost-
rom műszaki munkálatai tovább folytak, a fölmentő ellen-
séges sereg még megkísérelte a sors kerekét visszarántani,
de erőlködése hiábavalónak bizonyult. 21-én éjjel az Agino-
brdoról megindított támadását a szélső sáncművek katonái
megint visszaverték. Kedvét veszítve, a vár környékéről
csakhamar elvonult. Augusztus 26-án éjfél tájt, a hegytetőn
lévő török tábor helyén magasbatörő, majd hirtelen kialvó
lángoszlop jelezte távozását. Ezzel Dubica várának sorsa is
megpecsételődött. Még aznap török követek jelentek meg az
osztrák táborban, hogy a vár átadásáról tárgyaljanak. A
fogságba került 414 főnyi védőrséget a Graeven-huszárok
egyik százada kísérte Aradra.²⁰⁴

Laudon Dubica meghódolása után nyomban Novi vá-

¹⁹⁹ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten, 1788—39—81. (Kriegsnachrichten, welche an den Herrn Kriegspräsidenten Exz. eingelangt sind von Graf de Vins vom 12. Aug. 1788.)

²⁰⁰ A cs. és kir. 24. gyalogezred; katonáit 1788-ban Bécs környékéről toborozták.

²⁰¹ „... Diese Anordnungen einer ausgezeichneten Truppe, den Bataillons Erzherzog Ferdinand und Preiss, die sich nach dem Sturm sehnten, zur Ausführung anvertraut wurden...” (*Bécsi Kriegsarchiv*: 1788—M.—69.)

²⁰² *Criste*: I. m. 167. l.

²⁰³ *Bécsi Kriegsarchiv*: U. o.

²⁰⁴ U. o.

jának elfoglalásához látott. Ez utóbbi Dubicától délnyugatra, ugyancsak az Una jobbpartján, a Sana folyócska torkolata közelében állott. Egykorú leírások szerint, Dubicához hasonlóan épült és erősség tekintetében nem sokkal múlta felül amazt. Szabálytalan négyszögalakú alapzatának hossza 200, szélessége 125 lépésnyi volt. Belső területén ágyúkkal megrakott, kőből épült öt torony ágaskodott a magasba, s közelükben nyomorúságos faviskók sorakoztak egymás mellé. A 26 láb magas és 6 láb széles falazatot széles vizesárok övezte. A vár legnagyobb gyöngéje, akárcsak Dubicának az volt, hogy nem messze tőle a folyó mindkét partja felé meglehetősen meredekfalú hegynyúlványok húzódtak, amelyek hátáról jóformán a piszkos és szűk, keleties utcák mélyébe lehetett látni.

A horvátországi hadtest 10 zászlóalja szeptember 6-án már az erősség közelébe érkezett. Pár nap múlva a környező magaslatokról megszólaltak az ágyúk. Az ostromművek földmunkálatai is megkezdődtek. A vár körüli tereprész egyik különösen fontos pontja volt az attól északra, a Sana torkolata közelében emelkedő Mihinovac magaslat; főként azért, mert az ostromművek futóárkai és redutjai a vártól közvetlen délre eső területet ágazták be, a Mihinovac felé eső oldal tehát teljesen szabad volt. A fölmentő sereg onnan könnyen megközelíthette az erősséget. Laudon ezért a Mihinovacon²⁰⁵ egy terjedelmes, zárt sáncművet építtetett, s abba tűzérsséggel megerősített gyalogságot helyezett. Többek között a Ferdinánd főherceg-gyalogzászlóaljat is. A védőmű egyik elől lévő, ékszerűen kiugró részét Neszméry Ferenc százados kevés tűzérsséggel megerősített százada szállotta meg.

A törökök közel 7000 fő erejű serege szeptember 20-án reggel tűnt fel a Mihinovac hegyen lévő állások előtt. A bosnyák gyalogosok eleinte semmi jelét sem mutatták szokott vakmerő támadásuknak. Jóideig a fák fedezékét nyújtó törzsei mögül tüzeltek a védőkre. Hirtelen azonban megváltozott a helyzet. Néhányan közülük a terephajlatokat ügyesen kihasználva, megközelítették a magyar század elől lévő sáncművét, az az előtt több zászlót tűztek a földbe. A merész tett látványán egyszerűen a többiek is felbuzdultak. Percek alatt csoportokba verődtek, s több oldalról megrohanták a védőállást. Neszméry százada súlyos helyzetbe került. A rettenetes erejű támadásokkal szemben egyedül kellett helytállania. A veszély tudata megkeményítette a magyar katonák elszántságát. Egyedül izmos karjukban és parancsnokukban bíztak, de ez is elegendő volt nekik. Neszméry százados erős akaratú, fegyelmezett lelke egyébként is fölényes nyugalmat

²⁰⁵ A 75.000-es térképen a 250 -

s a győzelem hitét sugározta szét közöttük. Egyetlen szemvillanására olyan ősi erők keltek életre bennük, amelyek lehetetlennek látszó feladatokkal is megbírkóztak. Most is egymásután a törökök két támadását verték vissza. Csak-hogy az ellenség nem tágitott. Az erdő mélyéből állandóan újabb és újabb üvöltöző csoportok rohantak előre. A 200 fő erejű magyar század egyharmada elesett, vagy súlyosan megsebesült. Lövésszere is fogytán volt. A lövegeket kezelő tüzérek közül már csak kettő volt életben. Neszméry ekkor maga töltötte meg az ágyúkat és sütötte őket az ellenségre. De minden erőlködés hiába volt. Csak pillanatokra torpantak meg a fák között előretörtető rajok. Az utánuk következők mindent elsöprő erővel taszították őket tovább. A küzdelem változatos szakasza kezdődött. A támadók egyrésze a szélső árkokhoz ért. A fekete nemezsüveges, sárgahajtókás magyar gyalogosok s a bosnyák harcosok között a sáncok peremén közelharcra került a sor. Már felhangzott a törökök győzelmet jelentő, hosszan elnyújtott „Allah” zaja, amikor valahol oldalt megzendült az erdő. Ócskay alezredes megkerülő századai „Vivat Laudon!” kiáltással törtek a török sereg szárnyába, s vakrémületet okozva, megfutamtították.²⁰⁶

Laudon kihasználva a győzelem lelki hatását másnap, azaz szeptember 21-én a vár ellen támadást rendelt. A végrehajításra kijelölt csapatok délelőtti 10 óratájt négy oszlopban nyomultak előre. A második oszlopot Neszméry százados vezette. A támadás nem sikerült. A rés fala mögött elrejtőzött törökök heves elhárító tűzében mindjárt kezdetben két tiszt esett össze. Az élen haladók megtántorodtak. A csapatok megálltak. Neszméry ekkor maga veszi át a parancsnokságot. Az egyik oszloptól a másikig rohan, s lelkesíti a katonákat. A magyar tiszt személyes példáján felbuzdúlva, újra előrelendülnek a rohamoszlopok. A magyar, osztrák és horvát katonák a következő percekben már a rés csonka falán viaskodnak, s nyomják vissza a veszélyeztetett helyen sebtiben összeszaladt törököket. Csak segítség kellene nekik, mert az ellenség kétségbeesetten védekezik. Laudon tábornagy maga siet az ostromművek előllevő sáncaiba, hogy a tartalékot támadásra rendelje. De nehezen sikerül a dolog. A sáncokban álló horvát határőrökben a szörnyű viaskodás láttán megrendült a lélek. Nagynehezen előremennek ugyan, de útközben a romhalmazokon szétszóródva, az előttük lévő csapatainkra tüzelnek, s támadásuk erőnélküli próbálkozás.²⁰⁷

²⁰⁶ *Kirchthaler*: I. m. 154—155. l.

²⁰⁷ *U. o.*: 156—157. l. Továbbá: *Bécsi Kriegsarchiv*: Kroatisches Armee-korps; Feldakten. 1788—15—10. (Tagebuch der Berenn- und Belagerung der in türkisch Croatien zwischen dem Zusammenfluss der Unna

A másik, október 3-án lezajlott roham sokkal szerencsésebb volt. Az előző támadásnál súlyosan megsebesült Neszméry százados helyett, Ócskay alezredes vette át az Esterházy Miklós- és Ferdinánd főherceg-gyalogzászlóaljnak önkénteseiből alakult harmadik rohamoszlop parancsnokságát. A vitéz magyar tiszt minden akadályon keresztülhatolva, elsőnek hágott a várfalra. Utána ágyút vontatott az egyik bástyára, s azt a házak közé húzódott s makacsul védekező törökök ellen fordította. Haditettéről Laudon tábornagy a következő dicsérő szavakkal emlékezett meg: „Der Oberstlieutenant Ocskay von Erzherzog Ferdinand, der bei Bestürmung der Wasserbastion die linke Kolone selbst angeführet, und gleichsam der erste an der Spitze und auf der Wasserbastion gewesen ist, diesen Posten mit Muth und Tapferkeit behauptet hat und ausserdem auch der erste war, welcher nach genommenen Logement eine Kanone auf die Bastion geschlagen hat.“²⁰⁸ A sikerült roham után az 592 főből álló várőrség még aznap este meghódolt. Az ostromlók vesztesége mindössze 157 halott és 366 sebesült volt.²⁰⁹ A két magyar tiszt — Ócskay József alezredes és Neszméry Ferenc százados — hősiessé viselkedése jutalmául, a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét kapta.²¹⁰

* * *

A horvátországi hadtest — amint láttuk — feladatát csak részben oldotta meg. A jelentékenyebb határmenti török várakat elfoglalta, de Bósnia területére mélyebben nem hatolt. Igaz, hogy hadműveletei szorosan összefüggtek a Zimony melletti főszereg működésével. Mivel az állva maradt, az ő boszniai előnyomulása is elszigetelt s teljesen értelmetlen vállalkozás lett volna. Mindenesetre valamit mégis cselekedett. Annál feltűnőbb a véle szomszédos szlavonországi hadtest tétlensége. Parancsnoka, Mittrowsky gróf altábornagy már a hadüzenet napján, azaz 1788 február 9-én bombáztatta a Száva jobbpartján fekvő Török-Gradiska várát. Mivel azonban a rendelkezésére álló erőt kevésnek vélte, rendszeres ostromhoz nem kezdett. A törökökkel csak kisebb csatározásokba bocsátkozott, amelyek közül a szeptember 2-án és 13-án lezajlottakat említhetjük meg. Ez utóbbi alkalommal különösen a

und Saana gelegenen Festung Novi). Végül: Feldzug des k. k. kroatischen Armeekorps gegen die Türken im Jahre 1788. (*Öst. Mil. Zeitschrift*, 1825. évf. 69. l.)

²⁰⁸ *Bécsi Kriegsarchiv*: Kroatisches Armeekorps; Feldakten, 1788—39—105.

²⁰⁹ *U. o.*

²¹⁰ *Kirchthaler*: I. m. 158—159. l.

Pongrácz Gábor alezredes vezette Gyulay Sámuel-gyalogezred harmadik zászlóalja verekedett vitézül.²¹¹

Laudon — a csorbát kiköszörülendő — Novi elfoglalása után nyomban Török-Gradiskához vezette csapatait. Odaérkezve haladéknélkül a vár ostromához látott. De hirtelen beköszöntött az őszi időjárás. Az esőzések megakasztották az ostromművek földmunkálatait. A tábornagy ezért elállott szándékától és csapatait október végén téli szállásaikba rendelte.²¹²

5. A galíciai hadtest.

Amilyen balszerencse kísérte a császári fegyvereket az Alduna és a Száva mentén, olyan szerencse szegődött nyomukba a Kárpátokon túli, keleti térségeken vívott harcokban. Mintha a gondviselés keze ezzel akarta volna kárpótolni a súlyos csapásokért. Avagy talán nemis földöntúli hatalom, hanem az alkotó emberi szellem ereje volt az, amely a harcos katona hősiességével együtt kierőszakolta a győzelmeket. A jó vezetés alapfeltétele a háborús eredményeknek. Nélküle hasztalan a csapatok minden igyekezete, hősiessége. Megszemélyesítőjét többek között az események gyors, világos áttekintése, helyes megítélése, a jövő lehetőségeivel számoló elhatározás, a végrehajtásban parancsoló erőt kisugárzó akaraton kívül állandóan éber lelki rugalmasság és nem utolsósorban a helyes cselekedetek ösztönös megérzése jellemzi. Az a különös, istenadta tehetség, amely minden helyzetben a leghelyesebb megoldást sugallja.

Coburg Josias hercegeben, a galíciai hadtest parancsnokában, úgylátszik, ezek a szerencsés tulajdonságok mind megvoltak. Azok közé a kisszámú magasabb vezetőik közé tartozott, akik — ha arra szükség volt — lelkiismeret furdalás nélkül egyszerűen áthágták az osztrák hadsereg szigorú szabályait. Akaratának végrehajtásában nem riadt vissza sem a nehézségektől, sem a felelősségtől. Amint látni fogjuk, nem egyszer uralkodója szándéka ellenére cselekedett. Ez pedig nagy dolog volt a XVIII. század erősen dinasztikus színezetű katonaeletében. Sok előnyös tulajdonsága, jobbanmondva képessége közül még csak jó emberismeretét említjük meg. Alparancsnokait szerencsés kézzel válogatta. A fontosabb feladatok végrehajtását szívesen bízta magyar tisztekre.

A galíciai hadtest 1788. évi sikerében mindenesetre igen jelentős része volt annak is, hogy ez a seregtest rendelkezett

²¹¹ Seeliger: Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments No. 32., Budapest, 1900. 56. l.

²¹² Criste: I. m. 168. l.

a legtöbb huszárezreddel. Azzal a könnyű lovas csapatnemmel, amely nélkül komoly eredményre nem lehetett számítani a törökkel szemben. Napjaink gyorsanmozgóhoz hasonlóan, támadásban és védelemben egyaránt csatadöntő volt. Ezt a képességét már előzőleg is, de az 1787 és 1791 közötti török háborúskodásban különösen bebizonyította. Ennek hangsúlyozását nem nemzeti elfogultság, hanem igazságérzésünk teszi kötelességünké. Különösen azért, mert a huszár-ság tényekkel igazolt fontos harcászati jelentőségét a legtöbb osztrák hadtörténetíró egyszerűen elhallgatta. Sőt olyan művek is akadtak a kezem közé, amelyek ezen a téren az elsőbbséget a nehéz lovasságnak nyújtották. Szerintük a törökök is, a hadjárat tapasztalataként, a császári nehéz lovasságot becsülték nagyra. Ezt a felfogást, amely megkövesedett alakjában még a következő évszázadba is átnyúlt, nem merte senki sem megdönteni. Mintha az igazság feltárásával súlyos sérelem esett volna a császári fegyverek becsületén. Szemforgató alakoskodás volt az, amely a valóságban csak ártott a közös ügynek. Ma már a tiszta tárgyilagosság tudatával szolgáltatathatunk elégtételt annak a színmagyar lovasságnak, amely a multban annyi dicsőséget szerzett nemzetének és vele együtt a birodalomnak is. Azt mégcsak megértjük valamikép, hogy az összmonarchikus érzelmű katonai történetírók tartózkodtak a kétségtelenül magyar alakulatok haditetteinek kidomborításától, avagy elhallgatták őket. De arra, hogy a XVIII. században különösen előretörő könnyű magyar lovasság harcászati jelentősége előtt is szemethúnytak, nem találunk mentséget. Egyszerűen azért, mert ezzel az elfogult felfogásukkal csak kerékkötői voltak a kor követelményeinek megfelelően állandóan alakuló harcászati és harc-eljárási elvek fejlődésének. Nekik köszönhető az is, hogy bár azt a régi meggyőződést, amely egyedül a császári nehéz lovasságot minősítette csatadöntőnek, az élet már rég túlhaladta, az 1805-ben megjelent Grünne-féle lovasszabályzat még mindig nem akart tudni a változásról. Az osztrák hadvezetőség csak az 1851 augusztus 1-én megjelent szabályzattal ismerte el hivatalosan a két lovas csapatnem egyenrangúságát.²¹³

A II. József török háborújával foglalkozó osztrák művek hiányosságát ezekkel a dolgozatokkal igyekezünk némikép is pótolni; a huszárok harcászati alkalmazhatóságának mértékére nézve pedig elég ha egyre mutatunk rá: a magasabb császári parancsnokok között, a hadjárat egész ideje alatt valóságos versengés folyt a magyar lovasezredekért. Mind-

²¹³ Bernhard: Die österr.-ung. Cavallerie. 5. 1.

egyik többet szeretett volna belőlük. A sok írott, eredeti feljegyzés közül ez alkalommal csak egyet ragadunk ki. Eszerint II. József az erdélyi hadtest parancsnokának, Fabris gróf altábornagynak 1788 október 1-én kelt jelentésére többek között a következőket válaszolta: „Úgy vélem az lenne a leghelyesebb, ha Ön Splényi altábornagynak és Képíró alvezredesnek javarészt huszárokból álló csoportjait a galíciai hadtesttől mielőbb megszerezné, mert ekként módjában lesz majd, *hogy többször nyilvánított óhajomnak megfelelően, egy huszárezredet a főszeregnek adjon át, amelynek itt erre a könnyű lovasságra különösen nagy szüksége van.*”²¹⁴ Azt hiszem, hogy ez a levél egymagában mindennél jobban beszél. Egyszersmind figyelmeztetés azok számára is, akik egyedül nyomtatott forrásművek alapján próbálnának írni magyar hadtörténelmet.

Mielőtt az eseményekre térnénk, vessünk egy pár futólagos pillantást arra a színtérre, amelyen lejátsozódtak. A moldvai fejedelemség a XVIII. század végén egészen a Dnyeszter folyónak Bendertől északra eső szakaszáig terjedt, tehát a mai Besszarábia egy részét is magában foglalta. Területét a Prut és a Szeret három darabra szelte. A hadjárat fontosabb mozzanatainak színtere e két folyó közötti terület volt, ezért csak ezt a részt vesszük szemügyre. Az úgynevezett Moldvafelföld, amely a Kárpátokból Bukovina földjén kiágazva, déli, illetve délkeleti irányban a Szeret folyó mentén húzódik, északi szakaszában 400, lejjebb 300 méter átlagos magasságú. Ennek megfelelően csak az előbbinek, a Kárpátok vonulatahoz csatlakozó résznek van hegyvidék jellege, s itt sok lombos erdő található. A Duna felé fokozatosan lejtő nyúlványai előbb a dombvidék szintjére süllyednek le, majd később síkságba mennek át. A hegy- és dombvidékszerű hát folyóvölgyei mélyen bevágottak, ezért széles, lapos tetők képződtek rajta. Járhatóságát csak a meredek völgyszélek, a mocsaras völgytalpak, valamint nedves időben a felázott agyagtalaj korlátozzák. A hegyhát magasabb részei, a lejtőkön lévő lombos erdők, a kis erdőparcellák akadályt nem alkotnak. A hadszíntér átlagban a támadónak szabad mozgást biztosító, jó hadművelleti terület.²¹⁵ Ehhez a katonaföldrajzi ismertetéshez hozzáfűzhetjük még, hogy mocsaras, járhatatlan völgyeit leszámítva, a mozgásában utakhoz nem kötött könnyű lovasság számára igen alkalmas terület. Hullámos felülete, erdőségei lehetővé teszik az ellenség meglepetésszerű megközelítését: a lapos hegytetők a gyors támadást,

²¹⁴ Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten, 1788—16—96. (Nr. 2478 ½).

²¹⁵ Somogyi: Magyarország és környékállamainak katonai földrajza. Budapest, 1928, 214. l.

tehát mindent egybevetve, különösen kedveznek a huszár keleties harc módjának.

Moldva, a Havasalföldhöz hasonlóan, török tartomány volt. Fejedelmeit illetőleg hoszpodárjait a XVIII. század elejétől fogva a leggazdagabb belföldi családok tagjai közül a Porta nevezte ki. Uralmuk három vagy egy évig tartott. Aszerint, hogy mennyire bírták pénzzel a méltóságot és milyen összeköttetésekre tudtak szert tenni a török fővárosban. Kiadásait azután alattvalóikon hajtották be, mégpedig kíméletlenül.²¹⁶

A) *A galíciai hadtest csoportosulása.*
*Fábry ezredes előnyomulása.*²¹⁷

A galíciai hadtest eredeti hadműveleti feladata — az Ukrajnában felvonult Rumjanzow-féle orosz hadsereg támogatásával — először Moldva elfoglalása, azután az erdélyi hadtesttel egyetemben, a Viddin váráig történő előnyomulás volt. Mivel azonban II. József és Lacy tábornagy időközben mást határozott, ez a seregtest is — a többihez hasonlóan — védőfeladatot kapott. Coburg Josias herceg Bukovinában 1787 őszén felvonult csapatait, a császári parancsnak megfelelően, a következő év kora tavaszán meglehetősen széles kiterjedésben csoportosította. Az Erdély és a Szeret folyó közötti hatalmas területre Fábry ezredes csoportja, Csernovic közelébe a hadtest zöme, a Dnyeszter balpartján, a Mielnica és Kudrince közötti területre pedig Jordis báró tábornok csoportja került. Az egyes seregrészeket Moldva felé zárt előőrsök biztosították.²¹⁸ Az ily módon keletkezett összefüggő, kordonszerű biztosítólánc természetesen nem volt egyszerű határvédelem is. Már csak azért sem, mert a nagy kiterjedés következtében a csapatok nagyobb részét vette igénybe. Coburg herceg látva, hogy a császár által lelkére kötött célt, a hátország biztosítását nem valósíthatja meg, elhatározta, hogy támadással tesz eleget feladatának. Határozott föllépéssel magára irányítja az ellenség figyelmét, s eleve megakadályozza, hogy az nagyobb erővel törjön a birodalom területére.²¹⁹ A támadás legközelebbi célja a Dnyeszter mentén fekvő Chotin vára lehetett, amely abban az időben

²¹⁶ Witzleben: Prinz Friedrich Josias von Coburg-Saalfeld. Berlin, 1859. I. K. 116. l.

²¹⁷ l. melléklet.

²¹⁸ Bécsi Kriegsarchiv: 1788. —M.—69.

²¹⁹ Rittersberg: Biographien der ausgezeichnetesten Feldherren. Prága, 1828. 3. l.

Moldva egyedüli valamirevaló erődjé volt. A herceg ezért mindenekelőtt ezt a várat akarta elfoglalni. Számolva azonban azzal, hogy a hely török őrseit esetleg csak hosszabb ostrom árán tudja térdrekényszeríteni, föltétlen szükségesnek vélte, hogy a vártól délre eső területen is foglalkoztassa az ellenséget. Ezt a szándékát, amely egyszersmind az ostrom biztosításául is szolgált, a Prut vagy a Szeret folyó völgyében Jassy felé történő támadó előnyomulással érthette el. A terv merész, a vállalkozás kockázatos volt. Minden attól függött, hogy a Jassy felé támadó csapatok helyt tudnak-e állani esetleg hatalmasabb török erőkkal szemben is? Ha nem, az egész elgondolás kártyavárként omlik össze. Maga Chotin ostroma is elszigetelt erőlködéssé válik. Érthető, hogy a meghiusult belgrádi vállalkozás után sötétén látóvá lett II. József semmikép sem értett egyet Coburg szándékával. Leveleiben aggódva figyelmeztette a veszedelmekre, s hosszú vonakodás után csak abban az esetben volt hajlandó szemet-húnyni a dolog fölött, ha a herceg előzőleg az oroszok közreműködését is biztosítja.²²⁰ Rumjanzow gróf tábornagy azonban húzódozott a támogatástól. Csak többszörös kérésre ígért meg egy pár zászlóaljnyi kisebb csoportot. Ismerve az oroszokat, az ígéretet nem lehetett készpénznek venni. Ilyen körülmények között a galíciai osztrák hadtest tábornokai tudni sem akartak a támadásról, illetve Chotin ostromáról. A Coburg által 1788 március elején összehívott haditanácson, császári akaratra hivatkozva, kereken elutasították a herceg javaslatát.²²¹ A vállalkozószellemű hadtestparancsnok mindezek ellenére megmaradt elhatározása mellett. A Jassy irányában történő előnyomulás végrehajtásával az Erdődy-huszárezred parancsnokát, Fábry Mihály ezredest bízta meg, aki alparancsnokait — a herceg hozzájárulásával — ezredének magyar törzstisztjei közül válogatta.

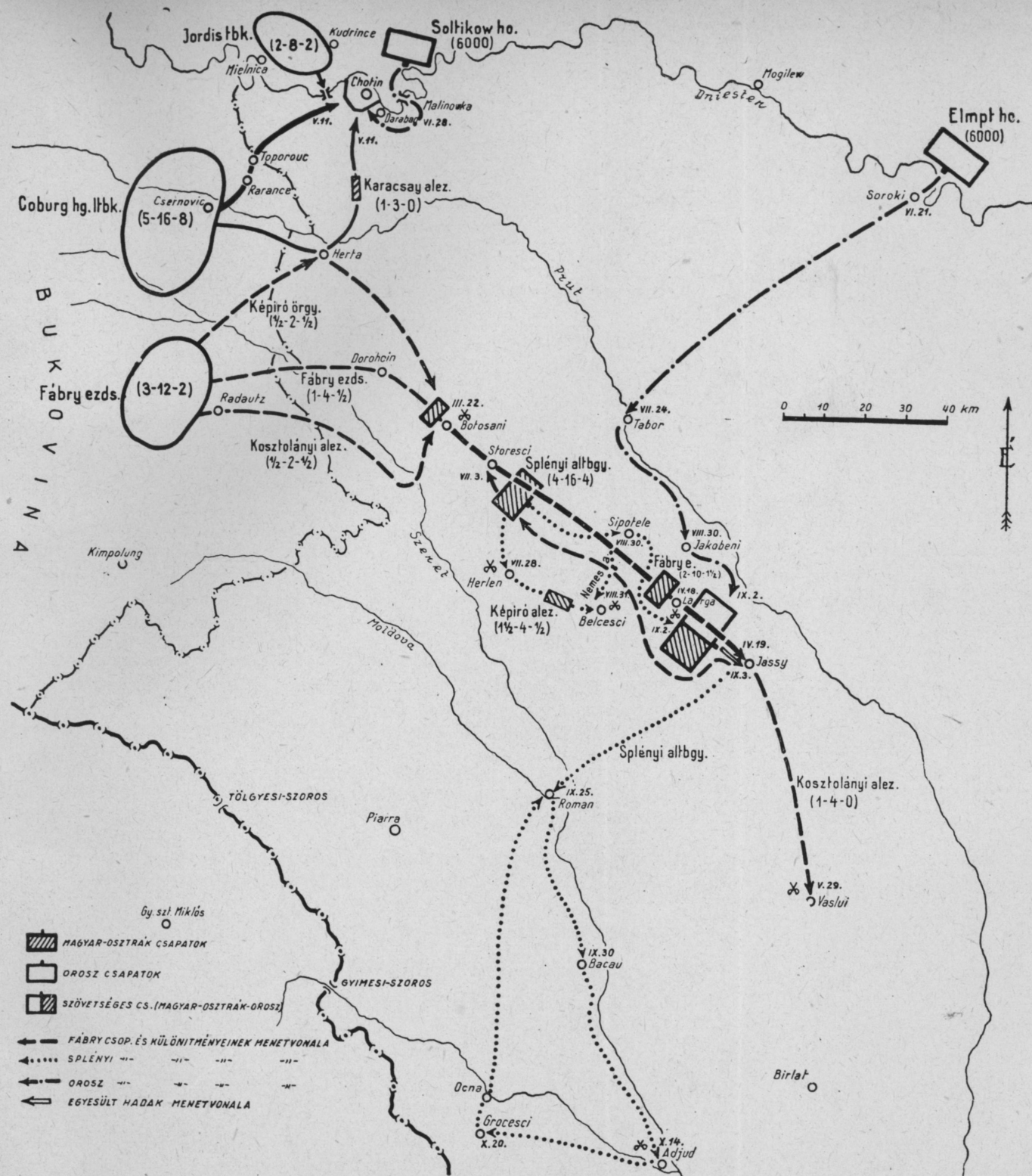
Fábry ezredes, kisebb erőt visszahagyva, csoportját március 12-én három oszlopban vonultatta Moldva területére.²²² Az Erdődy-huszárezred 2 századából, 2 gyalogszázadból^{222/a} és 3 ágyúból álló *első* oszlop, Kosztolányi alezredes parancsnoksága alatt a Szeret folyó völgyében; az Erdődy-huszárezred 4 századából, 4 gyalogszázadból és 3 lövegéből álló *második* oszlop, Fábry ezredes vezetésével Botosanin át Jassy felé; végül ugyancsak az Erdődy-huszárezred 2 századából, 2 gyalogszázadból és 3 ágyúból álló

²²⁰ *Witzleben*: I. m. I. k. 154. l.

²²¹ *Bécsi Kriegsarchiv*: U. o.

²²² *Hadilevéltár*: Hadik-levéltár, 1788—III.—4/a.

^{222/a} Mindhárom oszlop gyalogszázadai német és oláh nemzetiségű ezredek katonáiból állottak.

1. melléklet.

A galíciai hadtest hadműveletei 1788-ban.

Moldva
 mindene
 ban azz
 ostrom
 nek vél
 az ellen
 biztosít
 ben Ja
 A terv
 függött
 állani
 nem, a
 Chotin
 a meg
 II. Józ
 Levelei
 vonako
 húnyn
 műköc
 ban H
 ígért r
 orosz
 körül
 tudni
 A Col
 császár
 javasla
 csek
 nyába
 száre
 aki a
 nek r

márc
 tére.²
 zadb
 des
 Erdő
 löve
 Boto
 ezre

ezrec

harmadik oszlop, Képiró őrnagy parancsnoksága alatt Herta felé nyomult előre.²²³

Az oszlopok török földön történő térnyerése eleinte minden különösebb zökkenő nélkül, simán ment. Fábrý ezredes csapatával március 21-én ért Dorohoin közelébe. Itt arról értesült, hogy Ibrahim Nazir pasa közel 3000 főnyi kisebb sereggel Botosani közelében tartózkodik. Elhatározta, hogy a törököket megtámadja. Másnap, azaz 22-én reggel indult el Dorohoinról. Az egy század huszárból és 50 lövészből álló elővédet Szörényi százados vezette. Megfelelő távolságra követte azt a főcsapat, Révay őrnagy parancsnoksága alatt, majd utóvédként megint egy huszárszázad haladt. Az élen lovagoló Szörényi úgy déltájt, Botosani közelében, egy mocsaras völgy szorosban útját álló ellenséges csoportra bukkant. Köteletségéhez híven nyomban támadott. A huszárok a törökök sűrű tömegeit — amint az később kiderült — a pasa seregének zömét, heves puskatűzben lépésről-lépésre szorították vissza. Időközben a főcsapat is megérkezett és az ellenség oldalába fejlődött.²²⁴ A törökök még ezután is szívósan védekeztek. Minden magaslaton újból megvetették lábukat. A várost kikerülve, még a Botosani mögötti egyik dombháton is harcra készen várakoztak. Amikor azonban megpillantották a több oldal felől zeneszóval támadó osztrák gyalogosok és magyar lovasok sorait, a Jassy felé vezető úton visszavonultak. Fábrý ezredes délután 4 óratájt vonult Botosani városkába.²²⁵ „Ekkor az említett Fábrý Öbester — olvasuk a Magyar Kurir egyik számában — kezdvén őket kergetni, a Városba visszamehetéstől megakadályoztatta, hanem más felé kellett a törököknek magok megmaradásának okáért szaladni, és így az Öbester tsengő szerszámokkal a városba bé menvén, a maga katonáit ebéden megvendégelte azon eledelekből, mellyek a Törökök számára főzettek vala.”^{225/a}

A török pasa a vereség után a Jassytól északnyugatra levő Sipotele helység környékére vezette seregét. Fábrý arra a hírre, hogy ellenfele a nagyvezirtől fővesztés terhe alatt Botosani visszafoglalására kapott parancsot, elhatározta,

²²³ A tüzér század 4 darab háromfontos ágyúból és 2 hatfontos tarackból állott.

²²⁴ „... Da nun dieser sumpfige Engweg im Angesichte des Feindes passiert werden musste, die Infanterie aber noch weit zurück war, so musste der Vortrab unter dem Rittmeister Baron Szörény von Erdödy Hussaren eine Zeit lang ganz allein das Feuer der feindlichen Plänker aushalten, welches die Truppe auch mit der grössten Kaltblütigkeit und Standhaftigkeit that...” (*Bécsi Kriegsarchiv*: U. o.)

²²⁵ *Ernst*: Geschichte des k. k. neunten Hussaren-Regiments. Wien, 1862. 77. l.

^{225/a} *Magyar Kurir* 1788 május 7-i száma.

hogy megelőzi.²²⁶ Különítményével, amelyhez Coburg parancsára 2 század székely határőrhuszár, továbbá Kosztolányi és Képiró oszlopai is csatlakoztak, április 15-én este hagyta el az oláh városkát. A közeledését megneszelő török pasa időközben, hogy útját állja, Larga közelében, a Jassy felé vezető út mentén húzódó magaslatokon üttött táborn.

Larga környéke védelemre kiválóan alkalmas. A Prut folyóba tartó patakok mocsaras völgyekben kanyarognak, széles kiöntéseket hagyva maguk mögött. A rajtuk keresztül vezető utak éppen ezért többnyire magas töltéseken haladnak, amelyekről nemigen lehet letérni. Az ilyen tavak közétékelt útszorost elálló ellenséget megkerülni nem ajánlatos, mert pár száz lépéssel odébb, a magaslatokat ugyancsak mocsaras, süppedékes mélyedések szegélyezik. A török sereg Larga közelében egy ilyen mocsaras területet zárt el, amelyen keresztül vezető töltésutat kétoldalt mély tavak vize súrolta. Előörse az útszoros bejáratánál, zöme az oldalt eső magaslatokon állott.

Fábry ezredes csapatával április 18-án délután érte Larga közelébe. A veszélyes terület előtti dombos részen 300 tatár lovasból álló csoport tört hangos rivalgással az elővédet alkotó huszárokra. A magyar lovasok harcba bocsátkoztak, s pár percnyi viaskodás után visszaűzték az ellenséget. Fábry ezalatt sebtében harchoz fejlődttette a főcsapatot. Gyalogsaiból kisebb négyszögeket alakított, a térközökbe és a szárnyak mögé pedig huszárokat rendelt. Ilyen felállásban várta az eseményeket. Nemsokára újabb, az előbbinél jóval nagyobb ellenséges lovascsapat zúdult le az egyik közeli magaslatról és kettéválva, a harcrendben álló szárnyakat támadta meg. Fábry erre huszárait rendelte ellentámadásra. Az Erdődy-huszárezred századai magyaros lendülettel vágtak a török spáhik közé. Kemény tusakodás keletkezett, amelyben a zölddolmányos, pirosnadrágos magyar lovasok csakhamar felülkerekedtek. A megingott törökök rajai a hegynek fölfelé nem tudtak visszavonulni, ezért a völgy töltésútján igyekeztek menekülni. A huszárok azonban nyomukban maradtak, s a legtöbbjét részint összekaszabolták, részint a két fő vízébe szorították.²²⁷ A hegytetőn visszamaradt s az ütközetben részt nem vett törökök a balsiker láttára futásnak eredtek. Soraik között olyan rémület keletkezett, hogy a janicsárok Ibrahim Nazir pasát is magukkal sodor-

²²⁶ *Rautenstrauch*: I. m. 188. l.

²²⁷ „... Was Pferde hatte, lief zum Teufel, wer nicht fortkommen konnte, wurde meistens zusammen gehauen, und nur einige wenige gefangen...” *Bécsi Kriegsarchiv*: Compendium der von dem Galizischen Truppen-Korps im Jahre 1788 gemachten Campagne. Manuscripte 74/1. (Jordis báró altábornagy naplója.)

ták. Ez csak Jassyban tudott, nagy erőlködések árán, lelket verni beléjük. A kor egyik lelkesszavú magyar híradója is beszámolt erről az ütközetről. „Az eddig Botosanyban mulatott Erdődianum Regement — olvassuk benne — a maga Obristere Fábrinak vezérlete alatt, ezen hónapnak 18-ik napján Moldvának leg-főbb városa, Jassi alá érkezett; hol már kirendelt seregben készen váratik vala ez hivatlan Vendég 3000 főből álló Törököktől, mellyet látván az említett Obester, a Népet megállítá, de meg nem tarthatván, kemény erővel a törökökre ütének; kik között a magyar kard olly gázolást vive véghez, hogy maga a Basa életben maradott Népeit futásra komandirozá.”²²⁸ Fábry a győzelem után a törökök elhagyott és lángokban álló táborába vezette katonáit, ahol a tűz eloltása után megpihent.²²⁹

A Larga melletti vereség annyira megtépázta a török sereget, hogy Moldva fővárosában sem tudta megvetni a lábát. Kis lélekzetvétel után, április 19-én azt is elhagyta. Fábry ugyanaznap Jassyba vonult. A helység falai között megtudta, hogy a császári birodalommal rokonszenvező Ypsilanti herceg, moldvai fejedelem, a törökök kényszerítésére ugyancsak elhagyta a várost és Bukarest felé tart. Tüstént Szörényi századost küldte a herceg után egy osztály huszárral. Az osztag Jassytól pár órányira érte utol Ypsilantit és török lovaskíséretét. Megtámadta és rövid harc után szétszórta az ellenséges csapatot. A huszárok a csatározás után, amelyben 43 törököt aprítottak össze, körülfogták a herceget, és udvari népével egyetemben foglyulejtették. Már visszafelé készülődtek, amikor az Ypsilanti környezetében lévő török meglátalmazott, Divan effendi pisztolyt rántott elő, hogy a herceget lelőjje és így a huszárokat a drága zsákmánytól megfossza. A vakmerő tettet a közelben lévő Szörényi százados akadályozta meg: villámgyorsan a merénylőnek ugratta lovát és kardjával levágta.²³⁰ Ypsilantit azután Szarvassy százados kísérte 50 huszárral Csernovicba.²³¹ Fábry ezredes, eredményes működésének jutalmául, tábornokká lépett elő.²³²

Jassy kézrekerítése meglehetősen nagyjelentőségű volt. Elsősorban Chotin várának zavartalan ostromát biztosította. Emellett erkölcsi eredménnyel is járt. Különösen azzal, hogy a török fönnhatóság alatt élő keresztény lakosság között a felszabadulás tiukos és lappangó vágyát élesztgette. Talán

²²⁸ *Magyar Kurir* 1788 május 10-i száma.

²²⁹ *Névtelen: Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Russland, Oesterreich und der Turkey.* Wien, 1791. I. k. 115. l.

²³⁰ *Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten, 1788-Journalheft No. 13/2.*

²³¹ *Ernst: I. m. 78. l.*

²³² *Witzleben: I. m. I. k. 168. l.*

mindezeknél fontosabb volt, hogy a szövetséges orosz hadsereget tevékenyebb közreműködésre ösztönözte. Viszont meg kell emlékeznünk arról a veszélyről is, mely a mélyen ellenséges földön álló és támogatást alig remélhető magyar és osztrák katonák csoportját fenyegette.

Fábry tábornok Moldva fővárosában, feladatának megfelelően, hosszabb tartózkodásra rendezkedett be. Nemcsak a szükséges biztosításról gondoskodott, hanem éber szemmel kísért a közelében történő eseményeket is. Ha a környéken bárhol ellenséges mozgolódásról, gyülekezésről kapott hírt, nyomban közbelépett, hogy a fenyegető veszélyt még idejében elhárítsa. Többek között május 27-én arról értesült, hogy Jakub aga közel 5000 főnyi seregével Birlatba érkezett. Kosztolányi alezredes parancsa alatt még aznap 1 gyalogzászlóalját, 2 század székely határőr- és 2 század Erdődy-huszárt indított útnak. A különítmény 29-én kora reggel, a Jassy és Birlat között elterülő Vaslui helységhez érkezett. Kosztolányi éppen szemrevételező útjáról tért vissza, amikor a sűrű ködben ellenséges lovasok törtek elő. Már nem volt ideje harcalakzatba fejlődtetni századait. Hirtelenében a kezeügyébe eső huszárokat rendelte rohamra. Azok egy szempillantás alatt kettéváltak és az egyik oldalon Vajna Gábor százados vezetésével a székelyek, a másikon pedig Berzeviczy és Révay hadnagyokkal élükön az Erdődy-huszárok fogták közre az ellenséget. A magyar lovasok támadása olyan heves volt, hogy a többszörösen nagyobb török sereg alig néhány pillanat alatt szétrebbent. A vakmerő Vajna százados huszáraival az egyik menekülő török csapatot űzőbe vette, és közel egy órai száguldás után utolérve, tizenkettőt vágott le közülük. A huszárok sok lovat és fegyvert zsákmányoltak. Maga Jakub aga is, aki a veszített csata után rémületében az egyik közeli cserjésben húzódott meg, a huszárok fogságába került.²³³

Fábry egész június havában Jassyn maradt. Arra a hírré azonban, hogy egy nagyobb, 15—20.000 főre rúgó török sereg a Prut balpartján, tehát a tőle keletre eső területen Chotin felé igyekszik, gondolkodóba esett. Egyrészt világosan látva, hogy tulajdonképeni feladatának, a chotini ostrom biztosításának tovább már úgysem felelhet meg, másrészt attól tartva, hogy a törökök a hátába kerülnek, helyesebbnek vélte, ha egyelőre visszavonul. Július 2-án Jassyt elhagyta és csapataival a Botosanitól délkeletre eső Storeștiig húzódott vissza. A visszavonulásáról beszámoló

²³³ *Bécsi Kriegsarchiv*: 1788—M.—69. Továbbá: U. o. 1788—M.—74/I. (*Jordis báró naplója*.) és az 1788 június 11-én megjelent *Wiener Zeitung* külön kiadása.

jelentésében hangsúlyozta, hogy ezen a helyén körömszakadtig kitart, s bármikor kész Jassy felé újból előnyomulni.²³⁴

B) Chotin ostroma.²³⁵

Mivel a megígért orosz segítség késett, a hadtestnek Csernovic környékén álló zöme csak április 13-án indult el Chotin felé, amely napon Raranceig jutott. Ugyanakkor Wesmitinow orosz tábornok, miután Okopy mellett átkelt a Dnyeszteren, 4 gyalogászlóaljnyi csoportjával Toporouc közelébe ért. Váratlanul azonban megváltozott a tavaszas időjárás. Nagyobb hóesésekkel olyan hidegre fordult, hogy a császári csapatok a szabadban való táborozást nem bírták. Coburg ezért meggondolva a dolgot, április 16-án visszavezette őket Csernovicba. Az oroszok egyideig még Toporouc közelében maradtak, május elején azonban felsőbb parancsra ők is elhagyták Moldva területét.

Coburg a sikertelen kezdet után is megmaradt Chotin ostromának terve mellett. Alighogy melegebbre fordult az idő, május 8-án — nem törődve az oroszokkal — ismét előnyomult. Rarancén és Toporoucon át 11-én ért a Chotintól közvetlen nyugatra emelkedő magaslatokra. Véle egyidőben Jordis tábornok csoportja és a jobb oldalvédként kirendelt Karacsay alezredes különítménye is a vár környékére menekült.²³⁶ Amikor a hadtest elővédje a Chotintól nyugatra elterülő erdőségből kilépve, a magaslat oldalán lefelé tartott, a fás és cserjés terepen török lovasokra bukkant. A Mészáros János ezredes parancsnoksága alatt élen haladó Császárhuszár-ezred két százada nyomban megtámadta az ellenséget és a várba úzte vissza. A huszárok ez alkalommal — mitsem törődve a vár ágyúinak gyilkos tüzével — mélyen a külvárosba hatoltak.²³⁷

A hadtest csapatai félköralakban körülvették a várat. A magaslatokon elhelyezkedett tartalék-tűzérség ágyúi tüzelni kezdtek, de egyelőre komolyabb ostromra nem került a sor. Coburg herceg a rendelkezésére álló erővel is hozzáfogott volna a vár megvívásához, de a császár az oroszok közreműködése nélkül hallani sem akart róla. Chotin elfoglalásának tervét — amint láttuk — kezdettől fogva kockázatos vállalkozásnak tekintette. Mivel azonban hadtestparancsnoka kezét mégsem akarta teljesen megkötni, a megtörténtekei — ha nehéz szívvel is — tudomásul vette.

²³⁴ Bécsi Kriegsarchiv: 1788—M.—69.

²³⁵ 2. melléklet. (Chotin másnéven Chotim, Chotzim vagy Hotin.)

²³⁶ Bécsi Kriegsarchiv: U. o.

²³⁷ Rautenstrauch: I. m. 246. l.

Annál jobban bántotta az oroszok magatartása. Borúlátásra különben is hajlamos lelke keserűséggel telt meg. „Mindig éreztem — írta Wesmitinow távozása után Coburnnak — hogy ezekkel az oroszokkal jobb semmit sem kezdeni.”²³⁸ Látna azonban, hogy most már nem léphet vissza a szövetség től, minden erejével azon volt, hogy a cári udvart a közös ügy érdekében jobb belátásra bírja. A dolog nem ment könnyen. Az orosz főszereg hadművelleti célja ugyanis abban az időben a Fekete-tenger melletti Ocsakov várának elfoglalása volt. Ennek megfelelően az Ukrajnában álló Rumjanzow-féle cári sereg azt a feladatot kapta, hogy Bender körül állja útját a vár felmentésére igyekvő török erőknél. Értendő, hogy az oroszok eleinte hallani sem akartak a galíciai osztrák hadtest megsegítéséről. Csak II. József erélyesebb közbelépésére, s főleg Fábry tábornok sikerein felbuzdúlva, adták be derekukat.²³⁹ Amíg Zimony és az orosz főhadiszállás között tiszti lovasfutárok közvetítették a császár leveleit s az azokra adott válaszokat, addig természetesen hosszú idő telt el. A Chotin melletti táborba csak június közepétől érkezett meg az örömdolgozó hír, hogy Ukrajnából két orosz hadosztály indult el Moldvába: az egyik Soltikow tábornok parancsnoksága alatt Chotin, a másik Elmpt tábornok vezetésével Jassy felé tart.

A közbeeső időben Chotin körül különösebb esemény nem történt. Időnként kölcsönösen megszólaltak az ágyúk, s a várból török lovascsapatok törtek ki, melyekkel főként a huszárok csaptak össze. Az ott lezajlott csatározásokban a híres lovastiszt, Karacsay András báró alezredes,²⁴⁰ továbbá a „Császár” és a „Barco” huszárezred tűnt ki. A kisebb haditettekről ez alkalommal nem szólnunk bővebben. Azokat az ezredtörténetek különben is részletesen megörökítették.

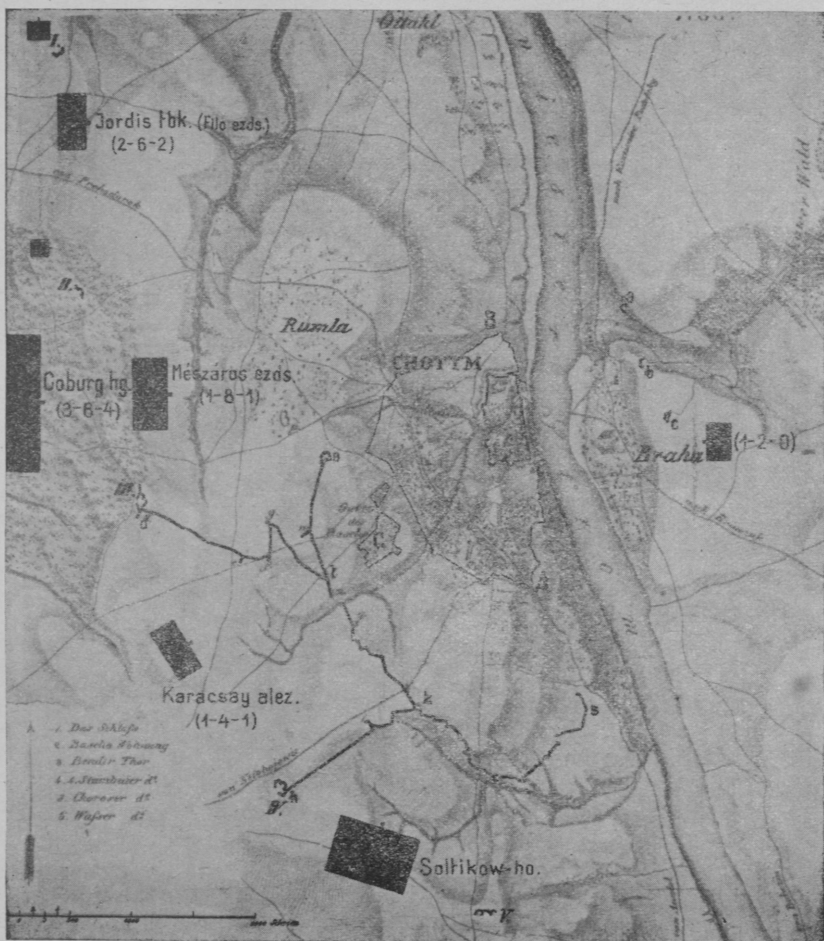
A várvárárt, mintegy 6000 fő erejű Soltikow-féle orosz hadosztály végre június 23-án megjelent a Dnyeszter balpartján. Pár napra rá átkelt a Malinowka melletti hídon és június 29-én, Darabantól északra csatlakozott az ostromlókhoz. Coburg herceg a következő napok alatt átcsoportosította erejét. Az egyesült szövetséges csapatok július 2-án a várat a folyó mindkét partján körülzárták. Északon, a Dnyeszterre támaszkodva, Jordis báró tábornok csoportja helyezkedett el (helyébe később Filo József, a Barco-huszárezred parancsnoka lépett): attól délre a hadtest zöme

²³⁸ *Witzleben*: I. m. I. k. 159. l.

²³⁹ *U. o.* 177.—180. l.

²⁴⁰ Az 1860-ban feloszlott Levenehr-dragonyosezred törzstisztje volt. *Wrede*: *Geschichte der k. u. k. Wehrmacht*. Wien, 1901. III.—2. k. 697. l.

és Mészáros ezredes csapatai állottak, amelyekhez félköralakban Karacsay alezredes csoportja és az orosz hadosztály csatlakozott; a Dnyeszter balpartján a Braha magaslatot egy kisebb erejű különítmény szállotta meg.

2. melléklet.

Chotin ostroma 1788-ban.

Chotin a Dnyeszter jobbpartján, egy fennsíknak szakadékosan a folyó felé eső oldalán fekszik. A vár közvetlen a víz mentén épült s félköralakban, a magaslat magasabb részén, az úgynevezett külváros rendetlenül szétszórt, jobbra fából épült házai fogták körül. A téglalakú erőd hosz-

sza 300 öl, szélessége 125 öl volt. A 18 öl széles és 30 öl magas várfal a Dnyeszter felé eső oldalon meredek sziklákon épült; a többi részén tövében egy meglehetősen széles és mély vizes-árok futott. A vár belső területén négy torony ágaskodott a magasba; a lőpor és az élelmiszerek egy tornyos, kastélyszerű épületben voltak felhalmozva. A kisebb, kezdetlegesen összetákolt faházak tömegéből a pasa háza, a mecset és a török fürdő emelkedett ki. Az erődöt a külvárossal egy árok mélyén vezető út kötötte össze, s a külvárost hatalmas félkörben cölöpkerítés övezte (A—B). A vártól északnyugatra, a cölöpkerítésen túl, a Rumla nevű külváros feküdt, amelyet a törökök felgyújtottak. Ettől délre, ugyancsak a cölöpkerítéssel határolt területhez csatlakozva, a pasa kertje terült el (C). A várnak, e korszak török erődítményeihez hasonlóan, a legnagyobb hátránya előnytelen fekvése volt. Az, hogy a környező terep átlagmagasságának szintjénél jóval alacsonyabban feküdt. A terep természetadta hátrányát Chotinnál még növelte az a körülmény, hogy nem völgyekkel szegélyezett magaslattömbök vették körül, hanem egy összefüggő hegynyúlvány lábánál állott. Különben maga a vár, építkezés tekintetében, a szokásos török erődítmények színvonalát jóval felülmúlta. A Porta egyik legfontosabb cródjének tekintette, amit mutat az is, hogy védelmére, a harcias Osman pasa vezetése alatt, 7000 fő erejű őrseget rendelt.²⁴¹

A szövetséges hadak parancsnokai mindenekelőtt a vár körüli terep öt alkalmas pontján támaszpontok létesítését határozták el. Ezeket a helyeken július 15-án zárt sáncművek, úgynevezett redutok épültek, s azokba gyalogság és lövegek kerültek (I, II, III, IV, V). Hasonló, csak valamivel kisebb lövegállásokat létesítettek a folyó balpartján lévő Braha nevű magaslaton is (a, b, c.). Július 17-én a Rumla külváros romhalmaza közé befészkelődött törököket űzte a várba Filo ezredes csoportja. Másnap megkezdődött a vár bombázása. Eredménye csakhamar mutatkozott. 22-én este lángbaborult az erőd raktára. Nemsokára a környező házak is tüzet fogtak. A várőrség között riadalom keletkezett. Az élelmiszerüktől megfosztott törökök parancsnoka július 26-án háromnapi fegyverszünetet kért. Küldöttei még annak lejártá előtt megjelentek a szövetségesek táborában, hogy a meghódolásra tárgyaljanak. A várba azonban időközben két lengyel parasztruhába öltözött török sompolygott, akik egy nagyobb fölmentő sereg közeledését híresztelték. Erre megakadtak a tárgyalások. A segítségben reménykedő törökök húzták-halasztgatták az átadást. Kétszínű magatartásukra

²⁴¹ Bécsi Kriegsarchiv: U. o.

válaszul, augusztus 5-én újra megszólaltak az ostromlövegek. Soltikow tábornok minél hamarább szeretett volna a dolog végére járni, ezért a cölöpsorral elkerített külváros megrohanását javasolta. Coburg herceg azonban nagy veszteséggel járónak vélte a házakban befészkelődött törökök elleni támadást, s inkább ostromművek segítségével szeretett volna célhoz jutni. Ez utóbbi véleménye győzött. Rendelére augusztus 19-én megkezdődött a megközelítő ostromművek építése. A vár irányában haladó futóárkok a III. és a IV. számú redutokból indultak ki, 26-ára az árkok munkálatai jelentősen előrehaladtak (d—l, h—k). Bár a törökök kirohanásokkal és ágyúzással állandóan zavarták a földmunkásokat, azok olyan gyors iramban haladtak, hogy szeptember 9-ére már a félköralakú párhuzamos ostrommű is elkészült (o—s), amelynek minden alkalmas pontján ostromlövegeket állítottak fel.²⁴²

Minden rendben ment volna. Az ostromművek fojtogató hurokként szorultak a kiéhezett török várőrség köré. Csak-hogy azok, csodában bízva, minden erejüket összeszedve védekeztek. Az idő pedig rohant. A szövetségesek táborában bizakodás és lehangoltság váltották egymást. Coburg herceg idegei meglehetősen megfeszültek. Különösen azok a szemrehányó levelek bántották, melyek a bánati török betörés hatása alatt teljesen megtört II. Józseftől érkeztek hozzá. A császár már akkor a szemrehányások özönével árasztotta el, amikor hírt szerzett Fábry visszavonulásáról. Amikor pedig nemsokára arról értesült, hogy Coburg még erősítést is küldött neki, feldühödött. Saját erélytelenségét okolta, hogy Coburg hercegnek eddig is szabad kezét engedett. Egyik augusztus 25-én kelt, ellentmondást nem tűrő hangú levelében megparancsolta a hercegnek, hogy a Jassy körül álló csapatokat azonnal rendelje az erdélyi határhegység mögé.²⁴³ Az erélyes császári utasítás mindent felforgatott volna a Chotin körüli táborban, ha az események időközben túl nem haladják azt. Jassynak szeptember 3-án történt elfoglalása után a Chotint ostromló seregre is rásütött a szerencse napja. E hó 14-én délután, amikor a vár nagyobb része már romokban hevert, az éhségtől meggyötört törökök követeket küldtek az ostromló hadak táborába. A meghatalmazottak pár nap múlva, szeptember 19-én írták alá a vár meghódolását tartalmazó egyezményt. 332 ágyún kívül sok

²⁴² *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten, 1788. Journalheft Nr. 13/2. (Journal unter dem Commando Seiner Durchlaucht Herrn Generalen der Cavallerie Prinzen von Sachsen Coburg stehenden kais. königl. Corps d'Armee von der Campagne 1788.)

²⁴³ *Witzleben*: I. m. I. k. 197. l.

hadiszer esett a szövetségesek zsákmányául. A török őrség, fegyverzetét megtartva, szeptember 29-én délelőtt vonult ki a várból. Az ellenséges harcosokat hozzátartozóikkal egyetemben — összesen 16857 személyt — Karacsay ezredesnek jórészt huszárokból álló különítménye kísérte a hét napi járásra eső török sereg táborába.²⁴⁴ Karacsay a kényes feladatot olyan tapintatosan hajtotta végre, hogy Osman pasa halála jeléül egy pompás lovat és egy értékes szőrmét ajándékozott neki a következő elismerő szavak kíséretében: „Amilyen bátor és rettenetes ellenfelek, olyan derék és megbízható barátok vagytok.”²⁴⁵ A vár falai alatt, a kivonult csapatok sorai előtt október 1-én délelőtt hangzott el a hálaadó istentisztelet. Utána a tüzéség és a gyalogság dísztüzet adott.²⁴⁶

A vár meghódolásáról beszámoló egykorú hivatalos jelentés szerint, az ostrom alatt különösen az időközben ezredessé előlépett Karacsay András báró és Mészáros János, a Császár-huszárok ezredese tűnt ki vitézségével. A csapatok között a Császár-huszárezred volt a legkiválóbb.²⁴⁷ Az ostromban résztvevett egyik Császár-huszárt magyar tiszt naplójában a következő személyes vitézségükkal kitűnt magyar tisztekről emlékezett meg: Blaskovics Pál alezredes, Kőszeghy Imre őrnagy, Németh György és Fehér István százados és Mocsáry zászlós.²⁴⁸

Chotin elfoglalásának hírére föllélekzett a háború csapásaitól megviselt birodalom lakossága. A harcetekről érkezett rossz hírek hatását eddig is főként a galíciai hadtest katonai sikereiről szóló tudósítások ellensúlyozták. Azok a császári félhivatalos közlések, amelyek jórészt magyar huszárok győzelmeiről s szebbnél-szebb haditetteiről számoltak be. A magyar nemzet szívét különösen megdobogtatta a Kárpátokon túl viaskodó fiainak hősie viselkedése. A hazai közvélemény egyik szócsöve most is büszke öntudattal adta tudtul: „... Azon Khotzim Vára, melyet már mi Újságírók egynéhányszor minden puskaszó nélkül megvettünk, de senkit mind eddig bele nem költöztettünk vala. már most az őtet ostromlott seregtől nemcsak megvétellett, hanem a Fel-

²⁴⁴ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten, 1788—39—102.

²⁴⁵ *Rittersberg*: I. m. I. k. 126. l.

²⁴⁶ *Bécsi Kriegsarchiv*: U. o.

²⁴⁷ „... Der General der Kavallerie Prinz von Coburg rühmt vorzüglich den Obersten Karaiczay von Löwener, und den Obersten Mezaros von Kaiser-Hussaren... und überhaupt den Muth der gesammten Truppe, besonders aber des Sr. Majestät Nahmen führenden Hussaren-Regiments, welches sich ganz besonders ausgezeichnet hat...” (*Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten, 1788—39—102.)

²⁴⁸ *Bécsi Kriegsarchiv*: Historisch-militärisches Tagebuch der Jahre 1788 b/s incl. 1800. Verfasst vom Major von Paulini. Manuscripte 75/I.

séges Tsászári kétfejű Sas is abban fészket rakott és belé költözkedett...²⁴⁹

*C) Jassy visszafoglalása. Események a hadjáratí év végefelé.*²⁵⁰

A Chotin körüli táborba július 4-én érkezett meg a hír Fáby tábornok visszavonulásáról. Coburg herceget a váratlan fordulat meglehetősen kellemetlenül érintette. Főleg azért, mert a bekövetkezett helyzet látszólag uralkodója fel-fogását igazolta, aki — mint már említettük — kezdettől fogva aggodalommal kísérte a moldvai eseményeket. A levélből, melyet nemsokára császárától kapott, a burkolt szemrehányások özőne áradt felé: „Egyáltalán az is csodálatos, hogy Fáby tábornok mindezideig képes volt Jassyban megmaradni, mert helyzete ott valóban igen veszélyes volt.” — szölt a császári levél.²⁵¹ Coburg érezte, hogy uralkodójának türelme fogytán van, s ismerve annak heves vérmérsékletét, a történetek után nem sok jónak nézett elébe. A másik oldalon viszont ott volt az orosz támogatás valósága. Elmpt orosz tábornok hadosztálya már június 21-én átkelt Soroki mellett a Dnyeszteren, s bár lassan, de útbán volt a törökök által időközben megszállt moldvai főváros felé. Ha most meghát-ról s lemond a szövetséges haderő támogatásáról, nemcsak terve omlik össze, hanem a cári hadsereg előtt is szűgyenbe kerül. Mindezek megfontolásának eredményeként elhatá-rozta, hogy császára akarata ellenére-is dűlőre viszi a dol-got. Miután Fáby csoportját még 2 gyalogzászlóaljjal,²⁵² 6 lovasszázaddal és tüzérséggel megerősítette, Splényi Gábor báró altábornagyot küldötte ki azzal a feladattal, hogy a parancsnokságot Fábytól átvéve, az orosz hadosztálllyal való egyesülés után foglalja vissza Jassyt.

Splényi a 4 gyalogzászlóaljra és 16 lovasszázadra nőtt csoport parancsnokságát július 15-én vette át Storescin. Július 26-án az ellenség megfigyelése végett Képíró őrnagyot Roman felé rendelte ki 2 század Erdődy-huszárral, 2 század oláh gyalogossal és 2 ágyúval. A különítményt július 28-án, Herlen közelében, egy 3000 főnyi török sereg támadta meg. Az ellenség először a balszárnynon álló Rakovszky százados százada előtt mutatkozott, majd hirtelen a közeli erdőbe vetette magát és onnan villámgyorsan a jobbszárnny huszá-rai rohanta meg. Támadása olyan heves volt, hogy a ma-

²⁴⁹ *Magyar Kurir* 1788 október 1-i száma.

²⁵⁰ 1. sz. melléklet.

²⁵¹ *Witzleben*: I. m. 195. 1.

²⁵² A két zászlóalj közül az egyik, a galíciai hadtesthez a felvonu-lás után érkezett második vonalbeli, úgynevezett törzszászlóalj volt.

gyar lovasok sorai meginogtak. Ezekben a pillanatokban száguldott előre Képíró őrnagy a tartalékként hátul maradt 5 szakasz huszárral. A kis lovascsapat a törökök közé vágva, csakhamar megszalasztotta őket.²⁵³ A közelharcban egy Makrantzi nevű közhuszár olyan derekasan viselkedett, hogy Splényi külön levélben tudósította tetteről az egyik magyar folyóiratot. „...Említett Makrantzi — olvassuk az újságközleményben — néki vága egy izmos töröknek. Ez a vágás közben amannak kardját megkapá. Makrantzi mindazonáltal meg nem ijed, hanem torkon kapja ellenségét, s a földre teríti, de ennek mások segítségére érkezvén, Makrantzit pányvával elfogák, de Makrantzi itt is megmutatá, hogy szívét magával hordozza, mert a vélt prédájával visszafordult ellenségének utána rugaszkodott s azt levágta.”²⁵⁴

Elmpt orosz tábornok hadosztálya időközben a Prut folyóhoz érkezett és azon átkelve, Tabor helység mellett ütött tábort. A két szövetséges seregrész között az összeköttetés csakhamar létrejött. Splényi arra a hírre, hogy a Prut völgyében északfelé török erők tartanak, az ellenség megfigyelése céljából Piacsek századost küldötte ki 50 Erdődy-huszárral. A felderítő osztag augusztus 16-án éppen akkor érkezett az orosz hadosztály közelébe, amikor annak előőrsé egy török csoporttal viaskodott. Eleinte pusztá szemlélője volt a csatározásnak, amikor azonban komolyabbra fordult a dolog, rejtekhelyéből az ellenség oldalába rontott és elűzte azt.²⁵⁵ Piacsek huszáros tettéért az orosz tábornoktól dícséretet kapott.²⁵⁶

A két szövetséges had augusztus 30-án megindult egymás felé. Ezen a napon estefelé Splényi csoportjával Sipotelére, az orosz hadosztály pedig az attól közvetlen keletre eső Jakoben község közelébe ért. Másnap vagyis augusztus 31-én a későbbiekre döntő fontosságú esemény történt. Splényi még mielőtt Storesciről elindult volna, a menet biztosítására jobb oldalvédként az időközben alezredessé előlépett Képírónak Herlenen álló különítményét jelölte ki, amelyet 1 gyalogzászlóaljjal, 2 székely határőr huszárral és 2 ágyúval megerősített. Képíró a főcsapattal egyidőben, augusztus 30-án reggel indult el Belcesci felé. Útközben ingó javaikkal menekülő oláhokkal találkozott, akik rémülten újságolták neki, hogy egy hatalmas török sereg közeledik Jassy felől. Képíró nyugodtan tovább folytatta útját. Aznap délután érkezett a Belcescitől közvetlen nyugatra elterülő magas-

²⁵³ *Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten*, 1788; *Journalheft* Nr. 13/2.

²⁵⁴ *Hadi és más nevezetes történetek* 1789. évf. 24. l.

²⁵⁵ *Bécsi Kriegsarchiv: U. o.*

²⁵⁶ *A Wiener Zeitung* 1788. aug. 30-i száma.

latra. Megállt és az ellenség felé felderítő járőröket küldött. Ezek nemsokára azzal a jelentéssel tértek vissza, hogy Belcscitől nem messzire, a helység mögött húzódó dombháton egy hozzávetőleg 8000 fő erejű török-tatár sereg táborozik. Képíró az esetet nyomban jelentette Splényinek, s csapatait a község szegélyén lévő temető közelében négyszögbe fejlődtette. A szükséges biztosításról való gondoskodás után így töltötte az éjszakát.

A török elővéd lovas rajai másnap, 31-én reggel 4 óratájt bontakoztak elő a községtől délkeletre eső mocsaras terület-részből. Először a félköralakban álló biztosító részeket támadták meg, s csakhamar viasszorították. Kis vártatva a török sereg zöme is megjelent Ibrahim Nazir pasával a közeli magaslatokon, s pár ágyúja löni kezdte a négyszöget. Egszerre rendetlen lovasrajok száguldottak alá a dombokról, s körülrajzották a magyar és osztrák katonák zárt emberfalait. A négyszög mélyéből itt-ott huszárok törtek elő, s az ellenségnek vágódtak. Hangos rivalgások s kardcsattogás zaja töltötte be a levegőt. Közben egy nagyobb tatár lovas-tömeg áthatolt a közelben lévő mocsaras mélyedésen, s a négyszöget hátulról támadta meg. A tatárok egymásután kilencszer lendültek rohamra, de minden esetben székeley-és Erdődy-huszárok toppantak elébük, s elkeseredett közelharcban visszaűzték őket. Képíró csapatának sorai között a legnagyobb veszteséget a falu szélső házaiba fészkelődött janicsárok puskatüze okozta. Reggel 4 órától 11 óráig tartott a véres viaskodás. Az eredménytelen támadásokban kifáradt ellenség lassan abbahagyta a küzdelmet, s rajai egymásután húzódtak vissza a Jassy irányában elnyúló mocsár keskeny töltésújtjára, amelyen hosszú oszlopban megindultak hátrafelé. Élük a vizes terület közepére érkezett, amikor a tőlük északra elterülő magaslatok egyikén magyar lovasok tűntek fel. Erdődy- és székeley határőr-huszárok voltak, akiket Splényi altábornagy Képíró jelentésére még 30-án este küldött segítségül. Parancsnokuk, Nemes György gróf alezredes hirtelen elhatározással, csapatával a mocsarat szegélyező dombok lankás oldalán előreszáguldott, hogy a kijáratnál a törökök útját állja. Amikor ezt Képíró észrevette, felismerve a helyzetet, Borra József őrnagyot 2 század székeley huszárral az ellenség üldözésére rendelte, maga pedig megmaradt csapatával ugyancsak a menekülők után indult. A két üldöző csoport éppen akkor érte utol a törököket, amikor azok éle a mocsár túlsó széléhez érkezett. Képíró alezredes hátulról szorította őket, Nemes gróf pedig a domboldalon leszáguldvá, egymásután riasztotta szét a mélyedésből kibontakozó török lovas rajokat. „...Gróf Nemes

Oberstleidinánt Úr — olvassuk az egyik híradóban — vitéz székelyeivel alkalmas időben érkezvén, Képiró Úr az ellenségnek hátulról kerülve, mind a két részről tüzessen fogván a dolgot, a 7000 törököt a bámulásig úgy megverték, hogy 700 közülök elesett...²⁵⁷ A törökök egyrésze a huszárkardok áldozatául esett, a másik a mocsárba veszett, a többi Jassy felé menekült. Veszteségük az egyik adat szerint 300, a másik szerint 800 volt. Splényi a harcról beszámoló jelentésében különösen Nemes gróf alezredes lélekjelenlétét és kiváló harcászati érzékről tanúskodó magatartását, itovábbá Képiró alezredes pompás viselkedését hangsúlyozta.²⁵⁸ Ez utóbbi viszont huszárai dicséretére nem talált eléggé elismerő szavakat, akik közül többen lovaikat elveszítve, gyalogosan harcoltak.²⁵⁹

A törökök veresége a moldvai főváros sorsát is eldöntötte. Jassyt kiürítették s Vasluin át visszavonultak. A szövetséges csapatok szeptember 2-án egyesültek Larga környékén és másnap Jassyba vonultak. Itt kapta Splényi altábornagy, Coburg herceg közvetítésével, e hó derekán azt a császári parancsot, hogy csoportjával mielőbb Erdélybe meneteljen. Az útasítás értelmében Elmpt tábornok hadosztályát Jassyban hagyva, szeptember 22-én Roman felé indult és 30-án Bacau környékére ért. E helységet elhagyva csak lassan haladt a Szeret völgyében délfelé, mivel úgy vélte, hogy a Gyimesi- és az Ojtozi-szorost ezen a területen tudja a legjobban megoltalmazni. Csak október 13-án jutott a Trotus torkolata közelébe. Mivel előzőnap arról értesült, hogy Focsani irányából egy jelentékenyebb erejű török sereg közeledik, Adjud helységtől északra mintegy 1000 lépésre megállt, s tábornok üteget. A másnap kora reggel tapogatódzva előnyomuló törökök tábori őrszeit visszanyomták, amire csapatait a Trotus patak előtti egyik magaslaton három négyszögben állította fel. A harcalakzatok elé kisebbségrejű gyalogságot, huszárokat és néhány löveget helyezett, a négyszögek belsejébe pedig a lovasság főnmaradt

²⁵⁷ *Hadi és más nevezetes történetek*: 1789. évf. 24. l.

²⁵⁸ „... der szeklerische Obristlieut. Graf Nemes, welcher die zum Succurs dahin geschickte division commandirte, zu dem guten Ausschlag der Sache durch Gegenwart seines Geistes, durch gut getroffene Veranstaltungen... vieles beigetragen habe, da er nämlich den von allen Seiten ungerungenen und wegen seiner contenance und bravoure zu bewundernden Obristlieutenant Kepiro Luft verschafft hat...“ (*Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten, 1788—9—ad 36 g. Relation von der Wieder-Einnahme der moldauischen Residenzstadt Jassy.)

²⁵⁹ „... Oberstlieutenant Kepiro konnte der bewiesenen Standhaftigkeit und dem Muthe der Truppen nicht Lob genug beilegen, indem sogar Husaren, die ihre Pferde verloren hatten, mit den Karabiern zu Fuss vorrückten...“ (*Bécsi Kriegsarchiv*: 1788—M. (9).)

részét rendelte. Alighogy a csapatok elhelyezkedtek, a paták túlsó partján három ellenséges csoport bukkant fel. Amíg az egyik, látszólag a leggyengébb, ordítózás közepette a középső négyszög felé tartott, a másik kettő a szélső harcrendeket igyekezett megkerülni. Miután a négyszögek előtt álló osztrák gyalogosok és lovasok a térközökbe húzódtak vissza, puska- és ágyútűz fogadta az ellenséges tömegeket. Kettő közülük csakhamar megtorpant, jobbszárnyoszlopuk azonban a Szeret folyó cserjés partrészét kihasználva, a szélen álló Fábry tábornok négyszögének oldalába került. Fábry ekkor Nováky őrnagy Erdődy-huszárosztályát és Nemes gróf székely huszárait rendelte ellenök. A magyar lovasok olyan hatalmas lendülettel csaptak a törökökre, hogy azok 54 halottat visszahagyva, csakhamar megszaladtak. A huszárok a Trotus partokon túl üldözték őket, s 2 török zászlót és 54 lovat zsákmányolva tértek vissza.²⁶⁰ Splényi altábornagynak az ütközetről beszámoló egykorú jelentése szerint, Nemes György gróf alezredes a viaskodás során kardjával egymaga 24 törököt vágott le; Piacsek százados egy török zászlót zsákmányolt; Kálmán százados, szokásához híven, most is az elsők között rontott a törökökre és ugyancsak egy ellenséges zászlót zsákmányolt; Székely Sándor százados két törököt küldött a másvilágra; Palugyay hadnagy különösen az előőrscsatározás alkalmával tűnt ki vitézségével; végül Bodolla székelyhuszár őrmester több ízben bizonyosságát adta személyes vitézségének.²⁶¹

²⁶⁰ „... Der gegen den linken Quaree ankommende Feind war etwas verwegener und schlich sich ein großer Teil desselben bis an die linke Flanke des Laagers; dieses bemerkte der Herr Gral Feldwacht Mstr. v. Fabry und strafte gleich die Verwägenheit dieser Waghälse. Er liess auf Sie eine Divis. von Erdődy und 1 Divis. von Szekler Houssarn attaquiren, diese rechtschaffene und schon so oft belobte Troupe, die ihre Bravoure, so wie bey allen anderen vorgefallenen affairen auch hier zeigte, grif den Feind unter Anführung des Major Novaky von Erdődy und H. Obristliet. Grafen Nemes von Szekler Houssarn, mit solchem Muth und Entschlossenheit an, daß er gleich auf dieser Seite cilends die Flucht nehmen und 54 Tode auf dem Platz lassen mußte...” (*Bécsi Kriegsarchiv: Relation über die am 14-ten 8-ber 788 bey adjid in der Moldau..... Feldakten, 1788—11—ad 1 c.*)

²⁶¹ „... Der H. Obristliet. Nemes von Szekler Houssarn, der selbst an der Spitze seiner Division 24 der Feinde niedergesäbelt... Der Herr Ritt. Mstr. v. Pyaczek von Erdődy der selbst eine Fahne erobert... Der Herr Ritt. Mstr. Kalmann von Erdődy der auch hier so wie bey Belceschter affaire mit seiner Escadron immer der erste war, eine Fahne erobert... Der Herr Ritt. Mstr. Szekel von Szekler der mit eigener Hand 2 Türken erlegt, und mit sehr rühmlichen Beyspiel seiner Escadron vorgegangen... Der Lieut. Pallugyay von Erdődy der auf dem Vorposten eine sehr gute ordnung hielt und mit seiner Mannschaft dem Feinde einen tapferen Wiederstand geleistet... Der Wacht Mstr. Bodolla von Szekler Houssarn verdient auch wegen seiner persönlich bezeigten

Splényi a győzelem után továbbmenetelt Erdély felé. Útközben, október 20-án Grocesci közelében azt az újabb utasítást kapta, hogy csak az Erdődy-huszárezredet küldje Erdélybe, erejének többi részével pedig a galíciai hadtest zöméhez csatlakozzék. A rendelkezés értelmében megfordult és Roman városnak vett irányt, melynek környékén a Chotin alól ugyancsak odaérkezett hadtest csapataival együtt október végén téli szállásba vonult.

4. Visszapillantás az 1788-i hadjáratí év eseményeire.

Az a nagyvonalú háborús cél, mely délen és keleten egyaránt ki szerette volna kerekíteni az osztrák birodalom határát, 1788 végén Moldva jelentékeny részének elfoglalásával csak kis részben valósult meg. Győzelemről csak a galíciai hadtestnél szólhatunk. A többi seregtestek működését nem kísérte siker. Az erdélyi hadtest csak nagy erőfeszítések árán tudta megvédeni Magyarország határát; a horvát- és a szlavonországi hadtest egy pár határmenti kisebb vár elfoglalásán kívül nem mutatott fel említésre méltó eredményt; végül a Zimony körül felvonult derékhad, a temes-bánsági hadtesttel együtt, határozottan vereséget szenvedett. Magyarország déli része a pusztító török seregek áldozatául esett. A hadsereget ért súlyos csapások egyedül a magasabb osztrák katonai vezetés számlájára írhatók. Annak a tétovázó, a kockázatvállalás előtt meghátráló szellemi irányításnak tudhatók be, mely a nagy keleti ellenségekkel szemben sikerre egyedül számítható támadás helyett a védelmet és ennek is a legkezdetlegesebb módját választotta: a nagy területen vékony vonalra megnyújtott, úgynevezett kordonvédekezést. Arra, hogy ez miért történt, csak pár szóval mutatunk rá. II. József, aki maga irányította a hadműveleteket, bölcselkedő hajlamú férfi volt; túlságosan az érzelmek, a váltakozó hangulatok embere, s éppen azok a tulajdonságok hiányoztak belőle, melyek a győzelemre törő katonai parancsnokok legfontosabb lelki vonásai: a határozott, erős akarat, a végső győzelembe vetett ingadozás nélküli hit. Emberséges volta és gyöngye idegzete különben sem a hadviselésre termett. Az orosz szövetség karjaiba is a Nagy Frigyes Poroszországától való rettegés hajtotta. Amikor azután csalódott, s rájött, hogy ő csak eszköze lett a szentpétervári udvar hatalmi törekvéseinek, belsőleg teljesen megtört. Minden gondolata az lett, hogy miként menekülhetne meg minél kevesebb áldozat árán a

Bravour hier angerühmt und benent zu werden..“ (*Bécsi Kriegssarchiv*: U. o.)

hatalmas barát fojtogató öleléséből. Minden áldozatot fölösleges erőpazarlásnak vélt. Nemcsak katonáit kímélte, hanem népe fölé is féltő gondossággal szeretne volna szétterjeszteni védő karjait. Ez volt az oka annak, hogy birodalma egész határán felvonultatta hadseregét, s minden egyes területdarabot meg akart oltalmazni a törökök pusztító betörései ellen. Ez volt az oka annak is, hogy a győzelem híte helyett borúlátás vert gyökeret benne, s alparancsnokaihoz írott levelei tele voltak aggódo figyelmeztetésekkel és félelemmel. Az természetes, hogy ilyen lelkeséggel nem lehet a győzelemhez vezető, szakadékos út végére érni. E kép kiegészítéseként érdekes kortörténeti adatként említjük meg még azt, hogy hadviselésének helytelen voltát, a hadjárat ideje alatt, a hátország értelmesebb rétege is világosan látta. A sajtóban egyre-másra jelentek meg a császári hadvezetést bíráló közlemények. Nemcsak a polgárság, hanem egyes tekintélyesebb katonai személyek is helytelennek minősítették. II. József kordonszerű védelméről maga Laudon tábornagy is lesújtóan nyilatkozott: „... Ipse Laudon dicebat: limitaneas excubias (Cordon) non contra hostem regularem, sed latrones aut pestem praecavendam valere...”²⁶²

*

* *

A hadtörténetíró bármilyen meggyőződéses híve is annak az egyedül helyes szemléletnek, hogy forrásanyaga lelkiismeretes kiválasztása alapján csak az igazat írhatja meg, még akkor is, ha a mult nem világít a győzelem fényében; bármennyire is tudatában van annak, hogy ő csupán egyszerű krónikás lehet, éppen ezért óvatosan és csakis akkor nyilváníthatja egyéni véleményét, amikor arra az igazság megismerése érdekében föltétlenül szükség van, mégis lehetetlen, hogy lelki közönnyel örökítse meg azokat az eseményeket, amelyek a nemzeti életakarás legnagyobb megnyilvánulásai: a férfias helytállást, a hősi önfeláldozást. Katonák tetteit örökíti meg, akiknek győzelme vagy bukása egy nép hullámozó életvonalát adja. Valamennyien a nemzeti sors formálói; együttes áldozatuk a legnagyobb történetalakító erő. Krónikásuk akaratlanul is érzelmi közösségbe lép velük. Ha ez a rokonszenv csak képzelőerőt átmelegítő érzés anélkül, hogy elfogulttá tenné, vagy a tárgyilagosságot sértene, akkor hasznára van a tudománynak is. A mult hőseivel való lelki kapcsolat ugyanis kiemeli őket az évszázados távolságok ködös mélyéből. Arc-

²⁶² Szirmay: Historia secreta sui temporis 155. §.

élük határozottabb, alakjuk világosabb lesz. A nemzeti emelkedések és zuhanások korszakaiban egyaránt.

II. József török háborúja a magyar hadi történelemnek, a sikertelenség ellenére is, egyik legszebb korszaka. Azzá tette a magyar katonák hősiessége, amely évszázadok harcaihoz hasonlóan, akkor is Nyugatot védte Kelet pusztító tömegeivel szemben.

Rédvay István dr.

Súrlódások az újoncozásnál az 1792—97. évi francia háború alatt.

1. közlemény.

A Habsburgok Monarchiájának már a francia forradalom elején számítani kellett arra, hogy Franciaországgal háborúba keveredik. Emiatt az abban az időben még Ausztriához tartozó Németalföldön, a francia határon, csapatokat vontak össze, melyek között magyar ezredek is voltak. Az országgyűlés, a háborús veszély miatt, a magyar ezredek létszámának feltöltésére az 1791. év végén 6.000 újoncot ajánlott meg, a kiket 1792. tavaszán és nyarán soroztak.¹

A franciák 1792. április végén valóban megüzenték a háborút, mely az 1797. év végéig tartott. Mivel már a háború elején még további magyar csapatok is mentek a harcérre, az országgyűlés újabb 5.000 újoncot adott; sorozásuk 1792. decembertől a következő év márciusáig tartott.²

A sorozás befejezte után az ezredeknek maguknak kellett toborzás útján gondoskodni a háború folyamán szükséges pótlásokról. Mindegyik gyalog- és huszárezred a számára állandónak kijelölt megyékből szedett katonát, s erre a célra külön toborzóparancsnoksága volt, mely a toborzást a polgári közigazgatási hatóságokkal együtt végezte, a toborzás céljaira pedig az egyes megyékben kisebb különítményeket állított fel. A toborzás különben jórészt szintén a polgári közigazgatás segítségével történt, így lényegében alig különbözött a rendszeres sorozástól, hiszen a toborzással gyűjtött újoncnak körülbelül kétharmad részét a polgári hatóságok támogatásával szedték össze.³

Az 1796. évben a hadsereget súlyos veszteségek érték. Az országgyűlés 1796. decemberében most már 50.000 újoncot ajánlott meg,⁴ ezeket 1797. elejétől sorozták.⁵

¹ *Hadilevéletár*: Generalkommanda-iratok 1792—51—223. és 314. A továbbiakban az ugyanott található okmányokat röviden „Gen” jelöljük.

² Gen. 1792—51—316.

³ Gen. 1792—51—23.

⁴ Gen. 1797—51—12.

⁵ Gen. 1797—51—23, 126, 147, 167, 254, 315, 362, 407 és 427.

Úgy a sorozás mint a toborzás az egész háború alatt általában a hadsereg magyar ezredei (9 gyalog és 7 huszárezred) számára szolgált. A háború tartamára felállított utász-csapatokhoz ugyanis mindössze csak néhány száz újoncra volt szükség; a szekereszet és a szabadcsapatok részére ellenben közel 20.000 újoncot adtak, majdnem kivétel nélkül olyanokat, akik a sorkatonaság igényeinek nem feleltek meg. A tüzérséghez abban az időben még nem szedtek katonákat Magyarországról.

Az egész háború folyamán sorozással 54.757, toborzással 57.483, összesen tehát 112.240 újoncot gyűjtöttek Magyarországról.⁶ A háború hosszú tartamát és a hadsereg folytonos veszteségeit tekintve, ez a létszám az első pillanatra csekélynek látszik. Figyelembe kell azonban venni egyéb körülményeket is. Magyarországnak — nem számítva a politikai tekintetben abban az időben még különálló Erdélyt, valamint a határvidékeket — a XVIII. évszázad végén kerekben 6 millió lakosa volt. Manapság, az általános hadkötelezettség alapján, 6 millió lakos közül 6 év alatt 112.000 újoncot igen könnyen elő lehet teremteni, az 1790-es években azonban az újoncokozás sok akadályba ütközött. A nemesség ugyanis, minden hozzátartozójával, jobbágyaival és cselédeivel együtt, valamint ugyanilyen módon a lelkészek, az állami vagy közigazgatási tisztviselők, általában az értelmiség, azonkívül a különböző foglalkozási ágak, a telkesgazdák és a lakosságnak még számos adófizető kategóriája nem volt sorozáshoz állítható. Az állításkötelezettség terhe ilyenformán csakis a szolgástorban élő parasztságra és a városi proletároknak nehezedett: ennek a két legszegényebb néposztálynak azonban, a hiányos táplálkozás és az általában kezdetleges higiénia következtében, meglehetősen sok férfitagja satnya, fejletlen, katonai szolgálatra tehát alkalmatlan volt.

Sok nehézséget okozott az újoncszedésnél, hogy a katonai szabályok az újoncnál legalább 5 láb 3 hüvelyk (165 cm.) testmagasságot és ép, erős fogazatot követeltek, s még a kisebb, esetleg lényegtelen testi fogyatékoságot is kifogásolták. Az újoncok átvételére kirendelt tisztek nemcsak kötelességükből kifolyólag, hanem a saját jólfelfogott érdekükben is ragaszkodtak ezekhez a szabályokhoz. Ha ugyanis az általuk átvett újone a katonai szolgálatra alkalmatlannak bizonyult, akkor annak a tisztnak, aki a polgári közigazgatási hatóságtól átvette, az újoncra az átvétel napjától fogva fordított összes költségeket meg kellett fizetnie, sőt még egyéb szolgálati kellemetlenségekre is számíthatott.

⁶ Gen. 1797—51—25.

A polgári hatóságok viszont nem minden esetben vetettek súlyt az említett követelményekre, hanem megelégedtek azzal, hogy a reájuk kirótt újoncszámot tekintet nélkül az újoncok minőségére vigyék a sorozáshoz. Ebből kifolyólag nézeteltérések keletkeztek, amit nemcsak némely közigazgatási tisztviselő dölyfös elbizakodottsága, hanem az antimilitarista felfogás is befolyásolt, mely Magyarországon mindig jó talajra talált.

A huszárok toborzásánál szerencsésebb volt a helyzet, mert a huszárezredekhez jóval kevesebb újonc kellett mint a gyalogsághoz: azonkívül huszáranyagban Magyarországon mindig bőven lehetett válogatni. A magyar fiatalság önként is szívesen csapott fel huszárnak, mert ebben a fegyvernemben látta a valódi magyar katonaságot, azonkívül a díszes öltözet, a tarsolyos kard és a cifranyergű paripa is csábította.

Bár a polgári hatóságok egy része méltányolta a katonaság igényeit, valamint az újoncok átvételére kirendelt tisztek kényes helyzetét, azonkívül az újoncok előteremtésében nemcsak a hivatalos újoncállításnál, hanem a toborzásoknál is értékes segítséget nyújtott, mégis már az 1792. év folyamán megtartott sorozásnál sok panasz merült fel e téren. Úgy a polgári, valamint a katonai legfelsőbb hatóságok igyekeztek bár kiegyenlíteni a súrlódásokat, mégsem sikerült az újoncszedéssel kapcsolatos panaszokat egészen megszüntetni.

Ezeknek a panaszoknak részletei azért is érdekesek és tanulságosak, mert az világlik ki belőlük, hogy az újoncozás körül a régmúltban is ugyanazok a csalafintaságok és visszaélések fordultak elő, mint a későbbi idők újoncszedéseinél és az emberek a múltban is éppen úgy igyekeztek a katonai szolgálat alól kibújni, mint a későbbi időkben. De különösen kortörténeti szempontból sok figyelemreméltó adatot találunk az ilyen panaszokkal kapcsolatos részletekben.

A panaszok sorozata⁷ a Helytartótanács a magyarországi Vezénylőtábornokhoz, báró Barco Vince lovassági tábornokhoz, intézett ama átiratával kezdődött, melyben az Esterházy-gyalogezred (későbbi 34.) átvevő tiszteje vádolta, hogy a fehérmegyei újoncok átvételénél túlzottan válogat, majd általánosította ez a vádat az ezred toborzókerületéhez tartozó többi megyék részéről állított újoncok átvételére vonatkozólag is. Ugyanezt a panaszt tette később az Antal főherceg (későbbi 52.) és a Ferdinánd főherceg (későbbi 2.) ezred átvevő tisztjei ellen; azután átirát a biharmegyei újoncok átvételénél előfordult kellemetlenségek miatt, Vins-ezred (későbbi 37.) átvevőkülönítményének parancsnoka, az újoncok

⁷ Gen. Exhibiten-Protokoll az 1792. évről.

átvételénél Szabolcsmegyét szidalmazta. Néhány hónap múlva ugyancsak Tahy századost panaszolta be a Helytartótanács, hogy — a megyék jelentése szerint — goromba a hivatalos érintkezésben. Szabó századost, a Ferdinánd-gyalogezred átvevőkülönítményének parancsnokát — Mosonmegye panaszára — a szerénytelenség vádja érte, mert az újoncok közt válogatott.

Győrmege és Sopron városa az Esterházy-gyalogezred. Temesmegye a De Vins-ezred. Liptómege az Alvintzy-ezred, (későbbi 19.), Kőszeg városa a Jellchich-ezred (későbbi 53.), Debrecen városa a Nádasdy-ezred (későbbi 39.), Lőcse városa az Alvintzy-ezred, Zombor városa az Antal főherceg-ezred átvevőtisztje ellen panaszkodott a Helytartótanács útján a miatt, hogy a tisztek az újoncok átvételénél válogatások. Az Antal főherceg-ezred átvevőtisztje ellen az a vád is szólt, hogy még hozzá goromba is.

A Vezénylőtábornok a panaszokat mindegyik esetben megvizsgálta és kisült, hogy a bevádolt tisztek csak a szabályokhoz ragaszkodtak és csak azokat az újoncokat utasították vissza, a kik katonai szolgálatra alkalmatlanok voltak. A Ferdinánd-ezred átvevőtisztjére például nyavalyatörős újoncot akartak ráerőszakolni; a De Vins-ezred részére szánt biharmegyei újoncok közül három szintén nyavalyatörős volt.⁸

Az újoncokat átvevő tisztek ellen irányuló panaszok főoka abban rejlett, hogy az előírt 5 láb 3 hüvelyknél alacsonyabb testmagasságú embereket nem akarták elfogadni. A sok panasz következtében a Helytartótanács javaslatot tett, hogy az újoncok testmagasságának alsó határát 5 láb 2 hüvelykben (162 cm.) határozzák meg, mert ilyen magas újonc Magyarországon elég akad, ilyenformán tehát az újoncozás simábban mehetne. A Vezénylőtábornok a javaslatot partolva terjesztette a bécsi Legfőbb Udvari Haditanács elé.

A Legfőbb Udvari Haditanács azt válaszolta, hogy a király az újoncok testmagasságának alsó határát 5 láb 3 hüvelykben szabta meg, mert a hosszú puska használata miatt van szükség erre és ez a szabály érvényes a hadsereg austriai csapatainál is. Az olyan 5 láb 2 hüvelyk magas újonc tehát, a kinek növése nem lehet már számítani, a hadsereg érdekében és a magyar nemzet tekintélyének megóvása végett, a sorgyalogságához nem fogadható el, hanem éppen úgy csak a szekereszethez vagy a helyőrségi csapatokhoz vehető fel, mint a duzzadtnyakúak is.

Kifejezte továbbá a Legfőbb Udvari Haditanács, hogy

⁸ U. o.

mivel az átvevőtisztek már a sorozás megkezdése előtt szigorú parancsot kaptak a túlhajtott válogatás mellőzésére, éppen úgy a megyéket is utasítani kellene tehát, hogy teljesen alkalmas újoncokat adjanak, ne pedig olyat, a kit azután testi alkalmatlansága miatt ki kell cserélni és így csak hiábavaló költséget okoz.

A Vezénylőtábornok egyúttal utasítást kapott, hogy az újoncozás megkönnyítésére vonatkozó rendszabályokban egyezzek meg a Helytartótanáccsal és utasítsák alárendelt szerveiket, hogy kölcsönös megegyezéssel igyekezzenek elhárítani a súrlódásokat. A Vezénylőtábornok 1792 augusztus 25-én ilyen értelemben átírt a Helytartótanácsnak.⁹

A súrlódások kiküszöbölése bizonyára könnyebben ment volna, ha a sorozás irányítása egy kézben van, a honnan ugyanabban az időpontban ugyanazt a tartalmú rendeletet kapják úgy a polgári közigazgatási hatóságok, valamint a katonai szervek is. Erről azonban abban az időben szó se lehetett, mert akkor még nem volt alkotmányos honvédelmi miniszter és a polgári hatóságok alkotmánysértést, jogtiprást és katonai diktatúrát láttak volna abban, ha a katonaság rendelkezik velük. Viszont a katonaság sem ismerte volna el magafölött semmiféle polgári hatóságnak a parancsoló jogát.

Elérhetetlen volt sokszor az is, hogy az újoncozás valamely kérdésében a polgári és katonai legfőbb hatóság egyszerre adjon ki rendeletet, pedig kölcsönös megegyezéssel ezt is meg lehetett volna valósítani. A midőn pl. 1792. augusztusában, a második sorozáshoz, a király jóváhagyta az országgyűlés határozatát, hogy az újoncok testmagasságának alsó határa 5 láb 2 hüvelyk lehet, a bécsi Magyar Udvari Kancellária sietett a könnyítést azonnal tudatni a budai Helytartótanáccsal, hogy ilyen értelemben utasítsa a megyéket. A Legfőbb Udvari Haditanácsot ellenben csak valamivel később értesítették,¹⁰ pedig jó lett volna, ha a polgári, valamint a katonai szervek egyszerre kapják a rendeletet és a sok vita és súrlódás okát megszüntető eme királyi elhatározás nyomán kiadandó rendelkezésekre vonatkozólag előbb a katonai legfőbb hatósággal kölcsönös megállapodás történik.

Az Udvari Kancellária ugyan még augusztus 30-án átírt a Legfőbb Udvari Haditanácsnak, hogy a király elfogadta az országgyűlés szóbanforgó határozatát, melynek alapján a megyék már kaptak is utasítást. A Legfőbb Udvari Haditanács azonban azt válaszolta, hogy a király, a

⁹ Gen. 1792—51—262.

¹⁰ Gen. 1792—51—268 és 271.

mikor ezt elhatározta, arra gondolt, hogy az 5 láb 2 hüvelyk magas újoncok közül csakis azok veendőek át, a kik még nőni fognak. Ezek tehát addig, a míg az 5 láb 3 hüvelyk testmagasságot elérik, a gyalogezredek helyőrségi szolgálatra hivatott 3. és 4. zászlóaljaihoz osztandók be, a honnan azután később mint már kiképzett katonák kerülnek majd a harc-térre. Hangsúlyozta a válasz, hogy jó volna a megyék és a katonaság részére, az újoncok átvételénél felmerülő nézet-el térések szabályozása végett, együttes utasítást adni.¹¹

A Helytartótanács csak 1792 szeptember 15-én — az augusztus 25-i átiratra küldött válaszában — adta tudtul a Vezénylőtábornoknak, hogy az 5 láb 3 hüvelykben megszabott legkisebb testmagasság követelése nem fogadható el, mert a megyéknek — a fentebb említett királyi döntés alapján — ebben a kérdésben már utasítást adott.¹²

A Vezénylőtábornok, mivel a Legfőbb Udvari Haditanácstól nem kapott határozott rendeletet, a maga részéről nem kezdeményezte az együttes utasítás kiadását, mert neki a hadsereg érdekeit kellett abban a tekintetben szem előtt tartania, hogy a csapatokhoz 5 láb 3 hüvelyknél alacsonyabb termetű újoncok lehetőleg ne kerüljenek. Inkább tehát hallgatólagosan az újoncokat átvevő tisztek ügyességére bízta, hogy e téren mégse érvényesüljön a polgári hatóságok által a királynál a katonaság szándékai ellenére kivívott előny.

A De Vins-gyalogezred parancsnoksága október elején jelentette, hogy a megyék a városok a törvényre hivatkozva akarnak 5 láb 2 hüvelyk magas újoncokat adni. Mivel az ezred parancsnokság a megkezdendő sorozáshoz erre vonatkozó rendeletet kér, mert különben az alacsonyabb termetű újoncok miatt a csapatok harc képessége szenved, a mellett sok lesz a sűrűlódás az újoncok átvétele körül.

A Vezénylőtábornok válasza szerint nem volt kétséges, hogy a megyék az előírt termetű újoncokat kötelesek adni. A Legfőbb Hadúr azonban megengedte, hogy 5 láb 2 hüvelyk magas újoncok is átvehetők, de ezeknek a száma nincs meghatározva. Az átvevő tisztek mindenestre kerüljék a sűrűlódást és a polgári hatóságokkal egyetértésben cselekedjenek.¹³

A Vezénylőtábornok a sűrűlódások kerülését és a polgári hatóságokkal az egyetértést nemcsak most, hanem a sorozással vagy toborzással kapcsolatos rendeleteiben az egész háború alatt következetesen hangsúlyozta annyira, hogy az

¹¹ Gen. 1792—51—271.

¹² Gen. 1792—51—287.

¹³ Gen. 1792—51—288.

szinte már megszokottá vált, mint a rendeletek elmaradhatatlan refrainje.

A Vezénylőtábornok válasza meglehetősen határozatlan volt; az átvevőtisztek tehát nem igazodhattak semmiféle határozott rendelkezéshez, csak ahhoz, hogy a súrlódásokat kerülni kell, a mire egyébként már eddig is többször kaptak parancsot. Határozott rendelkezés híján tehát az átvevőtisztek vonakodtak elfogadni az 5 láb 2 hüvelyk magas újoncot, ami miatt a megyék jelentést tettek a Helytartótanácsnak, az pedig az Udvari Kancelláriának. Az Udvari Kancellária a Legfőbb Udvari Haditanácshoz fordult.

A Legfőbb Udvari Haditanács azzal mosakodott válaszában, hogy ő nem parancsolta a Vezénylőtábornoknak, hogy 5 láb 2 hüvelyk magas újoncot nem szabad átvenni, hanem csak rámutatott, hogy milyen hátrány származik a szolgálatra az ilyen újonc miatt.¹⁴ Ez sem volt határozott parancs, de a Vezénylőtábornok megérthette.

A Helytartótanács végre 1792 november elején átírt a Vezénylőtábornoknak, hogy bár a király megengedte az 5 láb 2 hüvelyk magas újoncok besorozását, a Helytartótanács mégis kéri, hogy az átvevőtisztek erre parancsot kapjanak.

A Vezénylőtábornok közölte válaszában, hogy a sorozáshoz beosztott tisztek és sebészek utasítást kaptak, hogy olyan újoncot, akinek szemmel látható testihibája van, ne vegyenek át, mert ezzel csak felesleges költséget okoznának, amit magának az átvevőtisztnak kellene megtérítenie, amellet az újoncot el kellene bocsátani, a polgári hatóságok pedig nem adnának helyette mást. Ilyen testfogyatkozás a kopaszság, a rövidlátás, a rossz fogazat, a duzzadt nyak, a süketség, a magas vagy domború hát, a szűk mell, a csonkult végtagok, a régi és már gyógyult sebek, a viszeres csomók, a beteges, láztól leromlott test és az előírt testmagasságnál alacsonyabb termet. Ezek a fogyatkozások ugyanis az újoncot fegyveres szolgálatra alkalmatlanná teszik. Abból a célból tehát, hogy a fogyatkozás megállapítható legyen, az újoncot tetőtől talpig le kell vetkőztetni már csak azért is, hogy a polgári hatóság kiküldöttje maga is lássa, hogy miért nem veszik át.¹⁵

A válasz mindenesetre részletes volt, de nem említette az 5 láb 2 hüvelyk testmagasságot, viszont nem is kétkedett benne. Pedig sok későbbi vitának elejét lehetett volna venni, ha a Vezénylőtábornok ebben a kérdésben határozottan nyilatkozik. Nem volt azonban módjában, hogy nyilatkozzék,

¹⁴ Gen. 1792—51—315.

¹⁵ U. o.

mert a számára legilletékesebb helyről, a Legfőbb Udvari Haditanácstól, nem kapott semmiféle határozott útmutatást.

Mielőtt 1792 végén a második sorozás megkezdődött volna, az első sorozással kapcsolatban még utólagos panaszok érkeztek. Említettük, hogy Mosonmegye a Ferdinánd-ezred átvevő tisztjét, Szabó századost, szerénytelenséggel vádolta; a panaszt a Vezénylőtábornok megvizsgálta és az eredményt a Helytartótanács tudomására adta. A helytartótanács az eredményről értesítette a megyét, a megye azonban nem nyugodott meg, hanem újabb panaszt tett Szabó százados ellen, azt állítván, hogy Mosonmegye iránt érzett ellenszenvéből, a sorozáshoz vezetett újoncnak több mint a felét visszautasította, a sorozótisztet befolyásolta, önkénykedett, azonkívül nyersen és követelően lépett fel a megyei hatóságokkal szemben.

A Helytartótanács a panaszt megküldte a Vezénylőtábornoknak s ez Szabó századost ismét jelentéstételre szólította fel.

Szabó százados tagadta, hogy őt Mosonmegye iránt bármiféle ellenszenv vezette volna. Először azért haragudtak meg reá, mert 25 újonc közül csak 11 bizonyult alkalmasnak, de ezek egyike is mértéken aluli volt. A visszautasítottaknál különböző testi fogyatkozásokat állapítottak meg, vagy termetük a további növésekre már reménytelenül alacsony volt.

Jelentette a százados, hogy ő minden vitát türelemmel, barátságos úton akart elintézni, viszont a megye részéről a sorozáshoz kirendelt megbízott, az alispántól eredő zaklató üzenetekkel és fenyegetésekkel, a sorozás munkájában az unalomig zavarta a főhadbiztost, a sorozótisztet és a törzssebszt. Ezért Szabó százados — ismételt kérése után — kénytelen volt a megyei megbízottat mérsékletre inteni, vagy ajánlani, hogy távozzék és helyette mást küldjenek.

Tiltakozott Szabó százados az ellen a vád ellen is, mint-ha ő a sorozótisztet befolyásolta volna, hogy egy gazdálkodó fiát ne vegyék be, holott az apának két fia volt. Igaz, hogy kettő volt, de az idősebbnek önálló gazdasága lévén, a sorozásnál nem számíthatott mint olyan, aki atyjának segítségére van a gazdálkodásban. Elismerte viszont a százados, hogy egy duzzadt nyakú újoncot visszautasított, bár a duzzadt nyak még nem golyva, de egész bizonyosan az lesz belőle.

Jelentette továbbá, hogy az egyik postamester szolgáját nem engedte besorozni, mert az a postamesternél állami, tehát királyi szolgálatban áll. Ezt a megye megbízottjának a sorozótiszt jelenlétében meg is mondta, mire a megyei meg-

bízott a postamester előtt fennhéjázóan kijelentette, hogy a postamester tarthat olyan szolgát is, aki katonának nem alkalmas.

Rámutatott a jelentés a megye ellen tett ama panaszokra is, hogy az útlevéllal és igazolvánnyal ellátott olyan osztrák honos mesterlegényeket, akik Ausztriában katonának voltak összeírva, Mosonmegye egyszerűen lefogatta és a maga lakosai helyett akarta újoncuk átadni, de Szabó százados nem vette át. Többek közt a megyei pandurok Magyaróváron egy iskolaszolgát munka közben fogtak el, 14 napig börtönben tartották, s onnan vitték a sorozáshoz, ahol a százados természetesen nem fogadta el. Hasonlóan jártak el másokkal is és addig tartották fogva őket, amíg különféle ígéretekkel rávették, hogy magasabb toborzópénz ellenében önként jelentkezzenek katonának.

A Vezénylőtábornok Szabó százados jelentésének teljes szövegét közölte a Helytartótanáccsal és kérte a polgári közigazgatási hatóságok útasítását, hogy felesleges okvetlenkedéssel ne hátráltassák az újoncozás menetét, hanem inkább barátságos egyetértésben mozdítsák elő.¹⁶

Trencsénmegye 1793 januárjában újabb panaszt tett a Ferdinánd-gyalogezred átvevőtisztje ellen. Arról szólt a panasz, hogy Óváry hadnagy különösen az újoncok testmagassága miatt tesz kifogásokat.¹⁷

A Vezénylőtábornok az átvevőtiszt előljáró ezredparancsnokságához rendeletet intézett, amelyben hangsúlyozta, hogy a sorozáshoz kiadott útasítások világosak, nem érthető tehát, hogy miért vannak mégis nehézségek. Szigorúan meghagyta, hogy az átvevőtiszt ne okozzon indokolatlan zökkenőket, hanem inkább a polgári hatóságokkal egyetértésben mindent kövessen el a sorozás sikere érdekében. Amelyik átvevő tiszt nem így jár el, felelősségre kell vonni.¹⁸

Ime egyik példája, hogy mire vezetett az, hogy a Vezénylőtábornok — miként fentebb már rámutattunk, — nem mondotta meg határozottan, hogy az újoncok testmagasságának alsó határa ezentúl nem 5 láb 3 hüvelyk, hanem csak 5 láb 2 hüvelyk. Az átvevőtisztek persze vonakodtak 5 láb 3 hüvelyknél alacsonyabb újoncot átvenni, mert az anyagi felelősségtől és az egyéb szolgálati kötelezetlenségtől tartottak, s addig nem követhettek más szabályt, amíg arra határozott parancsot nem kapnak.

Néha a polgári hatóságok türelmetlensége adott okot az azonnali panaszra. Az 1792. évi második sorozásnak de-

¹⁶ Gen. 1792—51—362.

¹⁷ Gen. 1793—51—106.

¹⁸ Gen. 1793—51—21.

cember 1-én kellett kezdődnie. Mivel a Nádasdy-gyalogezred átvevőtisztje erre a napra még nem érkezett meg Mármaroszigetre, a megye nyomban jelentést tett a Helytartótanácsához és követelte, hogy a sorozásra hozott újoncok élelmezésének költségeit a katonaság fizesse meg.

A panasz a Helytartóságtól a Vezénylőtábornokhoz került, aki azt felelte, hogy az átvevőtisztnek azóta már ott kell lennie, az élelmezési költségek pedig attól a naptól megtérülnek, amikor az újoncok az avatási lajstromba kerülnek.¹⁹

Kissé furcsán hangzott a panasznak ez az elintézése, hiszen azóta egy-két hétnek kellett eltelnie, hogy a megye a panaszt megírta, az átvevőtiszt tehát ez alatt az idő alatt persze, hogy odaérkezhetett. Azt pedig mindenki tudta, hiszen szabály volt, hogy a katonaság az újoncokat attól a naptól veszi élelmezésbe, amikor felavatják őket, ezt tehát felesleges volt külön hangsúlyozni.

Mármarosmegye türelmetlenségével kapcsolatban még egyéb zavar is támadt.

A Nádasdy-gyalogezred átvevőtisztje, Friedrich százados, idejekorán jelentette, hogy Bereg-, Ung-, Ugocsa- és Mármaros megye újoncainak átvétele végett először Mármaroszigetre útbaindult s onnan fog, dolga végeztével, a többi három megyébe menni. Bereg-, Ung- és Ugocsa-megye azonban türelmetlen volt, s újoncait a katonaság közreműködése nélkül és Friedrich százados megérkezése előtt a maga polgári biztosával és sebészével már megvizsgáltatta és további őrizetbe a munkácsi várparancsnokságnak átadta. Amikor Friedrich százados Munkácsra érkezett, az újoncokat meg akarta vizsgáltatni, de a megyék nem egyeztek ebbe, hanem jelentést tettek a Helytartótanácsnak, ahonnan az ügy a Vezénylőtábornokhoz került.

A Vezénylőtábornok akként döntött, hogy a munkácsi várparancsnokságnak átadott újoncok átveendőek, s ha valamelyik nem bizonyulna alkalmasnak, az élelmezési költségeit a kincstár nem téríti meg.

Megállapította továbbá a Vezénylőtábornok, hogy a késedelem azért keletkezett, mert Friedrich százados megbetegedett és csak február végén érkezhett Munkácsra, a megyék pedig siettek a sorozással.²⁰

A munkácsi várban őrzött újoncokat tehát átvették és a Nádasdy-ezred főtoborzóparancsnokságának székhelyére, Eperjesre, vitték. A főtoborzóparancsnok jelentette, hogy az újoncok közül 13 nem való katonának, mire a Vezénylő-

¹⁹ Gen. 1793—51—36.

²⁰ Gen. 1793—51—151.

tábornok elrendelte, hogy azonnal felülvizsgálat elé állítandók. Meghagyta együttal, hogy abban az esetben, ha a felülvizsgálatnál alkalmatlannak talált újoncok helyett a megyék alkalmasakat adnak, akkor az átvevőtiszt, Friedrich százados, csak az élelmezési költségeket fizeti. Ellenkező esetben azonban Friedrich százados költségén kell más újoncokat toborozni, mert a műlasztás őt terheli, mivel az újoncok átvételénél nem volt Munkácson.²¹

A szóbanforgó esetben eddig elmondottakat tekintve a Vezénylőtábornoknak Friedrich századosra vonatkozó döntése könyörtelen volt és nem egészen igazságos. A végső eredményben azonban — miként látni fogjuk — ez a kemény rendelkezés mégsem sujtotta a századost.

A kassai hadbiztosságnál megtartott felülvizsgálat a 13 kifogásolt újonc közül 9 Beregmegyeit és 1—1 Ung, illetve Ugocsamegyeit szolgálatra valóban alkalmatlannak talált. Ezek nagyrészt mértéken alul voltak, köztük egy félszemű, több golyvás, egy foghíjas, egynek nyomorék volt a karja, többen pedig skorbuban szenvedtek. A hadbiztosság egyszersmind jelentette, hogy Friedrich százados nem hibás, mert az újoncokat Munkácson átvenni ideje se volt, hiszen Mármaroszigeten kellett működnie. Bereg-, Ung- és Ugocsamegye sietve hozta a selejtes újoncanyagot, nem akarta élelmezni addig, amíg az átvevőtiszt meg tud érkezni, a munkácsi várparancsnok pedig önkényűleg és orvosi vizsgálat nélkül átvette. Hibás ellenben Nagel, Beregmegye sebésze, aki az újoncok megvizsgálásánál lelkiismeretlenül járt el. Az említett három megye a sorozóhelyeket is későn tudatta, így Friedrich százados, akinek a Bánságból kellett jönnie, azt se tudhatta, hogy legelőször hova menjen. Az alkalmatlannak talált újoncok miatt keletkezett költségeket tehát inkább a beregmegyei sebész tartozik megfizetni.

A Vezénylőtábornok kérésére a Helytartótanács felhívta az említett három megyét, hogy az alkalmatlan újoncokat pótolják. Ung- és Ugocsamegye vállalta a kötelezettséget, Beregmegye azonban nem, kijelentette ellenben, hogy inkább a sorozás befejezése után következő toborzáshoz 40 újoncot fog közvetíteni.²²

Egyéb megyék és városok is panaszkodtak. Lőcse városa az Alvintzy ezred átvevőtisztjét vádolta, hogy a kiadott rendelkezések ellenére még mindig válogat az újoncok között.²³ A jász kerületi börtönökből fegyenceket akartak adni újoncok helyett, de átvételüket a Gyulai-ezred (későbbi 32.)

²¹ Gen. 1793—51—222.

²² Gen. 1793—51—291 és 651.

²³ Gen. 1793—51—115.

toborzóparancsnoka megtagadta s ezért bepanaszolták.²⁴ A Jellachich-ezred Zágrábban működő átvevőtisztjét a miatt érte panasz, mert nem volt készletben elég ruházat az újoncok számára, akiknek így napokig egy szál ingben kellett dide-regniök. Beigazolódott, hogy az átvevő tiszt nem hibás, mert még idejekorán kérte az egyenruha kiszállítását.²⁵ Szabolcs-megye megint Tahy századosra panaszkodott, mert egy megszökött újonc helyébe másikat követelt.²⁶ Pedig Tahy százados, úgy látszik, már elég engedékeny lehetett, hiszen egy alkalmatlan újoncért a költségekben elmarasztalták.²⁷ Szatmár-Németi városával a miatt volt vita, mert egy nemes embert jogtalanul újoncnak állított, s később el kellett bocsátani.²⁸ Nemes emberek jogtalan besorozása különben más megyéknél is előfordult.

A sorozással kapcsolatos panaszok azonban nem mindig a polgári hatóságoktól indultak ki. A katonaság is vádaskodott.

A De Vins gyalogezred parancsnoksága 1793. elején jelentette, hogy Szabolcsmegye az 1792. évi avatási lajstrom aláírását az ezred átvevőtisztjének, Tahy századosnak, nemcsak hogy megtagadta, hanem azt állította, hogy az 1792. évi első sorozásra kivetett 72 újoncnál hárommal többet állított. Beleszámította ugyanis azt a két újoncot is, a kiket a későbbi felülvizsgálat alkalmatlannak talált, s helyettük a megyének másik kettőt kellett utólag adnia. A jelentés rámutatott arra, hogy az újoncátvételi jegyzőkönyv szerint a megye nem adott többet a reá kivetett létszámnál. A debreceni hadbiztosság a megye javára írta ugyan a háromfőnyi többletet, de látható, hogy tévedett, s így Szabolcsmegyének kötelessége volna a második sorozásra kivetett 58 újoncot állítani, nem pedig abból hármat levonni. Jelentette végül az ezredparancsnokság, hogy Debrecen városa még 1787-ben jogtalanul állította Kun Andrást és Kovács Pétert, a kiket a Vezénylőtábornok később elbocsátott, így a városnak most ezt a két újoncot is pótolnia kell.

A Vezénylőtábornok átírt a Helytartótanácsnak, hogy Szabolcsmegyét és Debrecen városát a fentiekre nyomatékosan utasítsa. Együttal figyelmeztette a De Vins-ezred parancsnokságát, hogy a jövőben a hasonló eseteket ne csak évek múlva, hanem azonnal jelentse.²⁹

²⁴ Gen. 1793—51—137.

²⁵ Gen. 1793—51—177.

²⁶ Gen. 1793—51—293.

²⁷ Gen. 1793—51—461.

²⁸ Gen. 1793—51—443.

²⁹ Gen. 1793—51—42.

Az országgyűlés által megajánlott újoncok besorozása után megkezdődött a toborzás. A megyék nem voltak ugyan kötelesek a toborzáshoz is újoncot állítani, az általuk önként felajánlott újoncok átadásából és átvételéből, valamint a toborzás egyéb részleteiből kifolyólag azonban a panaszok mégis egészen a háború végéig tovább folytak, különösen a megyék főispánjai részéről. A főispánok a nekik tájékoztatatlanságból, sőt a katonaság iránt érzett ellenszenvből bementett esetek valódiságáról — úgy látszik — nem győződtek meg eléggé, hanem minden csip-csup dolgot azonnal a bécsi Magyar Udvari Kancelláriához jelentettek fel.

Ebből azután hosszadalmas iratváltás keletkezett. Az Udvari Kancellária ugyanis, a főispán panasza alapján, átírt a Legfőbb Udvari Haditanácsnak, az a Vezénylőtábornoknak küldött rendeletet, aki viszont a bepanaszolt toborzótiszt előljáró csapatparancsnokával vizsgáltatta meg az ügyet. A vizsgálat eredménye ugyanilyen úton ment vissza, mégpedig minden helyről újabb íven. Ilyenformán valamely lényegtelen ügyben, melyet a helyszínen pár szóval pillanatok alatt lehetett volna rendezni, hetekig tartott az iratváltás, mégpedig számos ív papiros felhasználásával, nagy időpocsékolással és felesleges költséggel. A legfőbb katonai és polgári hatóságok pedig a háború súlyos gondjai közepette olyan ügyekkel voltak kénytelenek foglalkozni, amelyek igazán nem illettek hozzájuk. Így kívánta azonban az egykorú bürokrácia és a főispánok kissé túlhajtott hatalmi önteltsége.

Lássuk, mi miatt volt szükség ezekre a panaszokra.

A Legfőbb Udvari Haditanács 1793 szeptemberében az alábbi főispáni panaszokra követelt jelentést a magyarországi Vezénylőtábornoktól:

1. Turócmegye főispánja, Révai Simon, panaszt tett, hogy megyéjéből két újoncot, akiket a toborzóaltiszt és a megyei seborvos alkalmasnak talált, a katonai hatóság visszaútasított. Mivel a főispán nem említett konkrét esetet, fel kellett tehát azt deríteni. Azt is írta Turócmegye főispánja, hogy neki nincs tudomása arról, hogy toborzás volna, mert Turócszentmártonban nincs állandó toborzóhely, hanem csak egy altiszt jött oda, anélkül, hogy a főispánnál vagy az alispánnál jelentkezett volna, azután rövid idő múlva visszament Nyitra megyébe.

2. Bácsmegyéből 17 embert a Wurmser-féle, Torontálból pedig 81 embert a Gyulai-féle és az osztrák szabadcsapathoz avattak fel újoncul. Bácsmegye főispánja szerint az említett 17 ember csupa csavargó volt, akik az országnak terhére voltak és a magyar sorcsapathoz kellett volna őket

adni. Hogyan történhetett ez — kérdezte a legfőbb Hadi-tanács — hiszen már 1793 májusban rendelet ment, hogy 5 láb 2 hüvelyk magas újoncot a sorcsapatokhoz fel lehet avatni, ha egyébként elég erős. Avagy nem általában olyan 5 láb 2 hüvelyk magas újoncot vesznek be, aki erős és fegyverbíró?

A Vezénylőtábornok a következőket jelentette:

A turócmegyei két újoncra a toborzó altiszt és a megyei seborvos nem tudhatta megállapítani, vajjon csakugyan alkalmasak-e? A toborzótiszt ellenben tüzetesen megvizsgálta és fogyatkozást talált, tehát nem fogadta el őket. A Ferdinánd-gyalogezred parancsnoksága egyébként útastást kapott az eset részletes felderítésére.

Mindegyik megyében — jelentette a Vezénylőtábornok — különösen olyan kis megyében, mint Turóc, nem lehet külön toborzóparancsnokság, mert nincs elegendő tiszt. A toborzóhelyeket a helytartóság idejekorán és a legszélesebb körben kihirdette, a toborzás az egész országban már fél-esztendeje folyik és mindenki tud róla, csodálatos tehát, hogy csak éppen Turócmegye főispánjának nincs erről tudomása. Éppen úgy csodálatos, hogy a főispán nem tudja, hogy az ő megyéjében, Szucsán mezővárosban, fiók-toborzóhely van, holott ezt a Helytartótanács idejekorán tudatta a megyével s a fiók-toborzóparancsnokság már jó ideje működik is ott. Amelyik fióktoborzóhelynek altiszt a parancsnoka, ez az altiszt sem lehet állandóan egy helyben, hanem ide-oda kell mennie oda, ahol remélhető valami eredmény. Az pedig sehol sincs előírva, hogy a toborzók a főispánnál vagy alispánnál jelentkezzenek és nekik jelentést tegyenek.

A bácsmegyei és torontáli újoncokra vonatkozólag azt jelentette a Vezénylőtábornok, hogy azokat a szlavonországi vezénylőtábornok fennhatósága alá tartozó határőrtisztek vették át és valószínűleg azért nem avatták magyar sorgeyalogezredhez, hanem szabadcsapathoz, mert a testmagasságuk nem ütötte meg a kívánt mértéket. Az 5 láb 2 hüvelyk magas újoncot egyébként csak akkor veszik át a sorgezredek részére, ha elég erős és fejlett.

Az esetből kifolyólag a Vezénylőtábornok a bácsmegyei és torontáli újoncokra vonatkozólag tájékoztatást kért a szlavonországi vezénylőtábornoktól, azonkívül útastotta az összes gyalogsági toborzóparancsnokságokat, hogy az 5 láb, 2 hüvelyk magas újoncot csak akkor vegyék át, ha elég erős és fegyverbíró.³⁰

Nem sokkal azután, hogy a Vezénylőtábornok jelentése elment, megérkezett a Ferdinánd-gyalogezred 4. zászlóalj-

³⁰ Gen. 1795—51—212.

parancsnokságának jelentése a túróci főispán által szóvatott két újoncra. A főispán panasza alaptalan volt, mert a katonai sebész az egyik újoncnál gyógyíthatatlan szembajt talált, a másik pedig nem tudott egyenesen járni, mert gyermekkorában a lába eltört és rosszul forrott össze.

A vezénylőtábornok felkérte a Helytartótanácsot, hogy a főispánt panaszának alaptalanságáról értesítse.³¹

A turócmegyei főispán, noha egy-két hónap előtt nem restellte azt állítani, hogy nincs tudomása arról, hogy toborzás folyik, pár hónap múlva, 1794 márciusában, a másik végletbe csapott és hívatlan tanácsokkal és javaslatokkal akart a toborzás ügyébe avatkozni. Az Udvari Kancelláriához felterjesztést tett, jelentvén, hogy az ő megyéjéből egyesek a toborzóknál, mások a községi előljáróságoknál és ismét mások az ő nyugállományú katonatiszt fiánál jelentkeznek újoncra. Költséges és fáradságos ezeket a jelentkezőket felavatás végett az illetékes Ferdinánd-gyalogezredhez Pozsonyba vinni, mert az ott alkalmatlannak találtakat még vissza is kell hozni. Bízják meg inkább az ő tiszt fiát és a többi megyékben is hasonlóképpen nyugállományú tisztekkel toboroztassanak, hogy így a tényleges tisztek a harcra méhessenek.

Az udvari kancellária a főispán javaslatát megküldte a Legfőbb Udvari Haditanácsnak, ahonnan azt válaszolták, hogy kissé furcsa már, hogy a főispán az újoncozás ügyében még mindig Bécsbe írkálnak, holott tudniok kellene, hogy ezeket az ügyeket Budán a Vezénylőtábornok a Helytartósággal közösen intézi. Ilyen ügyben Bécsbe írni különben a leghosszadalmasabb is, mert az iratot onnan, elintézés végett, amúgy is Budára küldik.

A Legfőbb Udvari Haditanács a fentiek alapján a Turócmegyei főispán felterjesztését is a Vezénylőtábornoknak adta le elintézés végett. A Vezénylőtábornok a Ferdinánd-gyalogezred 4. zászlóaljparancsnokságnak rendeletet küldött és a helytartósággal is tudatta, hogyha Turócból Pozsonyba hosszú az út, akkor a turócmegyei hatóságok forduljanak Trencsénbe, vagy éppen a turócmegyei Szucsánba, a toborzó-különítményhez és ott adják át az újoncokat.³²

Turócmegye főispánja rövid idő múlva újabb panasszal állt elő az Udvari Kancelláriának. Arról volt szó, hogy a Turócmegyébe vezényelt toborzó altiszt a hatóságok és uradalmak részéről átadott újoncokat csak úgy akarja átvenni, ha 10 napi utiköltséget is adnak velük. Ez — a főispán szerint — túlzott követelmény, hiszen a hatóságok és a magá-

³¹ Gen. 1793—51—756.

³² Gen. 1794—51—230.

nosok az általuk adott újoncok toborzási költségeit amúgy is fizetik, de meg a legutóbbi országos újoncállításnál ki lett hirdetve, hogy a kincstár az újoncot a toborzás napjától átveszi, tehát minden további költség a kincstárt terheli.

A panaszirat az Udvari Kancelláriától természetesen a Legfőbb Udvari Haditanácshoz, onnan pedig a Vezénylőtábornokhoz került azzal, hogy az újoncokat nem a felavatás napjával, hanem már az átvételkor kell kincstári ellátásba venni. Ha előfordulna, hogy e két időpont között a polgári hatóság élelmezi az újoncokat, akkor a kincstár, a polgári hatóság kívánságára, térítse meg az élelmezési költségeket.

A Vezénylőtábornok tehát ilyen értelmű rendeletet adott ki az összes toborzóparancsnokságoknak és a hadbiztosságoknak. A Legfőbb Udvari Haditanácsnak pedig jelentette, hogy Turócmegye főispánja már megint fontoskodik, pedig már történt intézkedés, hogy Turócmegyéből az újoncokat ne Pozsonyba, hanem Trencsénbe küldjék felavatásra, Trencsén pedig nincs messze.³³

Egyes megyék főispánjai az újoncozásra vonatkozólag, úgy látszik, bármiféle mende-mondának hitelt adtak és azt mint valóságot siettek az Udvari Kancelláriának bepanaszolni. Az Udvari Kancellária — miként láttuk — minden ilyen panaszt a Legfőbb Udvari Haditanácsnak küldött meg, ahonnan az, megvizsgálás végett, a Vezénylőtábornokhoz került. A főispáni panaszok alaptalansága következetesen kiderülvén, így azok tulajdonképpen csak az irodai munkát szaporították, egyéb értelmük azonban nem volt.

A Legfőbb Udvari Haditanács 1793 szeptemberében az alábbiakra vonatkozólag követelt felderítő jelentést a Vezénylőtábornoktól:

Az Udvari Kancellária által közölt főispáni jelentésekből az tűnik ki, hogy Pestmegye 15 újoncot a Mihailevic-féle szabadcsapat, 57 újoncot pedig a szekereszet részére állított, más megyék hasonlóképpen állítottak újoncokat a Gyulai-féle szabadcsapat és a szekereszet számára; a gyalogság által el nem fogadott újoncot akadály nélkül felveszik huszárnak, mert a gyalogság átvevőtisztjei módfelett válogatnak és olyan testi fogyatkozást is kifogásolnak, ami csak az újonc besorozása után keletkezett. Magyarországon — hangsúlyozta a Haditanács — a szabadcsapatokhoz nem hogy újoncot állítani, hanem még felvenni sem szabad, valamint a szekereszet számára sem szabad újoncozni, hanem csakis a legutóbbi (1788—90. évi) török háború után szabadságolt szekereszeket kell a polgári közigazgatási hatóságoknak behívni. A szekereszethez csakis olyan újoncot szabad

³³ Gen. 1794—51—549.

átadni, aki fegyveres szolgálatra nem alkalmas; arra vonatkozólag pedig már ismételten adatott ki rendelet, hogy az újoncokat átvevő tisztek ne vigyék túlzásba a válogatást.

A Vezénylőtábornok mindezek folytán meghagyta a Gyulai-gyalogezred toborzóparancsnokságának, mely Pestmegyéből gyűjtötte az újoncokat, hogy az említett kifogásokra vonatkozólag tegyen jelentést. Hozzáfűzte, hogy a Mihailevits-féle szabadcsapattal kapcsolatban említett újoncok valószínűleg a megyei börtönökből átadott fegyencek, a szekeresz újoncok pedig alighanem azok, akiket erre a célra néhány pestmegyei uradalom önként adott.

A Császár- és a Barco-huszárezrednek szintén Pestmegyében működő toborzóparancsnokságai hasonlóképen rendeletet kaptak, hogy jelentsék, vajjon mi igaz abból, hogy Pestmegyében a Mihailevits-féle szabadcsapat és a szekereszet számára hatóságilag állított újoncokat adtak át. Ha valóban adott ilyeneket valaki, vajjon melyik megye vagy uradalom adta, s vajjon nem a megyei börtönökből átadott fegyencekről van-e szó?³⁴

A Gyulai-gyalogezred toborzóparancsnoka, Didelot százados, jelentése szerint nem tudott arról, hogy Pestmegye a Mihailevits-féle szabadcsapat, illetőleg a szekereszet számára a szóbanforgó újoncokat adta volna. Az újonc-avatási lajstromokat a megyével mindig összehasonlítják, s azok minden alkalommal egyeznek. Jelentette, hogy eddig 6 újonc került a szabadcsapathoz, 15 pedig a szekereszethez, persze valamennyi olyan, aki a gyalogsághoz nem volt alkalmas. Mivel a Császár-huszárezrednek (későbbi 1.) Soroksáron működő toborzóparancsnoka részére Pestmegye szén-tén adott több újoncot, lehetséges, hogy azok közül a huszárnak nem alkalmasakat szekeresznek vették fel.³⁵

A Császár és a Barco-huszárezred (későbbi 10.) toborzóparancsnokságai azt jelentették, hogy nem tudnak sem a Mihailevits-féle szabadcsapat, sem pedig a szekereszet számára történt rendszeres sorozásról. A szekereszethez azokat az újoncokat adják át, akik erre önként jelentkeztek, vagy pedig az uradalmak erre a célra adták őket.³⁶

A Vezénylőtábornok mindezek alapján azt jelentette tehát a Legfőbb Udvari Haditanácsnak, hogy Pestmegyében különböző toborzóparancsnokságok működnek, Magyarország pedig sok megyéből áll, a főispánoknak tehát tűzetesen kellene megjelölniök a felpanaszolt eseteket. Jelentette, hogy a szabadcsapatok részére — miként a Legfőbb Udvari Hadi-

³⁴ Gen. 1793—51—650.

³⁵ Gen. 1793—51—663.

³⁶ Gen. 1793—51—710.

tanács is tudja — nem toboroznak, hanem polgári hatóságok adnak át börtöneikből fegyvereket. A szekereszet számára nincs rendszeres toborzás, hanem csakis fegyveres szolgálatra nem alkalmas olyan újoncokat avatnak fel oda, akiket a megyék és uradalmak, a szabványos kincstári toborzópénz ellenében, önszántukból állítanak, amibe egyébként a Helytartótanács is beleegyezett.³⁷

Mivel az Udvari Kancelláriától egyre sűrűbben érkeztek a toborzással kapcsolatos főispáni panaszok, a Legfőbb Udvari Haditanács belátta, hogy mindegyik ilyen panasz miatt külön levelezést folytatni felesleges, a panasziratokat ennél fogva inkább gyűjtötte és együtt küldte elintézés végett a Vezénylőtábornokhoz.

Ilyen gyűjtemény érkezett 1793 november elején azzal a paranccsal, hogy a Vezénylőtábornok a Helytartótanácsal egyetértve intézze el.

Mik voltak ezek a panaszok?

Szepesmegye főispánja azt kifogásolta, hogy a megyében nincs külön toborzótiszt, Baranyamegye főispánjának pedig nem volt tudomása a megyéjében toborzott újoncok számáról. Több főispán a miatt panaszkodott, hogy rendszeres sorozás folyik és a szekereszethez is állítanak újoncot. Az Udvari Kancellária — szinte hihetetlenül hangzik — maga is abban a hitben élt, hogy Magyarországon csakugyan rendszeres sorozás van és ezért felhívta a katonaság figyelmét, hogy sorozni csakis az országgyűlés határozata alapján lehet.

Szomorú, de tanulságos példája, hogy háború idején a legilletékesebb vezető polgári hatóságok még csak tájékozva sem voltak arról, hogy az országból miféle módon szednek újoncot. A félreértések bizonyára abból eredtek, hogy a megyék a gyalogsági, a huszár, a szabadsapatbeli és a szekeresz újoncokról összesített és nem világos jelentéseket küldtek főispánjaiknak, akik legtöbbször Bácsban laktak.

Hontmegye főispánja célszerűbb, egységes sorozórendszert javasolt, valószínűleg arra az ausztriai mintára, amelyről bizonyára Bácsban, osztrák barátaitól hallott. Ez a célszerűbb rendszer alighanem az osztrák tartományokban már 1771 óta érvényes összeíró rendszer, vagyis az általános hadkötelezettség kezdetleges formája lehetett, amelyet azonban a magyar rendek sohasem akartak elfogadni s így csak jóval később, 1850-ben, abszolutistikus úton, vált érvényessé Magyarországon.

³⁷ Gen. 1793—51—668.

A Legfőbb Udvari Haditanács, mielőtt ezekkel a tájékoztatlan panaszokkal megörvendeztette a Vezénylőtábornokot, felvilágosította az Udvari Kancelláriát, hogy Magyarországon nem rendszeres sorozás, hanem toborzás folyik; minden a magyar törvények szerint történik és az újoncok átvételénél a túlzott válogatás elkerülésére már számos parancsot adtak ki. A szabadsapatokhoz nem toboroznak, hanem a megyei börtönök fegyenceit adják át. A szekereszethez csak azokat viszik, akik fegyveres szolgálatra nem alkalmasak, de ezeknek száma is jóval kevesebb, mint az utolsó török háború után, 1790-ben, szabadságolt szekereszeké, akikre egyébként a szekereszet számot tarthat, hiszen végérvényesen nem bocsátották el őket.

Válaszában arra is rámutatott a Legfőbb Udvari Haditanács, hogy Bereg-, Ung- és Ugocsa-megye az év elején felülvizsgálat útján alkalmatlannak talált 11 újonc pótlására eddig még csak egy újoncot adott. Hangsúlyozta továbbá, hogy a toborzást a Vezénylőtábornok és a Helytartótanács kölcsönös megegyezéssel szabályozta, a polgári hatóságok pedig felhívást kaptak, hogy a király parancsa értelmében a toborzás eredményét mozdítsák elő.

A Legfőbb Udvari Haditanács tartalmas rendelete alapján a Vezénylőtábornok átírt a helytartótanácshoz, hogy figyelmeztesse a főispánokat, hogy a toborzásra vonatkozó ügyekben ne Bécsbe az Udvari Kancelláriához, hanem Budára, a Helytartótanácshoz forduljanak, mert így sokkal gyorsabb az elintézés. Kérte továbbá, hogy a megyék az Udvari Kancelláriához küldendő jelentésekben ne keverjék össze a gyalogsághoz, a huszárokhoz, a szabadsapatokhoz és a szekereszethez toborzott újoncokat, hanem a szekereszetet külön tüntessék fel.

Ezenkívül azt is kérte a Vezénylőtábornok, hogy a polgári közigazgatási hatóságok figyelme a következőkre hívasse fel: 1. A szekereszethez az egész országból havonta csak 50 embert toboroznak, mégpedig csakis olyanokat, akik fegyveres szolgálatra nem alkalmasak. — 2. A szabadsapatokhoz a toborzóparancsnokságok senkit se vehetnek fel, még azt se, aki maga kéri, nehogy ezzel a magyar sorcsapatok toborzása hátrányt szenvedjen. — 3. Az újoncok átvételénél a túlzott válogatás meg van tiltva és minden újonc átveendő, aki hadiszolgálatra elég erős. — 4. Ha a csapatok valamelyik újoncot testi alkalmatlansága miatt el akarnák bocsátani, azt előbb a Vezénylőtábornok elé kell vezetni. — 5. A szekereszethez toborzottakat a jelentésekben nem sza-

bad összekeverni a gyalogsági újoncokkal. — 6. A hatóságok buzdítsák a községeket, hogy a legközelebbi rendszeres sorozásnál majd beszámítandó előlegül már most adjanak újoncot. — 7. Bereg-, Ung- és Ugocsa-megye pótolja végre a 11 alkalmatlan újoncot és térítse meg a kincstárnak az azokra fordított költségeket.³⁸

A Vezénylőtábornok a Helytartótanácsához intézett terjedelmes átirat másolatát a Legfőbb Udvari Haditanácsnak is megküldte. A Haditanács láthatta, hogy a toborzásra vonatkozólag minden szabályozva van, nem kellene tehát túlságosan figyelembevenni a főispánok panaszait. A Legfőbb Udvari Haditanács tehát mindezek alapján tájékoztatta az Udvari Kancelláriát, amely azután belátta, hogy a toborzás helyes nyomon halad³⁹. Arról azonban nem nyilatkozott a Kancellária, hogy a főispánok alaptalan panaszait a jövőben nem veszi mindjárt kézpénznek.

A Helytartótanács, a Vezénylőtábornoktól kapott átirat alapján, arra kérte az Udvari Kancelláriát, hogy a megyéknek engedje el az újoncozásról és a toborzásról szerkesztendő kimutatásokat, mert azoknak az adatai nem lehetnek olyan pontosak, mint a vezénylőtábornok által gyűjtött adatok. Javasolta továbbá, hogy a főispánok, valamint a megyék és a városok útasítást kapjanak, hogy a jövőben a toborzásra vonatkozó panaszokat ne a legfelsőbb helyre, hanem a Helytartótanácsához terjesszék fel, s a Helytartótanács a Vezénylőtábornokkal kölcsönös egyetértésben fogja elintézni.

Mielőtt ez a felterjesztés az Udvari Kancelláriához elküldetett, a Helytartótanács az abban foglaltakra vonatkozólag a Vezénylőtábornok véleményét is kikérte. A Vezénylőtábornok magáévá tette a javaslatot és felajánlotta, hogy a toborzás eredményéről szerkesztett jelentéseket ő készíti el és felterjesztés előtt átküldi a Helytartótanácsához. Említette, hogy az Udvari Kancellária részére szintén küldhet egy példányt; ez az eljárás ugyanis sokkal egyszerűbb, mint ha a katonaság és a polgári közigazgatás ugyanabban a tárgyban külön-külön terjeszt fel jelentést Bécsbe az udvarhoz.⁴⁰

Az Udvari Kancellária az utóbbi javaslatra vonatkozólag megállapodott a Legfőbb Udvari Haditanáccsal, a-

³⁸ Gen. 1793—51—737.

³⁹ Gen. 1793—51—785.

⁴⁰ Gen. 1793—51—882.

honnan nemsokára 1794. január elején, közölték a Vezérlőtábornokkal a király jóváhagyását, mely szerint az újoncozással kapcsolatos panaszokat és súrlódásokat ezentúl a Vezénylőtábornok és a Helytartótanács együttesen intézzék el, vagy együttesen tegyenek előterjesztést a Legfőbb Udvari Haditanácshoz, illetőleg az Udvari Kancelláriához. A Vezénylőtábornok felkérte tehát a Helytartótanácsot, hogy mivel ő nagy súlyt vet arra, hogy a katonaság és a polgári hatóságok között semmiféle súrlódás se legyen, adjanak utasítást a főispánoknak, az összes vármegyéknek, városoknak és egyéb politikai hatóságoknak, hogy a toborzással kapcsolatos panaszaikat ne az Udvari Kancelláriához küldjék, hanem forduljanak közvetlenül a Vezénylőtábornokhoz, vagy a Helytartótanácshoz. Ha előfordul valami panasz, azt úgyis ez a két hatóság intézi el és csak így lehet a súrlódásoknak elejét venni.⁴¹

Bármennyire is fáradozott a Vezénylőtábornok és a Helytartótanács, hogy a katonaszedésnél a kölcsönös egyetértés fenntartassék, a katonai és a polgári hatóságok egymás ellen irányuló panaszai sohasem értek véget, hanem még a személyeskedés terére is átcsaptak. A Sztáray-gyalogezred (későbbi 33.) toborzótisztje, Troll Nándor főhadnagy, 1793. novemberben az alábbi hosszadalmas és bőbeszédű jelentést terjesztette fel:

Két év előtt, amikor báró Szluga, Besztercebányai bányakamarai intéző, az egyik bányabirtokon mint főtisztviselő volt beosztva, Polonyi őrmester feleségét, aki ott dohányért akart valamit szerezni, arculütötte, mert az aszszony egy kis csomag dohányt nem akart pénzért átadni egy bányásznak. A dohányt pedig el akarta tőle kobozni. Troll főhadnagy az esetet annakidején elhallgatta, mert nem akarta az egyetértést zavarni, az őrmestert pedig megnyugtatta.

Egy év előtt, amikor Troll főhadnagy, — Ambrus százados, toborzóparancsnok, utasítására — egy önként jelentkező kőművest be akart toborozni, a kőműves barátai báró Szluga kamarai intézőhöz fordultak segítségért. A báró ekkor egyenesen a Vezérlőtábornokhoz fordult, de elutasították, mire a toborzóparancsnokságot „Räuberkommando”-nak szidalmazta.

Az 1793. év májusában a besztercebányai bányakamara egyik hajdúja önként be akart állni katonának, de odajött a kamarai mázsáló és a hajdút elvitte. A toborzólegénység engedte, mert nem akart civódást, jelentették azonban Troll

⁴¹ Gen. 1793—51—20.

főhadnagynak, aki az embert visszakövetelte. Amikor a követelés eredménytelen maradt, a főhadnagy Zólyom-megye főispánjának, Esterházy Kázmér grófnak, közbelépését kérte.

Ez alatt báró Szluga a hajdút elszöktette a városból egy erdőszlakba, a toborzók azonban két hét múlva elfogták és a besztercebányai laktanyába hozták, mivel azonban a hajdú skorbutos volt, a toborzótiszt elbocsátotta. Báró Szluga ekkor kijelentette, hogy Troll főhadnagyt áthelyezteti.

Június elején Besztercebányán — vásár alkalmával — táncsal toboroztak és két katona körülnézett a városban, hogy néhány fiatalembert toborozzon. Bementek egy kocsmába, ahol kocsisok és diákok iddogáltak, s ott volt Sajgal nevű püspöki hajdú is. A két katona hívta a társaságot, hogy jöjjenek a másik kocsmába középük mulatni, Sajgal azonban odakiáltott, hogy „kifelé veletek“, megfogta Hoffmann közlegényt és kilökte a kocsmából, az egyik polgári egyén pedig három sebet ejtett a katona fején.

A városi hatóság a tetteseket egy újonc állítására és 16 forintra ítélte, mely összegből Hoffmann közlegény 1 forint 36 krajcárt gyógyszerekre, 9 forint 30 krajcárt pedig fájdalomdíjul kapott, míg 4 forint 30 krajcárral a sebészt díjazták, aki Hoffmann sérüléseit bekötözte és gyógykezelte. Sajgal hajdú még azzal tetézte bűnét, hogy egy katonát, aki a piactéren áthaladt, „tetühasú“-nak csúfolt.

Troll főhadnagy a rakoncátlan hajdú ellen feljelentést tett a megyei hatóságoknál. A megye el is akarta fogatni Sajgalt, akit azonban barátai kiszabadítottak és a városból kiszöktették. Báró Szluga ekkor Sajgal után utazott és felkínálta neki, hogy a kamarai birtokon alkalmazza, a hová nem terjed a megye hatalma. A besztercebányai püspök ugyanis, akinél Sajgal eddig mint hajdú szolgált, közben meghalt és a hajdút elbocsátották. A megyei hatóságnak mindez tudomására jutott és felszólította báró Szlugát, hogy adja ki Sajgalt, a báró ellenben azt mondta, hogy nemcsak hogy nem alkalmazta a legényt, hanem még csak nem is látta.

Jelentette továbbá Troll főhadnagy, hogy a legutóbbi megyegyűlésen Zólyomvármegye sok tisztviselője ajánlott meg a maga költségére 2—2 újoncot, a kiket majd a megyeházán gyűjtenek és őriznek, de nem lett belőle semmi. Kőrmöcbányán, a mikor Polonyi őrmester ott vásár alkalmával toborzott, a bányakamarai hatóság kihirdette, hogy a kamara szolgálatában álló legények botot és börtönt kapnak, ha a toborzókkal érintkeznek. Polonyi őrmester két ilyen újoncot toborzott ugyan, de kénytelen volt elbocsátani, mert a kamarai hatóság azzal követelte vissza őket, hogy munkára kellenek.

A kamarai hatóság utóbbi kijelentését Troll főhadnagy valótlanoságnak tartotta az alábbi okból: Ő, Troll, négy évig volt Besztercebányán megyei tisztviselő és tudja, hogy évente 60 forint folyt be olyan útlevélért, a melyért 6 krajcárt kellett fizetni és mindegyikben legalább két név szerepelt. Egy forintra 60 krajcárt számítva, 360 útlevélről, vagyis legalább 600 emberről van szó. Ezeket az útleveleket azok a jobbágyok váltották, akik szanaszét az országban késsel, nyárrsal és egyéb házi iparcikkkel kereskedtek. A besztercebányai Bányakamarának tehát legalább 600 jobbágya van; azonkívül a városban is mindig látni az utcán 2—3 munkanélküli embert ödöngeni. Ha tehát a Kamarának munkásra van szüksége, miért engedi, hogy jobbágyai szerte az országban házaljanak. Miért annyira nélkülözhetetlen ennélfogva az említett Sajgal és éppen az utolsó pillanatban, amikor a megye újoncul akarja adni.

Báró Szluga előde — fűzte tovább a főhadnagy — a régi kamarai intéző, nem hogy akadályozta, hanem mindig elsegítette a toborzást. A Kamara most azzal érvel, hogy a kik már két éve bányászok, azokat nem lehet hatóságilag újonccá állításhoz vinni. Ez valóban úgy van, de nem vonatkozik azokra, akik önként akarnak katonának állni. A Kamara, ellenséges magatartásával, minden úton akadályozza a toborzást, sőt most már — a Kamara példájára — a megyétől sem remélhető, hogy a következő sorozás rovására újoncelőleget fog adni. Troll főhadnagy végül személyleírást mellékel az ismételten említett Sajgalról, aki megszökött.

A Vezénylőtábornok a terjedelmes panaszíratot Bécsbe, a Bányaigazgatósághoz tette át, báró Szluga bányakamarai intézőt pedig írásban felhívta, hogy a toborzást ne akadályozza. Azonkívül a Sztáray-ezred toborzóparancsnoksága a felterjesztésre azt a megszokott választ kapta, hogy a sűrűlódásokat igyekezzék kerülni.⁴²

Ugyancsak 1793. novemberben érkezett a Nádasdy-gyalogezred toborzóparancsnokának, Baranyi alszázadosnak, jelentése arról, hogy a zempléni koronauradalom újoncokat akart adni, de a megye — mely eddig magától semmit se adott — megakadályozta. A Vezénylőtábornok átírt a Helytartótanácsnak, hogy nem tudja mire vélni Zemplénmegye magatartását, a mire jó volna figyelmeztetni.⁴³ Baranyi alszázadosnak nem volt egészen igaza. A szóbanforgó ügyben ugyanis a kassai hadbiztosság is eljárta és jelentette, hogy

⁴² Gen. 1793—51—752.

⁴³ Gen. 1793—51—775.

Zemplénmegye egyáltalában nem akadályozta a toborzást, sőt már az ottani kamarajószág küldött is újoncokat.⁴⁴

Decemberben a Helytartótanács Győr város ama panaszát közvetítette, hogy az Erdődy-huszárezred (későbbi 9.) toborzóparancsnoka a város által az Esterházy-gyalogezred részére szánt újoncokat nem veszi át, mert nem kapott parancsot. Mivel az újoncokat az Esterházy-ezred toborzóparancsnokságához Székesfehérvárra küldeni igen költséges volna, azt kéri a város, hogy az illetékes gyalogsági toborzóparancsnokság gondoskodjék az újoncok átvételéről.

A Vezénylőtábornok azt felelte, hogy az átvételre intézkedett, de Győr városa miért nincs tájékozva a fióktoborzóparancsnokságok székhelyeiről? Egyébként közvetlenül fordulhatott volna ebben az ügyben Székesfehérvárra, az Esterházy-ezred toborzóparancsnokságához.⁴⁵ Igen ám, de a városnak inkább megfelelt a fontoskodás, hogy minden egyszerű dolgot feleslegesen felfűjjon, amellet bizonyára jól esett, hogy a katonaságot valami miatt bepanaszolhatja. Egyébként mindössze csak 2 újoncra volt szó.⁴⁶

Esztergom városa is panaszkodott, mégpedig a Sztáray-gyalogezred toborzóparancsnokság túlságos válogatása miatt. Kiderült, hogy az át nem vett újoncok mértéken alul voltak.⁴⁷

A Vezénylőtábornok, úgy látszik, hiába jelentette, hogy a toborzás a magyar törvények szerint folyik és hogy az újoncok átvételénél a túlzott válogatást szigorú rendeletekkel megtiltotta, felsőbb helyen még mindig hitelt adtak a főispánnak alaptalan vádaskodásának. A Legfelsőbb Udvari Haditanács 1793. december közepén szigorú hangon azt írta, hogy a császár megütközéssel vette tudomásul, hogy a tizenhat szepesi város által állított 66 újoncból, akik közül a polgári sebész 40 legényt katonául alkalmasnak talált, a katonaság csak 28 újonc alkalmasságát ismerte el. Abból — írta a Legfőbb Udvari Haditanács — tudvalevőleg keletlenlenségek származnak, ha az újoncokat, akiket a polgári sebészek alkalmasnak találtak, a katonaság mint nem-alkalmasakat visszautasítja. Éppen ezért rendelte el a Legfőbb Udvari Haditanács, hogy az ilyen újonc a Vezénylőtábornok elé vezetendő, aki eldönti a vitát.

A Vezénylőtábornok jelentette, hogy a tizenhat szepesi város által állított 42 újonc közül az egyik galíciai illetőségű és az ottani Wallis-gyalogezredhez (későbbi 47.) már fel

⁴⁴ Gen. 1794—51—95.

⁴⁵ Gen. 1795—51—811.

⁴⁶ Gen. 1794—51—51.

⁴⁷ Gen. 1794—51—76.

van avatva. A többi 41 újonc közül egynek a balkönyöke nyomorék volt, egynek a lábán állandó nyílt sebek voltak, egynek a testén rosszindulatú daganatot találtak, az egyik csak éppen 5 láb magas volt, ismét egyik szintén csak 5 láb magas, amellet 30 éves és igen gyenge, másiknak az arcát sebek torzították és a keze állandóan reszketett. Két újonc igen gyenge volt és még az 5 láb magasságot is alig érte el; ugyancsak kettőnek merev volt az egyik lába, testmagasságuk alig volt 5 láb, két újonc skorbutos volt, fogazatuk hiányos, testmagasságuk még az 5 lábon is alul maradt, végül egy újonc a ballábára nyomorék volt. Nem túlságos válogatásról van szó — hangsúlyozta a jelentés — hanem a polgári hatóságok mindjárt sérelmeket keresnek és nem gondolják meg, hogy az átvett alkalmatlan újoncokért az összes költségeket annak a tisztnak kell a saját pénzéből megfizetnie, aki átvette.

Kérte végül a Vezénylőtábornok, hogy a polgári hatóságok feljelentéseinek ne adjanak mindjárt teljes hitelt, hanem kérdezzék meg a katonaságot is.⁴⁸

Vitéz Berkó István.

⁴⁸ Gen. 1793—51—823.

A Monarchia katonai kormányzóságának tevékenysége Szerbiában, 1916—18-ban.

Az első világháborúban sok áldozattal megfizetett tapasztalatainkat nem szabad elfelejteni, 'mint' ez, sajnos, részben már meg is történt. Szybelt mondása szerint a történelemnek egy fontos tanulsága van, hogy sohasem tanulunk belőle. Hogy mondása ma ne legyen érvényes, közönségünk figyelmét fel akarnám sok olyan tanúlságra, tapasztalatra hívni, melyekért annakidején nagy árat fizettünk.

A második szerbiai támadás 1915 októberén kezdődött meg s mint tudjuk, hamarosan befejeződött. A hadjárat befejezte után 29.644 négyzetkilométernyi terület jutott a Monarchia kezére a meghódított Szerbiában, míg nagyobb keleti részét Bulgária kapta.

Az első katonai kormányzóságot 1916 január 1-én állították fel; a főkormányzó, gróf Salis-Seewies altábornagy, január 7-én foglalta el helyét. A megszállt Szerbia gazdasági kihasználása teljesen a Monarchia hadvezetőségét illette. A német szövetségesnek ebbe semminemű beleszólása nem volt. A német érdekeket Belgrádban külön német konzul képviselte. A bolgár terület gazdasági kérdéseiben viszont mi teljes „desinteressement“-et árultunk el. A németek ott erős befolyást biztosítottak maguknak, melyből az idők folyamán a súrlódások egész láncolata keletkezett. Ez végül is a német és bolgár körök némi elhidegüléséhez vezetett.

Az első katonai kormányzat vezető férfiai azonban bizonyos szlavofil és magyarellenes irányzat felé hajlottak; a gazdasági kérdésekben pedig nem mutatkoztak eléggé járatosaknak. úgyhogy gróf Tisza István miniszterelnök közbelépésére, 1916 július 7-én a megszállt Szerbia új kormányzót kapott. A kormányzó báró Rhemen gyalogsági tábornok volt. Vezérkari főnöke Kerchnawe ezredes, országos polgári kormánybiztos neves tudósunk, dr. Thallóczy Lajos, közös pénzügyminiszteri osztályfőnök. Mivel gróf Tisza István határozottan magyar vezérkari tisztet követelt a közigazgatás élére, engem vezényeltek le, annál is inkább, mivel magyar létemre a szerb nyelven kívül a franciát is

beszéltem, ami a bolgárokkal való hivatalos tárgyalásoknál többször szükségesnek bizonyult.

E tanulmány keretében nem vázolhatom teljesen és kimerítően a belgrádi katonai kormányzóság két és fél éves tevékenységét. A kulturális katonai vonatkozásokat, az összeköttetés problémáit el fogom hanyagolni; a fősúlyt a közgazdasági viszonyokra, a közgazdasági tevékenységre és kihasználásra vetve.

Amikor a főkormányzóság működését megkezdte, a Monarchiában gazdasági téren már erősen érezhető volt a másfélévi háború befolyása. Főleg az élelmicikkek kevesbedtek és drágultak, de észlelhetők voltak hiányok ruházati cikkekben, fémekben és más anyagokban is. Magától értetődik tehát, hogy a főkormányzóság arra törekedett, hogy elsősorban a legközvetlenebb szükségletet biztosítsa, azaz a megélhetési viszonyokat enyhítse, miért is érdeklődését a földművelés felé irányította.

A megszállott terület északon a Száva és Duna mentén, keleten a Morava völgyében és nyugaton a Drina alsó folyásán igen termékeny alföld. A lakosságnak 86 százaléka falun lakott, ezek 5—6 százalék kivételével, akik kereskedők, illetve hivatalnokok, ősi idők óta mind földműveléssel, állattenyésztéssel és gyümölcstermeléssel foglalkoztak.

Igen kedvezőtlenül befolyásolta a megszállott terület mezőgazdaságát a birtokmegosztás is. A birtokok 14 százaléka két hektáron aluli törpebirtok, 40 százaléka 2—5 és 25 százaléka 5—10 hektárnyi kisbirtok. Csupán 17 százalék középbirtok volt 10—50 hektárig és csak három birtok volt egyenként 250—300 hektár. Emellett a paraszt még összeáll rokonaival a „Zadruga”-ba; ez a családi közösség. Ezek a birtokállományukat összevetik és közösen megmunkálják, de a területből csak annyit szántanak fel, amennyi a családi közösség összes tagjainak megélhetésére éppen szükséges; a birtok többi része parlagon marad. Így bevonulásunk alkalmával 50.000 hektárnyi jó termőföld pihent, ahelyett, hogy az amúgy is megszorult lakosság javára termelt volna.

Az állami, egyházi és kolostori birtokok a megszállott területnek körülbelül 50 százalékát tették; de mindezekből legfeljebb 2300 hektár volt szántóföld, a többi erdő, legelő és kopár vidék.

Látjuk az előadottakból, hogy a földművelés nemcsak kezdetleges, hanem még elhanyagolt állapotban is volt. Erős kézzel, eréllyel és nagy körültekintéssel kellett hozzálátni ennek rendezéséhez, mert nemcsak a lakosság, a megszálló csapatok és a délen harcoló 3. hadsereg (később XIX. hadtest) ellátását kellett biztosítani, hanem segíteni kellett a

többi harcvonal csapatain is, esetleg lehetővé tenni azt is, hogy a Monarchia részére is legyen élelmiszer átadható.

1916 elején az országban semmit sem találtunk. A hadtápcsapatokat a hadseregfőparancsnokság látta el élelmiszerekkel. Belgrád és a többi város lakosságát a Monarchia készleteiből kellett élelmezni. Február és március havában fagyasztott hús érkezett Szabadkáról, heti két vagon küldeményben. Pétervárad adott lisztet a legénység számára, budapesti malmokból pedig 80 vagon kukoricát vásároltunk a városi lakosságnak kenyérrel való ellátására. Pedig de-hogy maradt élelmicikkek nélkül Szerbia, hanem a paraszt mindenét elásta, félve attól, hogy a győzők ellenérték nélkül veszik el tőle a búzát, kukoricát és egyéb élelmiszereit, remélve továbbá, hogy a francia és angol csapatokkal megerősített szerb hadsereg nemsokára visszahódítja az országot; így tehát készleteiket megmenthetik a maguk részére.

A főkormányzóság hadbiztossága az egész megszállott területet átkutatta csendőrséggel és talált is elásott búzát és kukoricát, valamint elhajtott marhát is az erdőkben és a hegységek félreeső völgyeiben. A hadbiztosság említett intézkedéseinek volt köszönhető, hogy az élelmezési helyzet tetemesen javult, mert a talált készletek révén a megszálló csapatoknak és a lakosságnak megélhetése az aratásig biztosítva lett.

Az élelmiszerrejtés, halmozás tekintetében, ugyanazokat a jelenségeket láthatjuk itt ma hazánkban. Csakhogy akkor egy elvérzett, teljesen kihasznált országról volt szó, melyben a férfimunkaerő teljesen hiányzott, míg ellenben ma — hála Kormányzónk és kormányzatunk bölcs vezetésének — országunkat a háború megkímélte és csak a lakosság egy részének hiszterikus félelme, másik részének kapzsisága és önzése okozza, hogy itt-ott időleges zavarok állnak be egyik-másik ellátási cikkben.

A megszállt Szerbia gazdasági tevékenysége azonban 1916 júliusától fogva, vagyis az új katonai kormányzat működésének megkezdésétől lendül csak fel.

Az őszi vetést Szerbiában épp oly kevésbé ismerték, mint a gazdasági gépeket. A legtöbb helyen még faekével szántottak. A katonai kormányzóság gazdasági csoportja, melyet Jármay Andor alezredes vezetett, mindenekelőtt szakemberekkel taníttatta a bennszülött lakosságot a föld intenzívebb művelésére. Az ú. n. „Wirtschaftsstation“-ok közegei oktatták a földbirtokosokat; a kormányzat ekéket, különböző gazdasági gépeket, főleg cséplőgépeket hozatott, úgyhogy 1917 nyarán a termelés már hatalmas fejlődést mutatott az 1916. évvel szemben.

Természetesen a katonai kormányzóság a termelést a legerélyesebb eszközökkel fokozta. Mindenkinek legutolsó talpalatnyi földjét is be kellett vetnie. Az eddig szokásos ugar tilos volt. Ezáltal elértük azt, hogy 1918-ban a meg-szállt területnek 18 százalékkal lett több a bevetett földje, mint a béke éveiben. Célszerű és előrelátó intézkedések, továbbá a termelés fokozása által elértük azt, hogy 1918-ban 20.000 vagón gabona, a kukoricatermés nélkül, állott kivi-telre készen, melyből 10.000 vagónt tényleg ki is szállítottak. A világháború előtti években Szerbia évenként csak 1300 vagónt szállított ki.

Mindig hangsúlyoznom kell azonban, hogy munkabíró, teljesértékű férfiú alig volt az országban! Ezek vagy hadi-foglyok, vagy pedig internáltak voltak a Monarchiában.

A művelés belterjességét a katonai kormányzat nemcsak a kiadott rendeletekkel és azok megtartásának pontos ellenőrzésével érte el, hanem főleg azzal, hogy a gazdasági állomásokat mintagazdaságokká fejlesztette, amelyeknél nemcsak a földművelés volt mintaszerű, hanem rendezte mindegyikén a mezőgazdaságnak, a mezőgazdasági iparnak azt a részét, amely helyi jelentőségű volt. Törődött azzal is, hogy a gazdák az eredményt lássák. Ellátta a gazdasági állomást tenyészállatokkal és hozzáférhetővé tette ezeket a lakosság állattállományának nemesítésére; ezzel rövid két és félévi időtartamban is igen szép eredményeket ért el, különösen a marhatenyésztés terén, amely a folytonos háború alatt mennyiségileg és minőségileg is visszafejlődött; pl. a hegyvidék marhája szívós, de igen kicsi testalkatú, vézna állat volt, ez a keresztezés útján igen jó és kitartó igavonó-állattá és amellet húsában is kiadósabbá vált.

Hozott a katonai kormányzóság magyar, svájci és német tenyészmarhát is, amelyekkel az alföldi állatok minőségét javította. Ezzel az intézkedéssel javult a tejellátás is. Szerbiában t. i. mindig tejhiány volt, mert az állatokat a legelőn tartották, minden egyéni kezelés nélkül. A borjú elválasztása után a teheneket csak rövid ideig fejték, a nyert tejet azonban csak legkisebb részben küldték lakott-helyekre; többi részéből vaját, túrót és sajtot készítettek. A gazdasági osztálynak sikerült az állatoknak istállóban tar-tását és rendszeres fejését a városok közelében meghonosíta-tania.

A juh, kecske és sertés tenyésztést csak rendszeres mederbe kellett terelni, mert ezeknek az állatoknak tenyész-tése Szerbiában általában és mindig igen jó volt. Csak a legelőket akarta javítani a mezőgazdasági osztály, csator-názással és fűmagbehintéssel. A termény gyűjtését és érté-

kesítését a hadsereg főparancsnokság egy központ felállításával gondolta megoldani, melynek keretén belül egy bankcsoport pénzelte volna a gabonaneműek megvásárlását. Ezt a munkát ügynökök végezték volna. A Főkormányzóság azonban felhívta a Főparancsnokság figyelmét azokra a veszélyekre, amelyet az ország ügynökökkel való elárasztása magában hord; azonkívül túlzottnak találta a konzorcium haszonkövetelését, miből kifolyólag azután kérte, hogy az említett központ, mint katonai szerv rendszeresíttessék. A Főparancsnokság engedélye folytán létesült azután a szerbiai katonai Termésértékesítő Központ. Ezt a központot kereskedelmi alapon szervezték meg. A kincstártól több millió korona előleget kapott, egyévi törlesztésre. Alkalmazottait saját bevételeiből tartozott díjazni, miért is a gabonaneműeket egy koronával drágábban adhatta el, mint ahogy beszerezte.

A Központ vezetősége munkáját 1916. évi június havában kezdte meg a gabonaosztály és a könyvelés felállításával. A könyvelést mindenképen a kereskedelmi elszámolás mintájára szervezték meg, de különleges viszonyok figyelembevételével. Egy magyar kereskedelmi iskolai tanár oly áttekinthetően használta itt a kettős könyvelés minden előnyét a kameralisztika mellett, hogy budapesti és bécsi kapacitások kértek engedélyt ennek tanulmányozására. A két említett osztály mellett működött a személyügyi előadó és a pénztár.

Az érdemleges munka a Főkormányzóság statisztikai osztályánál már előjegyzett összes termelők birtokainak ellenőrzésével kezdődött; egyúttal megállapították, hogy birtokuk mely területén milyen magot vetettek el. Ezt a megállapítást kerületenként és a kerületben községenként kimutatásokba vették fel, melyekből pontosan meg lehetett állapítani, hány őstermelő van, mennyi birtokkal rendelkezik, birtoka mivel van bevetve és hektáronként mi a várható eredmény a termésben.

Ezután a központ vezetősége az egyes kerületek közlekedési viszonyait tanulmányozta, annak megállapítása végett, hogy a termelő termését meddig, azaz milyen állomásig szállíthatja be. Oly állomáson, ahová sok termelő hozhatta termését, a termés átvételére, kifizetésére és állandó raktárolására fiókhivatalt állított fel, oly állomásokon pedig, ahová kevés termelő gravitált, átvételi bizottságot küldött ki, amely az átvett és kifizetett termést a legközelebbi fiókhivatalhoz, vagy pedig közvetlenül Belgrádba, a központi raktárba szállította be. Hogy a termelők a rendelkezésre álló csekély szállítóeszközzel termésüket okvetlen beszállít-

hassák az illetékes fiókhivatalig, a központ várható bevételi terhére több hídat építtetett és sok utat megjavíttatott, jókarba helyezett.

A kiszámított termés eredményét a cséplőgépnél ellenőrizte a központ által kiküldött közeg. A gazda termését a cséplőgépekbe csak a fiókhivatal tisztje által kiállított cséplési engedély alapján vihette. A cséplőgépnél a termést bemérték, a tiszt az egészet átvette és készpénzzel a helyszínen kifizette. Átvétel után kiadta a gazdáknak és családjának járó kenyérmagvat, egyúttal a kiadott mennyiségre szóló őrlési engedélyt is.

Miután a malmok is katonai felügyelet alatt állottak, többet senki sem őrltetthetett, mint amennyi az őrlési engedélyében fel volt tüntetve. A szerb köztermelők, a parasztok, ebbe a rendszerbe belenyugodtak, mert leadott termésüket azonnal kifizették, a nekik és családjuknak járó termésrészt levonás nélkül megkapták épp úgy, mint az idejekorán kiválasztott minőségű és mennyiségű vetőmagot és az engedélyezett számú sertés hizlalására szükséges korpát és kukoricát is.

A megszállt Szerbia ellátásánál természetszerűleg szintén életbeléptették a maximális árakat. *Ennek a rendszabálynak hátrányai rövid időn belül mutatkoztak. A maximális árak azonnal minimálissá váltak, vagyis a maximális áron semmit sem lehetett venni, ellenben virágzott a zuga-árusítás.* A kormányzáság ezen úgy segített, hogy a termelőnek elég magasán állapította meg az árat, *másrészt nem foglalta le minden készletét, hanem az őstermelő, illetve a szabad forgalom számára is meghagyott egy bizonyos mennyiséget.* Aki gyorsan, vagy a kiszámítottnál nagyobb mennyiséget szállított, jutalmat kapott, melyet sokszor kívánságához képest cukorban, sóban, petróleumban fizettek ki.

Beigazolódott, hogy büntetéssel, megtorlással egyedül nem lehet az ellátást biztosítani. Így inkább jutalmakkal, prémiumokkal serkentették a köztermelőket, többet termelni. A tényleges évi termelést magas jutalomban részesítették.

Ezzel a módszerrel igen jó tapasztalatokra tettünk szert, mivel igen hamar rájöttünk, hogy nem lehet minden kisgazda mellé csendőrt állítani, mert még akkor is kijátszották volna a rendelkezéseket, vagy elrejtették volna az áruikat. Ezzel a módszerrel elértük azt, hogy Belgrád és a nagyobb városok piacain mindig, mindennemű élelmiszert lehetett kapni, a háborúhoz viszonyított áron, melyek azonban mindig alacsonyabbak voltak, mint a Monarchiában. Mivel az ára-

kat a helyi körülmények figyelembevételével a mindenkori viszonyokhoz megfelelően állapítottuk meg s ezek az árak megfelelőek voltak, nem fizette ki magát a zúgkereskedelmet folytatni, annál is inkább, mivel az utóbbit igen szigorúan büntették. A minimális büntetés négy heti elzárás volt, az illetőnek üzletét bezárták, a kirakatába gyászjelentést tettek annak rendes formájában, hogy az illető árdrágítás miatt, vagy zúgkereskedelem üzéséért mennyi időre és hol hűsöl.

A gabonaosztályban sok évi tapasztalattal bíró szakemberek működtek, önállóan dolgozva és felelősséget vállalva. A termésértékesítő központ 1916 nyarán megkapta az engedélyt a gyümölcsneműeknek, babnak, kendernek és az olajmagvaknak lefoglalhatására is. A hadsereg főparancsnokság engedélye folytán a gabonaosztály mellé felállította a gyümölcsosztályt, amely kezdetben csak a szilva vásárlásával foglalkozott, később azonban a szilvapálinkát (rakiát, slivovicát) és a szőlőt is megvásárolta, azután a cseresznyét, almát, körtét, diót ésogyorót is bevonta ügykörébe; ezzel segítette a Monarchiát, de a termelő szerb parasztot is, aki ilyenén termését értékesítette.

A gyümölcsosztály produktumai a megélhetésre már nem oly elsőrendű szükségletek, mint a liszt, ezért ez az osztály nemcsak a hadsereg ellátására, hanem kivitelre is dolgozott, hogy a hadügyminisztériumnak hadianyag beszerzésére szükséges valutát szerezzen. Az aszalt szilva, lekvár és a híres rakia és szerb szilvapálinka már régen kivitel tárgya volt. Ezeket az ágakat kellett tehát csak továbbfejleszteni, illetve újból életrekelteni, ami igen sok nehézséggel járt. A mesterségüket kiválóan ismerő vándorfőzőknek nevezett szakemberek t. i. a hadsereggel elvonultak, a megmaradt öregek készülék nélkül voltak, mert ezeket — színvörösréz lévén — részben a szerb kormány, részben pedig a megmaradt csekély mennyiséget a 3. hadsereg lefoglalta és feldolgoztatta hadicélra. De az erős akarat és a szükség itt is jó tanítómasternek bizonyult: sok kísérletezés után megtalálták a vasedénynek azt a formáját, amely a szilvafőzéshez is alkalmas volt és nemsokára 69 főzőhelyen főzték a híres szerb lekvárt.

A szilvatermés nagyobb részét megaszalták. Ezt a lakosság végezte, az erre a célra készített szárítókemencékben. Az aszalt szilvát azután a hadsereg megvásárolta, azaz a katonai igazgatás a hadsereg céljaira. A rakiafőzést a központ önkezelésbe vette.

A szilvatermés értékesítésével párhuzamosan folyt a szőlőtermés kihasználása is. Semendria, Arangjelovac, Trste-

nik, Jagodina és Alexandrovac vidéke igen gazdag szőlőkben. Mint mindenütt, úgy itt is nagy akadályokat kellett elhárítani, míg a szőlő helyes értékesítését biztosíthatták. A semendriai és aranjelovaci állami borgazdaságon kívül, nem volt sem megfelelő pince, sem prés, sem helyesen kezelt hordó, sem másfajta legszükségesebb berendezés a szőlő megfelelő feldolgozásához. Szakember még a nagyobb szőlőbirtokosok között sem akadt és így az igen jó szerb szőlőnek nedve avas, zavaros borrá vált a szakszerűtlen kezelés következtében. Miután a Központ közvetlen a szőlőérés előtt kapott csak engedélyt annak megvásárlására, azaz vásárlás útján való lefoglalására, nem volt már képes a szőlő feldolgozását az idő rövidsége miatt önkezelésbe venni. A hort a Palugyay-céggel kötött szerződés alapján, a cég eszközeivel és munkaeőivel préseltette ki és küldte borszállítóvagónokban Budafokra kezelés végett.

Mozgó gőzpréseket állítottak fel a szőlővidék vasúti állomásain, a préselt mustot azonnal a készenálló borciszternavagónokba szivattyúzva Budafokra küldték.

A szerbiai katonai kormányzóság nem feledkezett meg arról sem, hogy a hátországból nyomorgó lakosságot is támogatassa. Több osztrák és magyar város kapott rendszeres szállítmányokat. Liszt, aszaltszilva, lekvár, sertésszár, vaj, túró, friss gyümölcs, méz és elsőrangú dohány indult rendszeres szállítmányokban a katonai központokba és a hadsereget támogató nyilvános intézetekhez, ahol örömmel fogadták az elsőrendű árut.

Minden Szerbiából szabadságra induló tiszt és katona kb. 25 kg-ig vásárolhatott és vitt övéinek a felsorolt cikkek-ből, ezzel nemcsak saját ellátását biztosítva, hanem a 14 napi szabadságán felesége, családja, övéi megélhetését felsegítve, a hátország javát is szolgált.

A hátországba küldött élelmiszerekkel, főleg az Ausztriába irányítottakkal, részben, igen rossz tapasztalatokra tettünk szert. A különböző osztrák központok a Szerbiából küldött árut nem a Kormányzóság által kiszabott olcsó áron árusították — hiszen mi e szállítmányokkal a szegény lakosságon akartunk segíteni, hogy olcsóbb húshoz juthassanak — hanem a hátországból megszabott szokásos maximális áron bocsátották a lakosság rendelkezésére. Tiltakozásunkra azt válaszolták, hogy nem lehet a hét egy napján a húst felével olcsóbban adni, mint a többi napokon. A hasznot természetesen lefölözték a központok. Megtörtént az is, hogy a bécsi központi bevásárló bizottság 6 vagon disznóhúst szándékosan a schwechati pályaudvaron hagyott, míg a készletek elromlottak, csakhogy ne kelljen a húst olcsóbban adni.

A katonai kormányzóság élősúlyban 2 koronáért adta Bécsnek és Budapestnek az olcsó húst. Budapesten tényleg olcsóbban is mérték ki, $\frac{1}{2}$ kg-os csomagokban, a Szerbiából szállított méltányos árú húst, mint a Katonai Kormányzóság segélyakcióját. Bécsben ellenben a kitűnő szerb húst vagy 6 korona napiáron adták el, vagy helyette cafatot kapott a szegényebb sorsú osztrák lakosság, mint szerb húst.

Visszaélések a háborúban, ha élelemszűke áll be, mindig előfordulnak, de szükséges, hogy ezeket a legélesebben torolják meg.

1918-ig az ú. n. Gyümölcs-Osztály keretében felállítottak 3 alkoholgyárat, 2 slivovicgyárat, 3 hordógyárat, 1 gyümölcsízgyárat, amely évente 300 vagon gyümölcsízt készített, almából, körtéből és korai szilvából, a csapatok részére, eper-, cseresznye-, barackjameit kórházak részére. Felemelte lekvárfőzőhelyeit 79-re, volt számos rakiaégetője és szüretkor 5 mozgó gőz-borpréssel dolgozott.

A gabonaosztály keretében felállítottak 1 takarmánygyárat, olajsajtoltót a napraforgómagnak és a kukorica csirájának kipréselésére. Kijavította és üzembehelyezte a Katonai Kormányzóság a területnek öt legnagyobb gőzmalomát és ezek üzemének vezetésére a malomosztályt létesítette.

A repülőgépek csavarjainak ragasztására kazeint gyártott. Ezt az üzemét fejlesztve, 2 tejgazdaságot szervezett, amelyek egyike az Uzsice melletti Zlatiboron működött, havasi gazdaság keretében. Tejelő állatállománya 500-nál több juhból és kereken 100 tehénből állott. A gyár mellékterményeiből sertéseket is hizlalt. Egy magyar népfelkelő állatorvos volt az, aki elsőnek gyártott kazeint jultejíróból. Módszerét két német vegyész-mérnök tanulmányozta a zlatibori havasi gazdaságban. A másik tejgazdaság Belgrádban volt.

Eleinte a sertéshízlalás teljes egészében a hadbiztosság ügykörébe tartozott, de idővel kénytelen volt a külső állomásokra vonatkozó részét a Termésértékesítő Központnak átadni, amely erre a célra megfelelőbbnek bizonyult. A hadbiztosság csak a belgrádi óriási méretű, amerikai módra berendezett vágóhídon hizlalt és vágott, évente szintén több-ezerre menő sertést a hadsereg szükségletére. Volt a Termésértékesítő Központnak még egy zsákosztálya, zsákok és más csomagolóeszközök előállítására és jókarbantartására. A Központ 25 állandó ipari üzemet létesített és 84 átmeneti üzemet állított fel a szilva- és szőlőérés idején.

Fiókjait és átvételi állomásait 16-ról 45-re emelte, behálózva ezzel az egész országot úgy, hogy a termés legkisebb része is ezáltal kezébe jutott. 75 tisztet, 4 polgári szakembert,

16 gazdasági hivatalnokot, akiket a Központ maga képzett ki, 42 hadiársvát, mint kezelőnőt, 127 altisztet, 395 katonát és 1000 foglyot foglalkoztatott és tartott is el. Az évi pénzforgalom meghaladta a 100 millió koronát; tiszta hasznát a hadügyminiszter rendelkezésére bocsátotta. Ezenkívül egy Belgrádban létesült katonai cigarettagyár berendezésének és üzemanyagának (papír és dohány) beszerzését finanszírozta, hasonlóan ellátta az Üszkübben már régebben működő ilyen gyárat üzemanyaggal.

Mindezeket az óriási munkákat magyar tisztek, Jármy Andor alezredes és Pachner honvéd hadbiztos, szervezték meg. A beosztott közegek legnagyobb része magyar volt, de foglalkoztattuk a megbízható szerb elemeket is.

A főkormányzóság igen nagy gondot fordított a halászat fejlesztésére is, mert a gazdaságnak ez az ágazata a húsellátást könnyítette meg. A halászatot a belgrádi katonai rendőrség hatáskörébe utalta, ahol Jelich népfelkelő főhadnagy, bajai ügyvéd, aki szakember volt, vette át a szervezést és vezetést. Ez a kezdeményező főhadnagy néhány népfelkelő és a Duna és Száva mentén felkutatott több szerb halász segítségével már rövid idő múlva szép eredményeket ért el. A Dunán való halászatot azonnal megindította, azután megszervezte a Száván és végül a szerb területen levő összes haldús folyókon.

Lassan-lassan egész hajórajt szervezett a halászat részére, amelynek főhajója egy vontató gőzbárka volt, de több motorcsónakkal, azonkívül ladikokkal és dereglyékkel is rendelkezett.

Évente 25—30 vagon halat fogtak ki a halászok a folyókból, amelynek kisebb részét a megszállott terület csapatai, kórházai és lakossága fogyasztották el; legnagyobb részt azonban füstölt állapotban a Monarchiába került.

A halászat a Dunán sokszor meglepetésekkel járt. Így többször sikerült 60- sőt 70 kg-os vizát fogni, sőt egy esetben egy 3 méter hosszú és 130 kg. súlyú harcsa is került a hálóba; egy 22 kg-os óriásponty és 17 kg-os csuka szintén különleges példányok voltak. Egy alkalommal pedig igen különös módon feszült meg a háló; elővigyázattal, lassan húzták a halászok, hogy az újabb szenzáció meg ne szökjön. Végre kikerült egy éles folyamakna, amitől aztán a derék halászok szöktek meg.

A megszállott terület földjét igen gazdag erdők borították, amelyeknek kihasználása az utak kezdetlegessége és közlekedési eszközök hiánya folytán eleinte csak kis mértékben történhetett. Az általunk megszállott területnek kb. 350.000 hektárnyi erdői felerészben bükk, negyedrészen

tölgy és utolsó negyedükben más lombos és fenyőfából állottak.

A Főkörmányszóság a gazdasági csoport keretében erdészeti hivatalt állított fel a fa értékesítésére; az értékesítés a magyar erdőtörvény szigorú határozványai szerint történt. 1916-ban főleg a magánerdők tölgyfáit vágták ki. Ezek szolgáltatták a megszállott területen szükséges építkezések faanyagát; hulladékaiból került ki a tüzelőfa. Egyúttal intézkedett az erdészeti hivatal, hogy a vasútak felépítményeihez szükséges talpfák is nagyban gyártassanak, mert a főkörmányszóság Csacsak—Lajkovác között új vasutat építtetett. 1917-ben kiterjesztette a faértékesítést az állami erdőkre is, ami által lehetővé vált talpfáit Ausztria és Magyarország vasútainak szállítani. Kitermelte az Uzsicei körletben lévő tara—planinai állami fenyőerdőt is, amelyből kb. 5000 köbméter épületfa került ki.

Fűrésztelepeket állított fel a Drina mentén, ahol a szerb erődítések építéséből fennmaradt nagyszámú fatuskót dolgozták fel tüzelőanyaggá, hasznosítva ezáltal oly fát is, amely már az enyészetnek volt szánva. Az erdészeti osztály működése révén sikerült a megszállott területen építendő utak, hidak, vasútak, házak, barakok, és egyéb építmények részére szükséges faanyagot az okkupált területen kitermelni, azonkívül pedig a Monarchia erősen igénybevett vasútait is talpfákkal ellátni és mindezt rendszeres erdőgazdálkodás mellett. De még más téren is kimutatta rátermettségét az erdészeti osztály. Megindította az uzsicei terület lucfenyőerdeiben a gyantatermelést és összeszedette a gubacstermést, valamint bükkmakkot olajgyártás céljaira.

A külvilágtól hermetice elzárt központi hatalmak hadseregeinek ellátásánál számottevő tényező volt az érckérdés is. Az óriási szükséglet és az ezzel szembenálló segélyforrások gyors apadása szükségessé tette tehát, hogy a megszállt területek ércdús hegységei észszerűen kihasználtságanak.

A bányászati hivatal felelőssége magaslatán állva, azonnal hozzáfogott az összes ismert bányák feltárásához. A feltárt bányák legjelentősebbje a babei ólománya volt. Ez a rómaiak alatt, tehát kerek 2000 esztendővel ezelőtt igen magasszázalékú ólomércet szolgáltatott.

Ugyancsak ólmot bányászott a bányászati hivatal a ripanji és rudniki bányákból, amely utóbbi vörösrézércet is szolgáltatott csekély, de kiaknázásra mégis érdemes mennyiségben. Érdekes, hogy a ripanji bányában a szerbek az üzemet 1911-ben végleg beszüntették, mert a bányát kitermelve gondolták. A rudniki bányában talált ércet felhasználására csak a Csacsak—Lajkováci vasút befejezése után lehetett gon-

dolni; ekkor azonban többszáz vagón érc volt elküldhető feldolgozásra a Monarchia gyáraiba.

Vlaska mellett, 50 km-nyire délre Belgrádtól, lignitbányát fedezett fel a bányászati hivatal. Ez a bánya naponta 30 vagón barnaszenet eredményezett, amelyet a belgrádi lakosság szívesen vásárolt tüzelőanyag gyanánt. Elszállítására, sajnos, alkalmatlan volt, mert erőn morzsolódott.

A sabáci kerületben Krupanj mellett levő Dopripotok bányában antimont bányászott a katonai igazgatás. Ez a bánya az osztrák-magyar államvasúttársaság tulajdona volt.

A Főkormányzóság még 1918-ban is állandóan tudományos expedíciókat küldött ki a szerb érc- és fémtelepek, illetve a szénvidék tanulmányozására. Ezek a kutatások előreláthatólag újabb gazdag bányák megnyitását eredményezték volna, mert már biztos adataink voltak, hogy Csacsaknál és Kraljevónál gazdag krómtelepek vannak. Úzsice környékén pedig feketeszentlepet találtunk nagyobb kiterjedésben.

Szerbia jóformán teljesen agrárállam volt. Ipára nem számottevő. Tulajdonképpen nagyobb gyárak csak Belgrád és Kragujevacban voltak; ezek azonban a harcokban jóformán teljesen elpusztultak. Amennyire lehetett, a kormányzóság üzembe helyezte a gyárakat, de sokszor hiányzott a szükséges tőke. Ausztria egyáltalában nem sietett Szerbia felsegítésére. Magyarország sokkal megértőbbnek mutatkozott, különösen a Kereskedelmi- és Hitelbank, melynek fiókjai is voltak Belgrádban.

Mindenekelőtt üzembe helyezték a belgrádi nagy vágóhidat, a szappan és egy dobozgyárat és a cigarettagyárakat. A szappangyár vezetője, tartalékos hadnagy, szakember lévén, a gyárat valóságos mintateleppé építette ki.

Kragujevácon nagy bőrgyár volt, azt is hamarosan üzembe helyezték, szintén szakembert állítva élére. Az ügyvezetője egy népfelkelő őrnester volt, a polgári életben azonban bőrgyár igazgatója. A gyár kitűnően működött, általában megelégedésre dolgozott és hasznot hozott. Ez a gyár Szerbia lakosságának jó részét opáncakkal, továbbá a katonaságot látta el cipőneművel. 1918 első felében azonkívül még 80 métermázsas elsőrangú talphőrt szállított a Monarchia üzemének. Ezt a gyárat még jobban ki lehetett volna építeni, de nem sikerült a hazai tőke érdeklődését iránta felkelteni.

A kragujeváci nagy bőrgyáron kívül Szerbiában még 7 kisebb-nagyobb üzem működött. Többé-kevésbé kezdetlegesen dolgoztak; alkalmam volt ezeket sokszor megsemmisíteni, de céljainknak megfelelték, mert a bennszülött lakosság és megszálló katonaságunk igényeit kielégítették. Cipő-

gyár nem volt. A cipőket és topánkákat, bocskorokat, csak a kisiparosok készíthették.

Tanulmányomban csak rövid keresztmetszetét adhatam a Katonai Kormányzóság működésének, egyes tárgyköröket ragadva ki, főleg azokat, melyek ma is érdekelhetik közönségünket.

Magyarország jelenlegi ellátásihelyzete és 1916/17. télének viszonyai között sok tekintetben nagy a hasonlóság. A szerb kormányzóság, mint hallottuk, csak akkor kezdhetette meg valódi, mondhatnók áldásos működését, amidőn 1916 nyarán új emberek kerültek élére, akik mindenütt szakembereket alkalmaztak.

Ha azt vizsgáljuk, miért volt az 1916/18-as években a szerbiai katonai kormányzatnak sikere, csak azt mondhatjuk, hogy az élet s a háború következményeit szem előtt tartva, gyorsan és határozottan dolgozott, mindennemű hatásköri összetűzés, formalitás mellőzésével. Párt és egyéb politikai szerepeket nem ismertünk.

Egy erős ember akarata vezette az egész közigazgatást, melynek csak neve volt katonai, mert többnyire nem hivatásos katonák, hanem katonaruhába öltözött vérbeli szakemberek vezették, önzetlenül és önfeláldozóan. Tekintet nélkül a katonai rangra, mindenkit arra a helyre állítottak, amelyre tudása és multja a polgári életben kijelölte. Büszkék lehetünk arra, hogy a vezető férfiak túlnyomó része magyar volt.

A katonai kormányzóságnál első elv volt a régi angol mondás: „The right man on the right place.”

Suhay Imre.

A Nádor-huszárok szökése Csehországból 1848-ban.

1.

Dessewffy Dénes¹ ittközlött naplójának ezt a címet adta: „Naplóm 1848-tól. Ifjúkori regényes életem vázlata Magamnak emlékül...” A napló nem tömör adattár, valóban regényes leírás, de történelmi értéke hangulatfestésében is megvan. Ez a napló a magyar huszárnak mindenkor nagyszerű szellemét, merész vállalkozó kedvét és dicsőségét hirdeti.

A történelmi háttér közismert: a negyvennyolcas márciusi események, Ausztria reakciós politikája, a nemzetiségek öntudatra ébredése, illetve ellenünk ébresztése a szabadságharc forró levegőjét már magukban hordták. Magyarország tele volt tűzdelve idegen eredetű katonasággal, viszont a magyar seregek külföldön állomásoztak. A magyar országgyűlés követelte a magyar ezredek hazaküldését, de eredménytelenül. A kormány május 16-án felállította a nemzetőrséget, minthogy pedig két hadserege egy államnak nem lehet, ezzel nyilvánvalóvá vált már, hogy ezzel a sereggel a nemzet — ha kell — önvédelmi harcát fogja megvívni. Május 28-án a Württemberg huszárok a galíciai Mariampolból Lenkey János százados és Fiáth Pompeius vezetésével a hívó szóra megszöknek s Máramarosszigeten magyar földre érnek. Június elején kitörnek a szerb ellenségeskedések, szeptember 11-én átlépi Jellasics a Drávát. Kossuth szózatot intéz szeptember 24-én a magyar katonasághoz: „Ti rettenhetetlen magyar gyalogság s Nádor és Coburg huszárok s többi derék magyar seregek a külföldön...” s a Nádor- és Coburg-huszárok bizonyára már be se várva a hívó szót, szöknek a hazába.

Az itt közölt napló² a Nádor huszárok szökésének tanulságos részleteit örökíti meg.³ A *Nádor-huszárok szökésének főhőse szandai Sréter Lajos huszárkapitány*.⁴

¹ Életrajzi adatait lásd: *Hadtörténelmi Közlemények*, XLII. évf. I.—II. Füzet, 87. old.

² Tekintettel a szétfolyó s sok egyéni élményt beleszótt hosszú leírásra s szemelött tarva, hogy nem utolsósorban mégis történeti kútforrást akarunk nyújtani, a naplónak egyes részeit csak tartalmában kívánjuk közölni.

³ Ezek a szökések, mint kitűnő hazafias vállalkozások, Jókai képzeletét is foglalkoztatták. A Kőszívű ember fiaiban Baradlay Richárdban rajzolja meg a hazaszökő magyar huszárok akadályt nem ismerő bátor parancsnokát. Csupán megjegyezzük — más források helyesbítéséül, — hogy Jókai a Coburg-huszárok szökését örököltette meg regényében. (V. ö. *Jókai: A magyar nemzet története regényes rajzokban*, Bp., Franklin, 1905, 254. old.). Baradlay Richárdja tehát nem azonos Sréter Lajossal.

⁴ A Szandai Sréter család egyike a felvidéki bányavárosokban megtelepedett német nemesi eredetű családoknak. A család magyar ne-

A naplóíró naplója bevezetőjében a Nádor-huszároknak a prágai forradalom leverésében való részvételét írta meg. Szükségesnek tartjuk — mielőtt e naplót közöljük — hogy rövid történeti háttérét adjuk a prágai forradalomnak.

Stúr Lajosban, a felvidéki tótok egyik vezetőjében, 1848 tavaszán szláv kongresszus eszméje fogant meg. Célja az volt, hogy a tótok, a többi szláv nemzet, illetve nemzetiség együttérzésével kivívják Magyarországgal szemben nemzeti függetlenségüket. A kongresszus eszméje kedvező talajra talált a szláv népeknél, minthogy egyidőben — április 11-én — a német egység megteremtésére is kongresszust terveztek Frankfurtban. Ennek a német kongresszusnak szándéka természetesen homlokegyenest ütközött a szláv-ság érdekeivel; különösen a cseheket érintette Frankfurt érzékenyen, mert a német-elgondolás valóraváltása esetén, Csehországnak német birodalomká kell válnia, tehát a szláv kongresszus eszméjét hamar felkarolták.

A kongresszust május 31-re hívták egybe, ez azonban a hozzáfűzött reményeket nem váltotta be. A szláv népek között oly nemzeti érdekellentétek álltak fenn, amelyeket a szláv közösség ügye se tudott kiegyenlíteni s csak legfeljebb szláv összetartásról lehetett a kongresszuson szó s nem szláv egyesülésről. A csehek a szláv uralmat cseh fennhatóság alatt, az ausztriai birodalom keretében (ausztroszlávizmus) akarták (Palacky); a lengyelek az őket elnyomó orosz szövetséges — tehát Ausztria — hatalmának letörését kívánták elérni, vagyis rokonszenveztek Magyarországgal; a szerbek és horvátok ismét a magyar határok megsemmisítésére törekedtek, ők tehát a tótok elszakadási szándékát ösztönözték. A tótok a különböző sajátos nemzeti érdekek között, végül is ama választás előtt állottak, hogy vagy cseh fennhatóság alá kerüljenek, vagy kijelentsék, hogy Magyarországtól elszakadni nem akarnak; viszont Magyarországra való visszatérésük útját már elvágták. Valósággal saját elgondolásuk kelepcejébe kerültek s Magyarországra már csak fegyveres erővel kísérlethették meg a visszatérést (Miavai betörés).

Mialatt a kongresszus vitái folytak, a radikális egyesületek (Slavia, Repeal, Slovenska Lipa, Svornost), a diákság, a munkásság és a parasztság felhasználásával forradalmi úton akarták a szláv szabadságot kivívni s ezzel a különbenis gyűlölt Windischgrätznek, az absolutizmus látható képviselőjének uralmát lerázni.

A forradalom megszervezetlen, előkészületlen, ügyetlen volt; végül maguk a csehek — a Palacky által képviseli ausztroszlávizmus képviselői — árulták nyilván el, mint politikai elgondolá-

nemességet 1569-ben szerez „Besztercei“, majd „Szandai“ előnévvel. Magyar nemességet szerzett ősiük Hajniki Bezzegh Évát vette feleségül. A család a felvidéki magyar nemesi családokkal házasodott. György nevű ősiük a Caraffa-vértanúk sorában szerepel. Sréter Lajos atyja: László. Nógrád vm. főszolgabírája volt, anyja, Beniczai és Micsinyei Beniczky Éva. Sréter Lajos a szabadságharcban hamar törzstiszt lett. A schwechát-i ütközet balszárnvát vezényelte, majd mint ezredes vonult Görgyvel a bányavárosokba. A szélaknai csatában súlyosan megsebesült s többé fegyvert nem foghatott. Világos után emigrált. Az általános amnestia után hazajött s haláláig országgyűlési képviselő volt.

sukkal összenemegyeztethetőt s a forradalmat június 12-én csírájában elfojtották.⁵

A prágai forradalom leveréséről s majd a Nádor-huszárok szökéséről, íme ezeket örökítette meg tehát a napló:

1848. június. Részvétel a prágai forradalom leverésében.

Június 14-ike⁶ volt, mire visszatértünk régi stációnkba⁷ Schlanból,⁸ hova *Ivánka Imrével*⁹ voltam kirendelve, ki főhadnagy volt az ezredben: Már útközben sok mindenféle híreket hallottunk, különösen a prágai lázadásról s haza értünkkor komoly készülteket találtunk az el indulásra; parancsolatnak csak az volt, hogy készen legyünk minden percben a kiindulásra. én mind amellet nem bírtam ellent állni egy titkos sugaltnak, mely Mariehez hí-vott, kiindultam Z...b¹⁰ felé, mely falu csak félórányira fekszik Launtól. Mintegy 11 óra lehetett s mink egészen magunk valánk a kertben, nem gondolván, sőt nem híven, hogy oly késő lehessen, midőn egyszerre sebes lódobogást hallánk, nekem tüstént eszembejutott Prága, de nem akarván az elválást nehezíteni, nem mondtam, ámbár Mari gyanítani kezdé, hogy ismét sokáig nem látjuk egymást, de én kivertem azt fejéből s midőn közeledett a sebes lovas kibem tüstént nyargaló huszárra ismertem, a kerítéshez mentem s kértem, hová megy? erre azt kaptam válaszul, hogy ő ordonánc s parancsat viszek úgymod *Kisfaludy Antal*¹¹ hadnagy úrnak, mert holnap háborúba megyünk, ezt halva tudtam hányadán vagyok, Marietől elbúcsúztam szüleitől nem is, Marie nagyon nehezen búcsúzott s szinte érezte, hogy nem igen látjuk már egymást s megígérvén egymásnak, hogy szorgalmasan fogunk levelezni,

⁵ Steier Lajos: A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története, (Liptószentmiklós, 1912.).

⁶ A prágai forradalom napját a sok ellentétes meghatározással szemben a Hóman-Szekfű féle magyar történet (VII. kötet, 235. oldal) június 12. napjában jelöli meg. Ha ezt fogadjuk el irányadónak, akkor az itt közölt időmeghatározásokat 6 nappal előbbre kell tennünk.

⁷ A stáció, a napló további leírása szerint, Laun városában volt, Prágától északnyugati irányban, Schlantól mintegy 15 km-nyire, az Eger partján, a Prága—Schlan-vonal meghosszabbításában.

⁸ Város Prágától északnyugati irányban, ettől mintegy 20 km-nyire.

⁹ Született Felsőszemeréden (Hont vm.) 1818. XII. 9., † Besnyőn, 1896. VII. 27. — Gr. Batthyány Lajos személyi titkára volt; 1848 augusztus 17-én őrnagy s már résztvett a pákozdi csatában. Október 12-én ezredes s a magyar főereg jobbszárnyának parancsnoka. A kiváló tehetségű Ivánka Imre előtt nagy jövő állott, amikor október közepén követi minőségben Bécsbe küldték Windischgrätzhez, ahonnan visszatérőben Jellasics elfogatta és Königrätzbe záratta. 1850-ben szabadult, kegyelem folytán. 1861-től országgyűlési képviselő, utóbb a Magyar Északkeleti Vasutak vezérigazgatója, v. b. t. t. 1895-ben főrendiházi tagságot nyert.

¹⁰ Zittolib.

¹¹ Kisfaludy Antal, sz. Niczken, 1824. Kisfaludy János és Kroyherr Zsófia fia.

elváltunk, én egyenesen Kisfaludyhoz menék ki szinte itt volt stációba, ő mondá, hogy csakugyan Prágába fogunk holnap korán elindulni, nekem egyik paripáját megnyergelé s én szerencsésen hazaértem, ezalatt Marci¹² otthon mindent rendbehozott s én nyugodtan mentem ágyamba. Gondolatim kellemesen foglalkoztattak az elmúlt nap gyönyöreivel s a kétes jövőt rejtő pálya reményeivel. Gondolom, minden tettek után sóvár fiatalember kedélyébe nagy s állandó benyomást okoz azon kellemes hír, hogy tér s alkalom nyílik pályáján a kitüntetésre. Június 16-ára ébredvén, élénk zsihogást és zajt hallék Laun minden utcáin, mert a piacon gyűltek össze a falvakon szanaszét tanyázó huszárok, ez s a podgyász s különféle katonai s tábori eszközök összepakolása által okozott zsiabaj, sajátáságos élénkséggel tölték be a kisszerű város uccáit, az elindulás reggeli 6 órára volt kitűzve s már közeledett is a határozott idő, midőn egyszerre megjelent Záczból¹³ ezredesünk az ott tanyázó huszár csapatával, csak az ő elérkeztét vártuk s megjötté után mink is tüstént útnak indulánk, a legénység harcvágya sok sajátáságos tréfára adott alkalmat, ezredesünk német, ki mindenekfelett derék huszár volt, elménkedéseivel még élesztette a jókedvet, így haladt csapatunk sebesen, hol ügetve, hol vágatva a veszélybe forgó Prága felé, jó kedvvel, sőt örömmel sietett a bátor huszár a panszlavisztikus hidra leölésére segédkezett nyújtani. Valóban ez eredeti mars volt s igazán huszáros, mert lőháton egy egész csapatnak, sőt ezrednek 8 mérföldet, sőt ennél is többet 10 óra alatt megtenni mindég tesz valamit. Még jó távol voltunk Prágától, mikor már hallottuk az ágyúzást, ez csak nevelé a jó kedvet és siettetett menetelünket, már 4 óraker beértünk s számtalan vívattal fogadtattunk a szorongó őrségtől, kik jöttünk által újra felébresztettek s valóban, szép látvány is volt tán egy negyed óra lefolyta alatt külömbféle oldalról látni egy siető huszárezred megérkeztét. Windisch-grätz nem hitte oly váratlan és sebes megérkezésünket s bár kellemetesen, de mégis meg volt lepve.

Azonban éppen azért nem volt számunkra legkisebb rendelkezése téve, mi tehát a Marien sáncon táborot csaptunk s az ottlevő nagy fűvet kaszáltuk fárad és éhes lovaink számára, mert minden széna és zab magazin a lázadók kezében maradt. Alig pihentünk egy órát, parancsolatot kaptunk a Mariensáncot a Lőrinchegggyel felcserélni, így telt el az egész nap s lovaink egy marék zabot se láttak, e nap szép látvány tanuja valék, huszárjaink t. i. hogy lovainknak eledelt szerezzenek, életveszély közt ereszkedtek le futrázs kötélen a vár sáncaiba, onnat kimentek a mezőre s a közel fekvő szénát felnyalábolván, ismét kötelek által a fent maradt pajtásaik által felhúzódtak s mikor elég szénát hordtak, szinte magukat is, tanúsítá itt is a huszár, hogy életét is képes veszélyeztetni, csak hogy lova ne koplaljon.

18-án parancsot kaptunk a *Szt. Margareth zárdát* ha még nem késő a felkelők ellen megóvni és védelmezni, erre azon osztály huszár küldetett ki, melybe én szolgáltam (1 Majors) egy csapat

¹² Hűséges cseh szolgálja. (Martin).

¹³ Szomszéd község.

vadász kíséretében. A zárda mint egy $\frac{3}{4}$ órányira fekszik Prágától, itt megerkezve már egy csapat felkelőt ben találtunk, kik éppen a papok bórére ittak s egy tetemes mennyiségű bort és sert marhát és pénzt szándékoztak requirálni, ezen a fallal körülvett zárdábanlevő csapat sikeresen tarthatta vona magát, de trombitáink harsogására már megrettentek s huszáraink megpillantása elegendő volt reá. őket szaladásra bírni s így sikerült az első expedició vér nélkül, sikerrel, ez olta el nem hagytuk a zárda udvarát itt végig mindég a végőrség tanyája volt s a papok jól is tartottak mindég. Ez alatt a városban is zajos volt az élet, minekutána Windisch grätz nejét meglőtték s maga a kommandirozó is csak egy csapat gránátos és huszáraink segítségével menekült a felső várba s minekutána minden katonaság kihúzódott az alsó városból, a kis részre, a lánchid lehordatott s a szép nagy Sz. János hidja megerősítettén, az alsó város ostromállapotba helyeztetett, itt történtek ugyan kisebb-nagyobb összecsapások néhány Baricáda ostrom, de ez mind csak gyermekjáték volt egy nagyszerű forradalom csatáihoz képest, *Bónis Bertí*¹⁴ pénzének köszönhetette egy ily ucca csatába életét, mer egy golyó vastag tárcájába akadt meg, egyszer engem is megdicsértek. — Néhány nap mulva bombázták a várost, de csak két bombát eresztettek reá s az alsó város malmait meggyújtották, ez nagyszerű látvány volt, főleg nekem, ki még akkor ehhez hasonlót nem láttam, azonban a gyáva csőcselék nép annyira megijedt, hogy másnap fegyvereit letevén, még egy kisszerű mozgás volt, melynek Pechovitznál a 2 Majors 1-tes Svadronja attaqueja végkép véget vetett s az egész csehországi táborozás alatt nem volt több baj, ámbár szeptember végéig voltunk táborban, de ez csak úgy nevezett parade lager volt.

*

Július közepétől Október 15.-ig

Tiszté kinevezésem, Sréter, viták, Komlósi és elfogatásom, kiszabadulásom, a táborból való hazamenetel, Sréter október 4. szökés hazámba, az ut kalandjai, Szt, Pétery, Pozsony.

Ezalatt ismét a békesség unalmas s egyhangú szolgálata következett s a harc változatosságait egy parade lager secaturái váltották fel, kivéve néhány női kalandot, unalmas volt a prágai táborozás annak, aki nem akart sokat költeni és így drága pénzzel mulatságot vásárolni, így telt el július, ezalatt *Vernier* szabadsággal hazament s a legénység s magamnak is nagy öröme *Sréter* vette által a század parancsnokságát, mint százados kapitány, ámbár szigorúan bánt velünk, mégis szerettük, mert jó katona volt s azonfelül tudott a magyarral bántani, talpig becsületes és magyar érzelmű ember lévén, lassanként megszűnt azon rideg hártya köztünk, mely a rosszul ajánlott kadét és szigorú kapitány között rendesen létezni szokott s éppen azon oknál fogva kezdett *Sréter* szeretni, amiért *Vernier* üldözött, t. i. mert magyar voltam s hazámat buzgón védtem mindig az irigy németek ellenében, ezalatt napról napra tornyosultak a hazánkat mindég hibáztató hi-

¹⁴ Tolcsvai Bónis Bertalan, Bónis András és Ecsedi Csapó Julia fia.

rek, ezt igyekeztek a német érzésű főbb tisztek köztünk elhínteni s ezáltal a néha néha levél, vagy más alkalom által hozzánk jutott igaz híreket rossz világba mutatni, de mégis hallott a legénység is a rácz lázadás borzalmairól s nehezen esett a hazáját hön szerető kunnak az a gondolat, hogy a kunság veszélybe lévén, neki távol honától kell bitangolni, ahelyett, hogy honát védje; ezen jóérzést mindenféle hírek terjesztésével igyekeztünk még nevelni s könnyű volt az egész ezredet oly lelkesedésbe hozni, hogy hasztalanok legyenek osztán az osztráknak lecsillapítani a már zsarát-nokká hatalmazott szikráját a honszeretetnek. — Ily állapotban volt az ezred *augusztus elején*, mikor én tisztté kineveztettem; tisztí állásomnál fogva én tágasabb körökbe mozoghattam s ámbár még kadett létemkor is mindig tisztek társaságában valék, mégis voltak esetek, nevezetesen az utolsó időben gyakori tisztí gyüle-kezetek, melyekben csak mint tiszt vehettem részt, sajátyszerű volt utolsó időben a tisztikar szelleme s igen észrevehető volt, hogy mióta a nemzetiség kérdése létezett, azóta megszűnt a pajtásság szoros kapcsa, sőt az ezred egészen két részre oszlott, az egyik s nagyobb résznek jelszava az volt „*hol a zászlóm, ott a hazám*“ a kisebb résznek jelszava volt „*a haza minden előtt*“. Ezen kis részihez az ezrednek tartoztam magam is, voltak még némelyek, akik jó hazafiak lettek volna, de sokkal régiebb tisztek voltak, mintsem hogy mertek volna nyíltan hazájuk mellett s a szabadság ügyéért fellépni s szüntelen laviroztak, ámbár a mi pártunk (feje *Sréter* volt) sokkal gyengébb volt számra, mégis igen szabadon nyilatkozott s gyakran komolyabb vitákba keveredtünk tisztí tár-sainkkal a magyarországi kérdés végett. — A tisztikar ily meg-hasonlott állapotban volt akkoriban, midőn a magyar ezredék hazamenetele a császár által megrendeltetett, ámbár igaz hazafi kevés volt a tisztek közt, azaz olyan, aki honáért mindent képes lett volna áldozni, mégis majdnem az egész tisztikar szívesen vette ezen hirt, ez némileg közelebbhozta ismét a kedélyeket, de a régi pajtásság már meg volt ingatva, azonban egy nap a másik után eltelt anélkül, hogy a hazabocsátó rendelet tudtunkra esett volna s a manifesztum tartalmát csupán újságokból ösmertük, végre meguntuk várni s ismét kezdtünk összegyülekezni s a teen-dőkről tanácskozni, egy ilyen tanácskozmány eredménye lőn, hogy két tiszt a tisztikar nevében szólítsa fel az ezredet az engedelem kivitelére, ezen két tiszt *Sréter Lajos* és *Ordódy György* kapitá-nyok voltak s el is mentek az ezredeshez, mire azt a választ kap-ták, hogy majd fog a Commandirozóval e felől beszélni, másnap parancsot kapott az egész tisztikar *Vindisch-Grätz* herceghez megjelenni, megjelentünk s a királyi vár egyik termében össze-gyűlve vártuk a herceg megjöttét, a törzstisztek egy mellékszo-bában tanácskoztak egy ideig, később ők is hozzánk jöttek, mint-egy negyedóráig valánk együtt, midőn egyszerre megnyílik a terem s a herceg pompás tábornoki öltönyébe, segédje, *Schobeln* ezredes kíséretébe. Egy kurta, de válogatott beszédet tartott, melyben előadá, mennyire kedves neki ez a derék jó ezred s hogy ő csupán ezredeinknek köszönheti a Prágai zavarok ily sikeres és rögtöni lecsillapítását, továbbá mondá, hogy neki ezen derék és vitéz ezredre még továbbra is szüksége van s hogy Magyar-

országba a dolgok már végkép le vannak csillapítva, a rációk széjjelverve s ennek bizonyításául olvasott egy istentudja hol szerkesztette Proclamációt, egyszóval nem engedé a hazamenetelit az ezrednek, képzelni lehet, hogy ez sok vitákra s elégtelenségre adott alkalmat s alig ment ki a herceg, mikor már hangos armává alakult a vitatkozás s alig sikerült a törzstisztek működéseinek a felizgatott kedélyeket lecsillapítani, ez alkalommal néhány érzékeny szó is váltatott, szétoszolván a tisztikar, apróbb csubbok gyűltek össze, melyek abban egyeztek meg, hogy minekutána nem eresztik az ezredet haza, quietálni fog mindegyik, aki magyar érzelmű, ezen gondolat keveseket kivéve, általános helyeslést nyert, de minekutána a quietálást mint az utolsó útát tekintettük, még néhány napig halasztódott abban a reményben, hogy ez a demonstratio reábirandja a Herceget, hogy hazaeressze az ezredet, de hasztalan vártunk s reméltünk ámbár, 4 nap múlva ismét összehívott *Vindisch-Grätz*, de korántsem, hogy hazaeressen, sőt inkább egy komoly, szigorú beszédben tudatá velünk, hogy a mostani (háborús) időben igazi és bátor katona nem quietál s ha mégis találkozná, aki akar quietálni, annak sem fog megengedődni, mert tisztekre szükség van, úgymond s végtére elsorolá őrseink híres hűségét és tanusított bátorságát az osztrák ház védelmében, megemlíté még azt is, hogy mennyire bátor és jó katonának tart s hogy hűség nélkül nem lehet jó a katona, figyelmeztetést adott s elbocsájtott azon reményben, mint mondá, hogy többet nem fogjuk egymást ily kellemetlen ügyben látni. — komolyan, legkisebb zaj nélkül, sőt búsan oszlottunk szét, mert mindenünk érezte, hogy sokkal komolyabb a dolog, mintsem hogy jó szerivel lehessen rajta segíteni, de a legtöbбекre nézve, rövid benyomást tett, csak kevesen valánk, kik el voltunk határozva minden áron hazánkon segíteni: együtt mentünk a várból *Sréterrel* a *Lörinchegyi táborba*, még egy néhány tiszt az ott tanyázó osztályból volt velünk; szótlánul menénk végig a *Pohorzsleecen*, kiki magával és terveivel volt elfoglalva s bár rokonszenvűek voltak terveink, szólni nem mertünk, mert volt velünk egy gaz is, akit talán nem ok nélkül gondoltunk kémnek és ezért őrizkedtünk tőle, ez *Schobeln hadnagy* volt, a herceg segédjének öccse. Csendesen ballagtunk tehát, csak midőn jól elhagytak a többiek s magunk maradtunk *Sréterrel*, kérdé ez halkán tőlem mit szándékoznék tenni, én azt felelém, hogy quietálok; de azt nem fogadják, mondta *Lajos*, mégis hazamegyek én, felelém, *Sréter* nem szólt, de egy mindent mondó arccal szorítá meg kezemet, én értettem. — !! Szólanunk egymással az napon nem lehetett, mert körül voltunk hálózva kémek által, nem szóltunk, de értettük pillantásainkat.

Feladatul tevém magamnak a legénységet kiösmerni, ezt legcélszerűbbnek gondolám este az őrtüzeknél, mikor egészen magukra vannak, gyermekkoromból hallám atyámtól, hogy a táborban legőszintébben rostálja meg a közember tisztjét este az őrtüzek mellett s feltevém magamba, hogy majd ezt felhasználom, úgy tevék, odasompolyogtam, fedve az éj sötétsége által, hallám egy érdekes párbeszédit két veterán huszárnak, míg egy harmadik

fiatal fiú egy kötelék szénán ülve merően nézett a vidoran lobogó tűz lángjaiba.

Eh a krisztusát, mondá az egyik, ne búsulj öcsém, ki tudja igaz-e, az ifja nem felelt, de helyébe a másik veterán, már pajtás — úgymond — kell valaminek lenni, nem láttam, hogy a tiszt urak ma megint mindnyájan a Generál Commandónál voltak, pedig parádében és mikor visszajöttek milyen haragosak voltak, egyik sem szólt egyet és nem ok nélkül hagyta el az örökös jókedv tiszt urainkat. Igazad van, felele az első, sohasem is láttam oly komolyan hadnagy urunkat, krisztus úgyse főznek valamit, azt mondják, hogy az Obresztlaidnandoknál valami magyar úr volt s beszélt a káplár uraimékkal, csak azon veszed magad észre mikor azt mondja majd a kapitány, na ha haza nem bocsájtanak, hogy il a berek megyünk, és akkor pajtás az istenit a kutya rácának, megmutatjuk neki mit tud a Palatinus huszár, bizony monda a másik szeretnék már valaha hazamenni, 10 esztendeje nem láttam hazámat, csak volna aki vezetne, szent úgyse akár el is szöknék. Ekkor én is a tűzhöz léptem, a huszárok kevésbé megdöbbenek, miről tanácskoznak kendtek bátya, kérdem, mintha mitsem hallottam volna. Ösmertek embereim s bizalmasak kezdtek lenni, hát bizony csak arról hadnagy uram, hogy rossz híreket hallottunk országunkról s nem tudjuk, hogy áll ott a sor, bizony mondtam, szó ami szó, de otthon fellázadtak a rációk, ölnek, pusztítanak, rabolnak, erre az említett fiatal huszár reám mereszté bánatteli szemét s két könny csorgott le arcán, kértem tőle mi baja, nem felelt, megújítám kérdéseimet, erre az egyik veterán azt mondá, rossz levelet kapott uram, az bántja: Mit írnak öcsém kérdem bizalmasan a fiút, bizony uram felegette a ráció házámat, anyámat és két testvéremet megölték, atyám írt a táborból s azt írja, hogy jöjjenek ha jöhetnek, mert itthon szükség van minden magyarra és én nem mehetek hazámat segíteni, tévé fájdalmasan hozzá, majd eljő az idő öcsém mondtam, ahol mindnyájan megmutathatjuk, hogy igaz magyarok vagyunk, igen ám hadnagy uram, de azt mondják, hogy nem bocsájt a Generális úr hazánkba, azon is segítünk öcsém, csak akarni kell s mindent ki lehet vívni s ha másképp nem, erővel is hazamehetünk. Biz igaz az, amit a hadnagy úr mond, felel egyik veterán csak vezessen hadnagy úr, szeretném látni ki merne ellentállani a Palatinus huszárnak, ezt mondva büszke öntudattal penderítve végig torzónborz bajszán a bátor kun. Jó éjszakát fiúk, mondtam, ami köztünk volt köztünk maradjon. Nem is vagyunk mi vén banyák, volt rá a felelet; elmenék sátramba s örültem a legénység lelkesültségének.

Közben kellemetlen összetűzés történt. Leírja a napló, hogy egy *Komlósy* nevű férfiú¹⁵ érkezett a táborba, akivel hamar bizalmas beszélgetésbe kezdtek. A legénység hangulata iránt érdeklődött, egyben elhozta Kossuth kiáltványának csomó példányát, amelyet titokban széjjelszórtak a legénység között. Csak Dessewffy Dénes ügyessége folytán menekült meg az elfogatás-

¹⁵ Valószínűleg azonos Komlósy László debreceni követtel.

tól Komlósy. Elutazása előtt azonban levelet küldött számára a bérkocsissal. A levél Vindischgrätz herceg kezeihez került. A levélben köszönetét küldi a hálás haza nevében megmentéséért, továbbá emlékezteti a megbeszélte terv kivitelére s egyszerűen „az egész titkot feltárja, mit együtt megbeszéltek”. Dessewffy Dénest letartóztatják, de miután vallani nem hajlandó s a levél nyilván mégsem tartalmazott valamely összeesküvés tervét, másnap szabadon bocsátották.

Örömtelt szívvel siettem legényeim közé, folytatja a napló, kik egy hála istenekkel és isten hozta a hadnagy úr, meg itt van már a hadnagy urunk fogadtak, el kellett beszélnem egész fogságomat, melyet csak egy itt-ott kicsúszott istenit, vagy krisztusát szakasztott felbe. Ezolta megszűnt az osztrák tisztítói félelem s pajtasok lettünk mindnyájan, anélkül, hogy megszűntek volna embereim mint feljebbvalót tisztelni; jelentém magamat *Sréternél*, mint elő van írva, hogy kiszabadultam fogságomból s ő résztvevőleg szorítá jobbomat. Sok érdekes tanácskozmányok és viták között jött meg október 3-ika, azonban a köztünk létező tanácskozmányok rendszeren és lelkiismeretesen bejelentettek a fő lakatnyába alávaló kémek által, kik szemtelenül bitorolták a huszáregyenruhát.

Október 3-ikán parancsolatunk szerint a táborba vizitiroztattunk, vizitálás után téli stációra masírozandók, itt egy jellemvonása a huszárnak érdemel említést, a gyakorlati helyen kívül az elsáncolt táboron egy szép nagy talló földön voltunk felállítva az egész lovasság. Midőn a vizitáló tábornok, *Hg. Vindisch-Grätz* a sorok előtt táborkarával ellovagolt, mindenütt egy harsogó vivatot kapott, a mi ezredünk előtt elmenvén, a legmélyebb csend volt a sorokba s a komoly huszár oldalához szorított karddal nézett a dühös németek szeme közé, de nem szólt; erre senki sem kényszerítheti a katonát, mert Reglement szerint sorba álló katonának szólni nem szabad, a szemle végével elmasírozottunk, útközbe az ezredes oldalán masíroztam s ő igen szabadkozott afelett, ami néhány nap előtt velem történt, én arra azt felelém, hogy bár igen meg vagyok győződve ezredesem szívességéről irántam, mégis által fogja látni, hogy ilyen körülmények után nem szolgálhatok tovább, erre a becsületes ezredes kitérőleg felelt. Este egy faluban voltunk *Lajos*sal szállásolva s éppen nála valék s a hazamenetelen terveink, mindön egyszerre nagy kardesörtetéssel az *ifjú Vindisch-Grätz* rohogott be, *Lajos* mint háziúr nagyon hidegen fogadta, sőt tudára is adta, hogy az apja, t. i. a vén herceg nagyon is körülvette már kémekkel s feleslegesnek hiszi, hogy még fia is kém legyen. Szegény gyerek, soha hasonló zavarban embert még nem láttam, ámbár magam is azt hiszem, hogy mint mondta, a Nassau Herceget kereste, mégis bosszantott az ő megjelenése, mert felzavará terveink szövevényét, gondolni lehet, hogy nem sokáig mulatott nálunk, elment s mi továbbfolytatánk a kedves foglalkozást, míg a késő éj választott el egymástól.

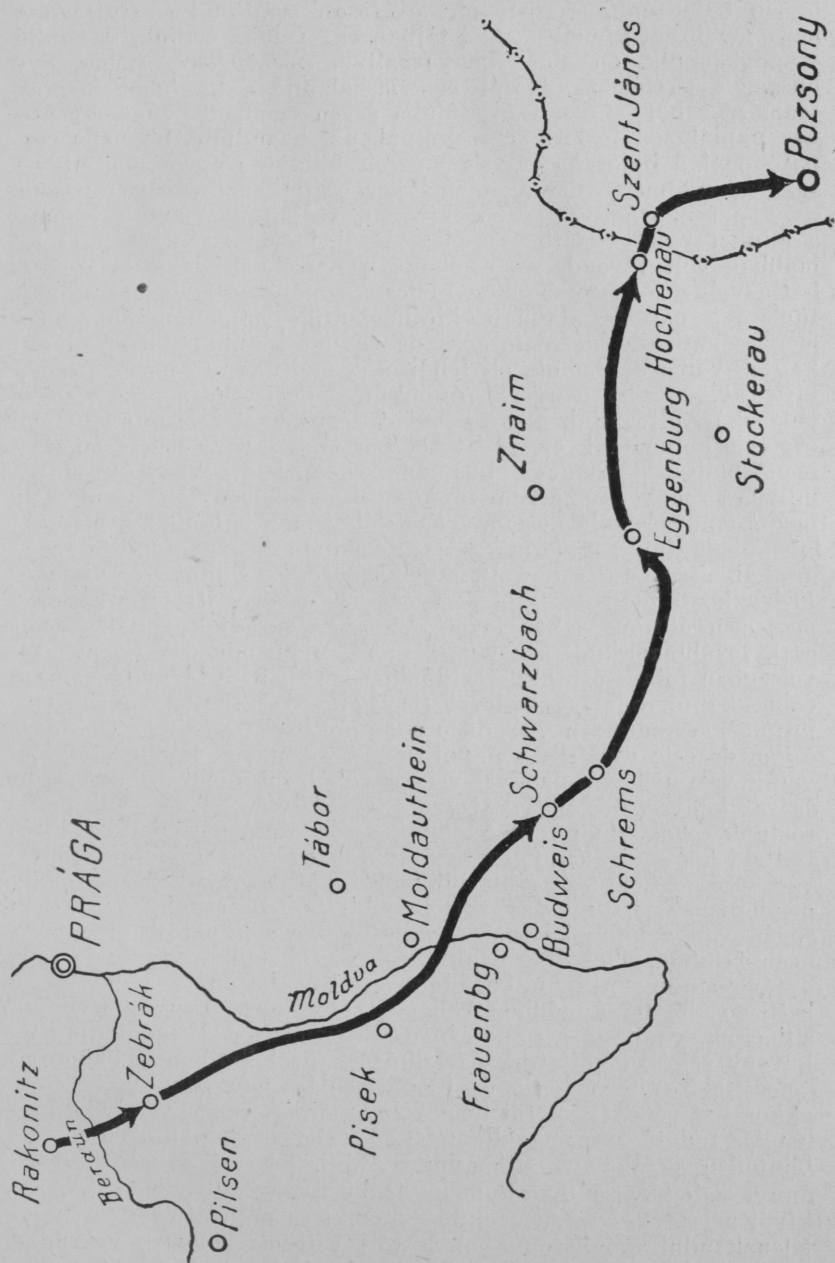
Okt. 4. Ismét egy stációt masírozunk s annyi távolabb valánk kedves hazánk virányaitól, én délután által lovagoltam a másik faluba, hol *Lajos* volt állomásozva, ideérvén nagyon meg-

lepett *Lajos* szokatlan komolysága s azon felszólítása, hogy még az éjjel kell szöknünk, én azt hívéim, hogy először hazamenendünk téli állomásainkra s ott az ócskaruhát s szerszámat kicsérelve, egyesült erővel indulandunk s ezt elő is terjesztém *Lajosnak*, de ő azt felelé, hogy ma okvetlen kell mennünk, mert tervünknek nyomán vannak s holnap aligha el nem fognak ismét, egyszersmind mondá, hogy *Szentpéteri* el van látva az illető irományokkal és mappákkal, amelyek után menendünk, egyszersmind mondá, hogy már el van rá a legénység is készítve, csak mennék haza s bírnám rá szakaszomat s ha lehet a gaz *Radics* szakaszát is az eljövételre s tíz órákor a keresztnél egy már megjelölt helyen fognak összegyűlni. Úgy lőn, én hazamenék, a legénységet a kis, de lelkes *Belicza* káplárom által összehívatám s egy rövid huszárhoz intézett beszéd után tudokra adám, hogy a haza veszélyben van, nekem mint magyarnak kötelességem hazámat minden áron védeni s én hazamegyek s a legénységtől, kinek e merény szerencsétlen sikerénél csak akasztófát ígérhetek, búcsút veszek ezennel, tudtam előre mi lesz a beszédemnek hatása, egy rivalgó „éljen a haza” volt a felelet s osztán egy ünnepélyes eskű, hogy el nem hagynak és hogy mindnyájan a haza védelmére készek utolsó csepp véréket áldozni. Ezután elbocsátám embereimet, hogy kiki csendesen nyergeljen s készen legyen az első pisztolylövésre, trombitáltatni nem akartam, nehogy feltűnjön az éji csöndbe, magamhoz vevém töltött pisztolyaimat, avval az elhatározott szilárd feltétellel, hogy ha amit Isten ne adjon, elárultatnék s el akarnának fogni, az első golyót ellenem, a másikat magam koponyájába repítendem. Hallgatólag dobogó szívvel vártam a kirendelt időt s nyugtalanul néztem a lassan haladó óráim mutatóját, végtére megjött az óhajott perc s néhány nyugtalan legény kilopadzott lovával a piacra, midőn a *Radics* szakaszához küldött embereim néhány lovas kíséretében megtértek, ekkor kilövém pisztolyaimat, mely az éj csöndjében messze lehetett hallható, alig durrant a pisztolyom, midőn már együtt volt kis, de elszánt csapatom, legényeim a legnagyobb csendességgel, de egyszersmind gyorsasággal is gyűltek össze, általnézván kis csapatomat, melyből egy sem hiányzott, sőt még a remondákat is elhozták, útnak indultunk Isten segítségével. A szökevények jelszava ma „éljen a haza” volt, magam lovaira ültetém a privádieneremet (s az ostoba, de különös hű Marczit, ki Cseh volt ugyan s *Martinnak* hívták, de irántam oly hűséget tanúsított mindig, hogy azt nem méltányolni lehetetlen volt, már csak azért is, hogy mikor utolsó este elbocsájtám s azt mondtam neki, hogy én haza megyek, s az életveszélyes is, ő rimázkodott, hogy vinném el őtet is s mikor nem akartam, előmbe térdelt s megesküdött, hogy ha el nem viszem főbelövi magát, mert úgymond, hogy ő jóltevő-jét sohasem fogja e veszély idején elhagyni, elvittem tehát) s egy kis paktáskába pakolám legszükségesebb s extrateljes holmimat s úgy indultam csapatom élén öröm és reménytelt szívvel a fáradalmas s veszélyes úton a kedves drága hon határai felé, véretem s életemet örömmel áldozandó szabadságáért s megtartásáért, ilyen érzemények között ültem lóra s indultam csapatom élén a

kijelölt hely felé, útam a *Lajos* tanyáján vitt keresztül, itt megérkezve, szinte megborzadtam, mikor a *Lajos* laka előtt csak 3 huszárt láttam. Kértem tőlük hol a többiek s azt felelték, hogy nincsenek, bemenék *Lajoshoz*, éppen lova fejébe húzta a kantárt és sietésre inté legényeit, kik még az ő istállójában voltak, szemlátomást megörült jöttömön s midőn jelentém, hogy egész szakaszommal itt vagyok, még nagyobb volt öröme, panaszóla egyszersmint, hogy el vagyunk árulva s hogy sietnünk kell, ha nem akarjuk magunkat elfogatni, még egy reménye volt, hogy *Szentpéteri* fog egy egész századot magával hozni, kiindultunk a *Lajos* tanyájáról, minekutána az éles történeket a gaz s alkalmasint árul őrmester (*Riegler*) reszketve általadá az érte bemenő két huszárnak. — Éj volt, egy koromsötét októberi ködös éj, mely igen alkalmas hasonló merények kivitelére, de csak ösmerős úton s annál veszélyesebb, mennél sötétebb egy ösmeretlen bujdosónak, nekünk sokat ártott, mert sok megszökött legény a sötétségben eltévedvén, reánk nem akadt s ezáltal csapatunk tetemesen szenvedett számrá. ... elérvén az összejövetel helyének megnevezett keresztet, megállapodott csapatunk, itt a többieket bevárando, kis idő múlva három éles fütyténtést hallánk a távolba, ez volt ma a tábori hang, feleltünk neki, kevés idő múlva megismételve s közelebb hallánk, ismét feleltünk s egyszersmint néhány legényt azon irányba, honnét a hang hallatszott, kiküldöttünk bajtársaink elébe, rövid időn élénk beszélgetést hallánk s örömmel vettük ki, hogy *Görbe*, a hetedik szakasz néhány legényével csatlakozott hozzánk, kisvártatva ismét hallánk a távolba a tábori jelt megszólalni, több fütyténtéseket is egyszerre, itt tehát többen igyekeztek hozzánk csatlakozni, felelék a jelnek s egyszersmint magam indultam 2 emberrel a jövevények elejébe, hogy ha netalán tán, mi nem volt lehetetlen, ellenünk kiküldött német lovasság élt volna tábori jelünkkel, többi pajtásainkat efelől tudósítsuk, velem volt cseh inasom, Marci is, ki majd haláloamat okozá, mert midőn éppen fütyténtek, ő közel megpillantva valakit, azt kiáltá németül, Herr Leutenant ich sehe hier etwas, erre *Szentpéteri*, mert ő volt embereivel, halván német szót és setét lévén, azt gondolá, hogy német lovasság s őket akarjuk elfogni, nekem ugratott s azon kiáltásomra, ki vagy, pisztolyát mellemlre szegezé s egy... jelszót rivalga előmbé, válaszon egy haza mindenekelőtt volt, erre leereszté pisztolyát, de mégsem hitt egészen, mert nem dugta a pisztolyt tokba s csak mikor *Lajoshoz* vezettem s meggyőződött afelől, hogy egy cél után törekszünk, kért bocsánatot bizalmatlanságáért s megvallá, hogy azt hitte, hogy ellenséges szándékkal volnék. Én ezelőtt nem ismertem *Samut*, mert egészen más osztálynál volt zászlótartó, itt ösmerkedtünk meg, ahol a haza igénybevette minden honfi karját, *Samu* egyike a legbecsületesebb férfiaknak s legjobb honfiaknak, kiket ösmertem, neki nagy része volt ezen összeesküvésbe, később igen jó s őszinte barátok lettünk, s maradtunk mindaddig, míg honszerető szívét áldozatul adá a szeretett hazának, egyebe se volt, mint egy őszinte bátor, a honát lángolón szerető magyar szíve s azt adá a honnak, az Iglói csatában esett el hősileg, béke hamvainak.

Az ő csapata volt utolsó, mely hozzánk csatlakozott s ő hozza azon hírt, hogy tervünk fel van fedezve s hogy már őt egy jó darabon üldözték volna is a Stábnál létező néhány tiszték. A keresztnél osztottuk ki egymásközt a parancsnokság ágait következőleg: *Srétert* egy szívvel s akarattal vezérül választánk, ő volt parancsnokunk és élet-halál ura, én által vettem az útvezetési ügyet, s *Szentpéteri* a fegyelem feltartásával bízott meg; ezután egy rövid, de ünnepélyes beszédet tartott *Lajos*, nem olyat ugyan mint azt a gyűlésekbe szokták s mely beszédeknel sok szép szónak kevés sőt semmi veleje nincs, ő röviden, de lelkesen s a huszár szívéhez hatólag szólt, amelyben egyszersmind mondá, hogy ilyen esetben szigorúnak kell lennie s ő bárkit, aki feljebbvalójának nem engedelmeskedik főbe fog lövetni, ezután mindnyájan bár rövid szavakba, de őszinte szívvel megesküdtünk s ezen néhány szóba foglalt esküt sokkal mélyebb érzéssel mondta el mindenik legény, mint az osztrák gyűlölt zászló esküjét: az eskü szavai a következők: „*Esküszünk az élő Istenre és a kedves hazánkat védő szűz Máriára, hogy a vészbenforgó drága hazánkért utolsó csepp véréünket örömmel áldozzuk s a minket hazavezető feljebbvalóinknak utolsó lehelletünkig engedelmeskedünk, azokat mindaddig hűen követjük, míg hazánk rólunk nem rendelkezik, Isten minket úgy segítjen, aki ezen eskü ellen vét, pajtásai által végeztesen ki*”. — Elindultunk október 5-én Istenre bízva vesélyes, de szent kötelességérzetből eredt vállalatunk szerencsés kimenetelét, ámbár helyzetünk oly kétes volt, hogy szinte valószínűnek lehetett mondani mindnyájunk vesztét, de bízunk feladatunk szentségében, az isteni igazságban s kardjaink súlyában s elindultunk az ő és szeretett hazánk nevében.

Utunk *Rakoniczon* vezetett keresztül, e várost ki nem kerülhettük, kénytelenek voltunk tehát sietve haladni, hogy hamarább érjünk ide, mint a netalántán szökésünket akadályozandó rendelmény, mert azt tudtuk, hogy itt két század gyalogság fekszik. Az éj oly sötét volt, hogy alig lehetett két lépést látni s mi, hogy idő előtt megérkezhessünk, igen sebesen kénytelenek valánk menni. Egy útközben talált faluból kalauzt vittünk magunkkal akaratja ellen is, a pisztoly mellére szegezvén lóra ültettük a reszkető csehet s így értünk célt. A város elé érkezve a kapukat zárva találtuk. Zörgésünkre egy őr kérdé kik vagyunk, hallva lódobogást és több hangot, a káplárt tudósítja a történetekről, de ez kinyitván a kaput, megelégedett azzal, hogy tiszteket látott, nem is álmodta, hogy egy ilyen rendes tisztekkel masírozó trupp képes volna szökésre. *Rakoniczot* hátunkbahagyva, könnyebben lélegzettünk, mert hiszen mindnyájan tudtuk azt, hogy *Rakoniczon* úgy vagyunk, mint az egér a fogóban, kiérvén a városból már a hajnal szürkülete mutatá a közelgő nap világosságát, a mienkhez hasonló esetben jobb szereti az ember az éj homályát a nap fényénél. Reggel egy útközben talált kocsmában lovainkat jól megetettük, elvül hoztuk fel a lónak annyi zabot adni, amennyit megbír enni, magunk s a legénység pálinkát früstököltünk. Ez október 5-ike volt. Itt tervet kellett csinálnunk s elindultunk vesélyes vándorlásunkat tovább folytatandó. Ma szerencsésen, de

A Nádor huszárok' szűkésének útja 1848-ban.

lassan haladtunk, részint mert óvatosan mentünk, részint pedig mert lovainkat kiméltük. Dél tájban egy faluba értünk, itt etetni szándékoztunk, én előre benyargaltam *Szentpéteri* s még egy huszár kíséretében a falut megvizsgálándó s ha lehet lovaink számára zabot szerzendő: a faluba érvén szemembe tűnt egy csinos paplak, odatartottam, a papnak azt hazudtam, hogy én csapatommal a bajor határ felé vagyok küldve s egyszersmind városok egy csapat gyalogságot, melyhez csatlakozni van parancsom, ezzel azt akarám a papból kihozni, vajjon nem tud-e valamit a minket veszélyeztethető gyalogságról, hazugságom sokkal finomabban volt kigondolva, semhogy a pap legkisebbet is gyaníthatta volna s itt tökéletesen biztosak valánk, sőt meg is hálhattunk s a nap fáradalmait kipihenhattuk volna anélkül, hogy meglepetésünket kockáztatnók, de ezáltal kipótolhatatlan előnyt kaptak volna üldözőink, mi tehát csak ettünk, a szénát, a zabot kifizettük, a pap kenyeret, pálinkát és bort adott, azért fizetést nem akart elfogadni, hisz úgymond ő örömmel tesz mindent ami őfelsége katonáinak csekély tehetsége által javára esik s mi nem igen kínáltuk e mondat után pénzzel, képzelem néhány óra múlva milyen szemeket csinált hozzá, hogy ő a szökevényeket vendégelte meg s az atyáskodó kormány még talán meg is büntette. Délután továbbhaladtunk, a *Berauka* vizén kompon keresztülvitettük magunkat, már késő este volt, mikor *Zebrákba* értünk, a *Pilsen* és *Prága* közti úton egyiktől sem nagyon messze, itt természetesen meg sem álltunk s bár lovaink nagyon fáradtak voltak, mégis csak továbbmentünk ismét csak mezei úton, míg egy tetemes távolságban falura értünk, sok időnkbe került itt a lovaink számára zabot kapni, bár készpénzzel fizettünk, de útunkat továbbfolytattuk s szerencsésen virradt meg az oly borzasztó jövőjű *október 6-ika*, de este dícsérik a napot, ma egy rongyos faluba ettek lovaink valami kevés árpával vegyes zabot, mi s embereink megint száraz kenyeret és pálinkát, ma egész délután kb. 3 óráig masíroztunk sehol sem mertünk etetni, de lovaink már annyira kifáradtak, hogy itt kénytelenek voltunk megállni, egy falut találván, első gondom volt mint mindenütt, kiállítani a végőrt, nehogy megleljenek, itt mindig veszélyesebb volt állásunk, mert igen sűrűn volt e tájon katonaság elszállásolva s különösen ma mert azon faluban, ahol délben akartunk etetni, mihelyst minket még a távolban megpillantottak, félreverték a harangot s nekünk a legszigorúbb bánásmódhoz kellett nyúlni, hogy magunkat biztosíthassuk, s miután a papot, bírót s egynehány előkapott parasztot egy rakásra hajtottuk és felhúzott pisztollyal mellyőkön parancsoltuk a harangozás és csoportosulás megszüntetését, csak akkor lett vége, itt etetni nem volt tanácsos, mert már a harangkongás tudatá a szomszédban fekvő katonaságnak ittlétünket, de büntetlen se akartuk itthagyni e falut, tehát a lovak számára annyi zabot sarcoltunk, amennyit kiki magával vihetett, azonkívül a legénységnek elegendő kenyeret és pálinkát voltak kénytelenek adni a lakosok ahol azelőtt vettünk valamit, azt mind kívánságuk szerint megfizettük, ezeknek büntetésből semmit s mégis hihetetlen gyorsasággal hoztak mindent, amit parancsol-

tunk bizonyosan imponált nekik bánásmódunk s az a fenyegetés, ha fél óra alatt itt nem lesz minden, több helyen felgyújtandjuk a falut, ez annyira hatott, hogy kisvártatva minden aiat rendelünk, teljesítve lón és valóban jól is tettük, hogy itt nem etettünk délre, mert alig hagytuk el negyedórával a falut, mikor hátra-nézvén egy erős gyalogságot látunk a falu felé masírozni, de ezek már sokkal távolabb voltak hátunk megett, semhogy veszedelmeseek lettek volna. Mintegy három óra lehetett, mint már említettem, mikor egy kis erdő közl fekvő faluba értünk, már egy lovunk, a *Király Pali* lova ki is dült s bár megsíratta Pali, mégis ott kellett a hű társat hagynunk s Pali egy vezetett lovon folytatá útját, tehát kénytelenek voltunk etetni, legnagyobb szerencsénkre magunkkal hoztuk a zabot s ezzel hát nem időztünk, mert alig voltak lovaink készek és éppen a kantározással foglalkoztunk, midőn *Szabó* ki végőrt állt, a faluba vágatva jelenti, hogy az ellenség az erdő által fedve már igen közel van, ez természetesen mindnyájunkat elektrizált, még néhány lovat patkolt a kovács, de félbeszakasztván, mindnyájan útnak indultunk s kiérvén a faluból már annyira volt a gyalogság, hogy oldalt amint látta, hogy útunkat el nem zárhatja, egy decharget adott, melyre néhány csákót furt keresztül a halálos golyó, ez alkalommal egy igen szép jellemrajzát mutatta a huszár. Mikor a gyalogság ránk tüzelt, kiugrat a sorból két veterán, az egyik *Sréterhez Tóth János*, a másik hozzám *Szabó János* s arra az oldalra áll minket fedezőleg, ahonnét a golyó zápora jött, azt mondván „engedelmet kérek uram, hogy soromat otthagynom, de inkább engem érjen a golyó, mint az urat, ki vezetne akkor kedves hazámba s a két hős — mert méltán meg is érdemlik a nevet — kész volt életét örömet feláldozni, csakhogy pajtásait hazánkba vezethessük, hála istennek egyiknek se lón baja. De ez alkalommal egy golyó podgyászos lovunkat találta s ezáltal elvesztettük összes vagyónkat s ami a legsúlyosabban s valóban keservesen esett, a nagy és jó földabrosz is elleneink kezeibe maradt. — Hála lovaink megpihent lábainak, ezáltal megmenekedtünk a veszélytől, de egyszersmind áttalláttuk helyzetünk komolyságát, első gondunk volt tehát a *Moldvát* elhagyni s ezért siettünk a hídhoz, mely minket a tulsó partra által szállítand, ideérvén, a komp a *Moldva* másik oldalán volt s kiáltásunkra hogy hozzák által, a révész helyett a kompba elrejtett vadászok feleltek egy adag golyóval s mi kénytelenek voltunk útunkat más irányba folytatni, ez *Piszek* (város) táján volt s kétségkívül a minket üldözők a városból küldettek ellenünk, oda tehát örültség lett volna menni, rövid tanácskozás után elhatároztuk, hogy keresztül úsztatunk a *Moldván: Moldein Theinban* ugyan volt híd, de ide szinte nem lehetett menni, mert tudtuk, hogy útunk katonaság által van elzárva, tehát áttalússzuk a *Moldvát*, hogy lovaink ezen merényhez tökéletesen meg legyenek pihenve, az éjen 6. és 7-ike között valami négy óra hosszat pihentünk sötét ködös éj vala egyike azon őszi éjszakáknak, melyekben, anélkül, hogy esne az eső mégis által ázik az aki szabad ég alatt tölti az éjt, a legénység mindennek dacára jól és mélyen aludt, csak mi ketten én és

Sréter virrasztottunk az alvók felett, nehogy baj érje s fáradt tagjainkat csak a lelkierő hatalma bírta még izgatott állapotban tartani s az álmot eltávolítani pilláinkról, ezalatt mi sok mindenfélről beszélünk, természetesen hazánk állapotjáról s a jövőben szabadságáért vivandó csatákról, itt lettünk valódi és örökkétartó őszinte barátok s az a barátság, melyet az ember veszélyek közt s határozó percekben köt s hol a rokonszenvet a veszély rokonsága még erősebben magához csatol, az ilyen barátság sokkal hatalmasabb s tartósabb, bár kevés szóval köttetik, mint poharazás alkalmával cifra mondákkal szőtt cimboraság. Nekem ilyen jó barátom s a szó teljes értelmében bajtársam csak három volt, *Sréter*, *Szentpéteri* és *Virág*, mind a hárommal még békesség idején egy ezredben szolgáltam, s később a haza független szabadságáért egy zászló alatt küzdöttem, ezek közül az irigy sors egyet sem kímélt meg, *Sréter* a hazának áldozá jobbját, *Szentpéteri* életét, a szegény *Virág* *Gida* szabadságát, csupán én valék ily szerencsés személyem épségben megmenteni, de eltértem feladatamtól. Mi tehát csak ketten nem aludtunk s miután elegendő nyugalmat gondoltunk a legénységnek s a nap is már szürkülni kezdett, legénycinket felköltöttük s továbbfolytattuk a jószerencsébe bízva útnkat terv és kalauz nélkül. Valami 8 óra lehetett, mikor egy faluba értünk, ismét száraz kenyeret és pálinkát früstölköltünk, itt tudakozódtunk útnk után és én ismét belovagoltam *Szentpéterivel* a paphoz s tőle földabroszt kérvén, megjegyeztem utamat. En itt egyenes vonalt vettem a Moldvának, mert csak túl a *Moldván* lehetett ismét sistematica terv után mennünk, természetes dolog, hogy miután a legegzenesebb utat választottuk, igen járatlan utakon haladtunk, azonfelül egy kalauzt is fogadtunk, kinek segítségével bár sok helyütt gyalog utakon s lovainkat vezetve voltunk kénytelenek a nagy hegyeken átalmenni, mégis szerencsésen elértük déltájban a *Moldva* vidékét s meglátván a *Moldvát*, a kalauzt elbocsátottuk, minekutána még némely utasítást adott az általmenetre. Itt ismét kb. pihentünk 2 óra hosszat egy magányos csárda körül s minekutána lovainkat megetettük, d. u. 3-kor továbbindultunk, változatosság okáért mi egy kevés árpakenyeret ettünk, melyre egy ital friss víz pompásan esett s az erdőben itt-ott talált vadalmát csemegének tekintettük. Kis idő múlva elértük a partját, de ez igen sziklás és meredek volt, ismét megállottunk míg néhányan, kiknek jobb lovaik voltak, a lemenetelre alkalmas helyet kerestek. *Szentpéteri* csakhamar megtalálta a kívánt lemenetelt s éppen le akartunk a bár meredek és sziklák miatt némileg veszélyes parton menni, midőn a más oldalról egy ember kiáltása üt meg füllünk, hogy az isten nevére figyelmeztet, ne menjünk a kész halálba, mert úgymond, ha a lemenetelnél nem török nyakukat, legtöbb ló szerencsétlenül járhat a vízben levő sziklák miatt (ott *Budweis* és *Moldautein* közt a folyó bár tetemes nagyságú, mégis egy vad hegyi folyam, különösen a vidék vadsága és az ágyában fekvő kősziklák miatt), hanem ő felajánlja magát, habár a túlsó oldalon bennünket általvezetni, ott, hol a víz kevésbbé veszélyes. Mintegy félóra hosszat mehettünk, midőn kalapját egy rudra téve intett s mi isten se-

gitségével a vízbe ugrattunk. Gyönyörű látvány volt a vízhez vezető keskeny és meredek uton egymásután látni az okos lovat, mely vigyázattal ereszkedett alá, csapatunk egyik fele már a tulsó parthoz közeledett, egyesek már túl voltak a mély vízen mások éppen usztattak, a többiek akkor ereszkedtek a vízhez s ugrattak bele; némely ló félrehorkolt s fordult vissza a víztől s alig engedelmeskedett a sarkantyúnak is. Ez összevéve oly gyönyörű és nagyszerű látványt nyújtott, melyet a maga nemében sohasem láttam s látni alig fogok. Szerencsésen általmentünk a *Moldván* s csak egy lovunk veszett belé, annak is lovasa más ló farkába csimpaszkodva megmenekedett, az általmenetel után nemsokára értünk ismét egy falut, eddig vezetett a becsületes és jólelkű halász s azt mondá, hogy ennek a falunak lakói becsületes emberek s egyszersmind biztosított, hogy az egész vidéken nincs katonaság s az igaz is, hogy inkább bárhol gondolhatták volna az általszökést, mint éppen ezen a vidéken s inkább hagyták e részt fedezetlenül. A becsületes halász ki általsegített, s ki nek segedelme nélkül alig usztattunk volna oly szerencsésen nemcsak, hogy általsegített, de még egy darabon el is kísért egy domb tetejére, ahonnét már nyíltabb s szelidebb vidéket pillantottunk meg, itt még utasítást adott, s figyelmeztetett, hogy nagyon balra ne tartsunk, mert ott fekszik *Tábor* telve katonasággal, jobbra pedig *Fraunberg*, szinte nem biztos, bár túl van a *Moldván*, de mégis veszélyes lehet mert csapatjait könnyen átküldheti elfogatásunkra. Mi tehát a legnagyobb vigyázattal mentünk egy falunak, melyet újjával mutatott, s mely mondása szerint az egyetlen szabad út ha még nincs katonaságtól elfoglalva. Már alkonyodott az idő, mikor a faluhoz közeledtünk, éppen be akartuk előcsapatunkat a faluba küldeni midőn egy szenes szekeret láttunk a faluból kijönni, a paraszt, aki a szenet vitte, öltözete után ítélve igazi cseh volt, én hogy tudjuk hányadán vagyunk, a paraszthoz ugrattam s kérdém csehül, hogy mit csinál a katonaság a faluban, ő azt felelte, hogy a faluban nincs katonaság, de beszéde remegő, s gyanitom, hogy hazudik, kardot rántok, feje felett forgatva s ijesztém, hogyha nem mond igazat, véget vetek hazug életének, ez használt, a paraszt remegve borult le előttem a földre s ígérte, hogy mindent megvall amit tud, csak életének kegyelmezzek. Azt felelte, hogy a katonaság egyrésze a házakban, más része a kertekben várja megérkezésiünket, a többi pedig az utcán van felállítva, ez elegendő volt reá, hogy más irányt vegyünk és be ne menjünk a faluba a kész veszedelem helyére, azonban meglehet, hogy a paraszt hazudhatott, beküldtünk tehát óvatosan két legényt, kiknek feladatuk volt az első paraszttól tudósítást szerezni, ezek csakhamar visszajöttek azon jelentéssel, hogy személvesen láttak egy csapat gyalogságot, ide tehát nem mehetünk. A falu baloldalt egy nagy posványval volt határos, annyira, hogy a falu kertjeinek egyrésze már a posványban feküdt, jobboldalt egy meredek kopár hegy tiltá az átmenetelt, természetes dolog, hogy jobbra vettük utunkat, mert azt tudtuk, hogy azon irányba kell haladnunk, ha célszerűen akarjuk folytatni utunkat. Alig haladtunk 100 lépést midőn az esthomályban láttunk valamit mozogni, mintha kiálló fűzfavesszőket mozgatott volna

a szél, közelebbmentünk, midőn egyszerre egy lángvonalat láttunk magunk előtt, melyet az elsütött fegyver ropogása és az előttünkbe küldött golyók fütyülése követett, szerencsénk, hogy este volt, különben tetemesen szenvedett volna kis csapatunk, azonban sokkal közelebb voltunk ellenségeinkhez, semhogy golyóik siker nélkül fogadtak volna. *Szentpéteri* és *Marci* alatt kilőtték a lovat 5 ember könnyű sebet kapott, de *Győrfi káplárt* és *Orosz nevű* közembert végkép elvesztettük, itt tehát lehetetlen volt az általmenetel, a posványon tehát szinte nem maradt egyéb, mint bármily veszteséggel a falun magunkat keresztülvágni és én és *Szentpéteri* reászavaztunk, de *Sréter* okosabb volt mindnyájunknál s nem engedé, hogy szemlátomást a veszélybe döntsük magunkat s azt mondá, hogy inkább néhány mérföldet kerüljünk, semhogy siker nélkül elvesszünk. Mig mi így tanácskoztunk egy legény vágta jó a csapathoz és azt mondá, hogy a vélt posvány nem posvány, hanem tó melyen egy keskeny gát víz keresztül, ezt isten küldte útmutatóul s mi követénk *Gergőt* s csakhamar megtaláltuk a fontos gátat, melyen rossz szekérut volt; ezen két ember alig lovagolhatott egymás mellett, természetes, hogy ezen veszélyes defilén siettünk tulesni, mert itt egy szekér és öt ember tökéletesen elzárhatta volna utunkat. Tullévén a gáton, ismét könnyebben éreztük magunkat, mert előttünk a huszár legkedvesebb terrenuma, egy szép síkság terjedt el, de alig haladtunk nyugodtabb kedéllyel néhány lépést, midőn egy csapat gyalogságot láttunk magunk előtt, kevésbé megdöbentünk, de a síkon nekünk került feljebb s egy rögtöni attackkal annyira zavarba hoztuk elleneinket, hogy csak hanyat-homlok szaladtak széjjel, nekük az út folytatását háborítlanul átengedve, de ezáltal csak percnyi tért és időt nyertünk ámbár a nagy veszélyből megvultunk mentve, hanem mégis a földadatunk veszélyeztetve volt, mert az irányt elvesztettük, s egész ismeretlen vidéken minden orientálódás nélkül éjjel nagyon kellemetlen, sőt veszélyes volt helyzetünk ittmaradni s a reggelt megvárni itt nem lehetett tovább menni az éj sötétségében veszélyes volt hiszen könnyen egyenesen elleink közé mehettünk volna, itt egy kis tanakodást tartottunk, én és *Szentpéteri* azt javallottuk, amit már azelőtt, hogy t. i. azon az egyetlen úton, mely hazánkba vezetett, az ellenség dacára keresztülvágtunk magunkat, *Sréter* ismét okosabb volt s bár személyesen oroszlán bátorságu, mégsem ragadta el fiatalkori tüze annyira mint minket s a dolgot megfontolván, ellenezte s azt javallá, hogy bárhol az erdőben várjuk meg a reggelt, de vissza ne menjünk, minekutána már most ugyis túl vagyunk s ott még több akadállyal kellene küzdenünk s ellőn határozva, hogy a közelfekvő erdőbe, melyet a szakadozó felhőből előbujkáló holdvilág fényénél homályosan láttunk, fogunk menni s ha mást nem teszünk, itt megvárandjuk a nap feljöttét. Elinultunk, soha nem tett a cseh nagyvadászat által rendben tartott erdő senkinek több hasznát mint most nekünk: alig érvén az erdőbe egy szép és tágas vágást találtunk, mely mivel minden bokortól is ki volt tisztázva, kényelmes utul szolgált. Ezen a vágáson haladtunk lassan fáradt lovainkon olykor megállva s pihentetve a szegény párákat. Mintegy éjjel, vagy talán több is

lehetett talán az idő, 'amidőn az ég tisztulni kezdett és a hold szakadozott felhők mögül világítani kezdte fáradalmas utunkat. nemsokáig haladtunk a hold világánál, midőn egyszerre egy ház fedelét véltük megpillantani, óvatosan közeledtünk s valóban egy ház volt. Mindnyájan megálltunk, én és még egy bátor veterán leszálltunk lovainkról s pisztolyainkat dolmányunkba dugva óvatosan közeledtünk a ház felé, a kapuhoz érve zörgetésemre egy durva férfihang kérdezé mit akarok s midőn tudakozám, hogy ki lakik itt azt felelé, hogy az erdész tölem balra néhány lépésre fekvő házban lakik, én eleinte azt hívé, hogy ez csupán szénégető tanya, megörltem neki, hogy erdészlakót találtam, jobban szemügyre vevém a tájat s csakugyan a sűrű bokroktól fedve csak néhány lépésnyire egy nagyobb és csinos lak emelkedett, megpillantásánál megörltem, de a következő percben megfagyott a vér ereimben, mikor a ház előtt két bakát láttam végőrt állni, megdöbbsentem s gondolkozni kezdtem mit tegyek, ha észrevesznek el vagyunk veszve, szerencsére másodmagammal voltam. A pisztolyt, melyet önkéntelen megragadtam, visszadugám s elhatározám, hogy a bentlévőket fel ne riassza, az őrt álló elleneinket kardjainkkal leszurni s így azután szájukat befogva, zaj nélkül kivégezve, a bent lévőket, kik bizonyosan alusznak, bajtársaink segítségével lekaszabolni... a sors segíteni látszott, mert a végőrt álló katonák aludni látszóttak, mi tehát csendesen kihúzánk kardjainkat s óvatosan közeledtünk elleneinkhez, de mily nagy s kellemetes lőn meglepetésem, midőn láttam, hogy a két bakának vélt tárgy nem egyéb két oszlopnál, azonban mégis nyugtalanított kevéssé az ablakok világossága ily késő éjszakán, azonban benézvén láttam, hogy nincs ok a félelemre, bekocogtatam, nem feleltek, bár világosan láttam, hogy két nő volt a szobában megújítom kopogásomat, benyitám az ajtót, egy nő sikoltva szaladt a másik szobába, míg a másik ijedten jött elébe, alkalmasint zsványokat láttak bennünk, de csakhamar sikerült az idősebb nő félelmét lecsillapítani, egyszersmind kérem, nem volna-e szíves pénzért és jó szóért számunkra valamit főzni s zabot lovainknak adni. Az asszony mindenre késznek mutatkozott s miután elegendő zabot ígért adni lovainknak s 22 nyulat megfőzni embercinknek, elküldém legényemet bajtársainkat idevezetni. Alig ment el legényem midőn az előbb elszaladt nő ismét előjött, egy alig 19 éves szép lány volt, kíséretében egy férfiú, mindketőjükön látszott a félelem s kíváncsiság. A leánnyal nyájasan elmulatva megvallotta félelme okát s utóbb élénk rokonszenvet tanúsított vállalatunk iránt, az őt kísérő férfit megfogadtam kaulauznak. Azután hozzáálltunk a főzésnek. Egy nagy katlan krumpli és 22 nyúl látása reményt nyújtottak egy rég nem kóstolt jó vacsorához, de csakhamar felhagytunk a reménnyel, mert alig helyeztük magunkat némi csekély kényelembe, a végőr jelenté, hogy gyanus mozgást és suttogást vett észre, odasompolyodék és hallám néhány cseh beszédét, párbeszédük kb. a következő volt: csakugyan igazad lehet, hogy azok a szökött s ma üldözött huszárok, 2-ik: igen dehát mit tegyünk, azt csak senki se kívánja, hogy magunk összevagdaltassuk s házainkat felgyújtassuk azért, ami minket nem illet. 1-ső: nem ám, hanem tudtára adjuk a szom-

szédnek, oda úgyis vártak ma katonákat, ezek azután tegyenek amit akarnak. Igazad van — feleli a másik — én magam mindjárt lóra akarok ülni, tudom jó borravalót adnak. Ennek hallatára láttam állásunk veszélyeztettségét s pisztolyom kirántva a beszélők felé lőttem, utánuk ordítva, ha merészel egy elárulni! falujukat feldűljük s még a gyermeknek sem fogok kegyelmezni, most láttam csak, hogy korántsem vagyunk olyan biztosak, mint véltük, nem volt az egy rengetegben magányosan álló vadászház, hanem egy erdő alatt elterült falunak utolsó háza s egyszersmind vadászlak. Visszatértemkor már készen voltak a huszárjaink, kik a lövés hallatára tüstént kantároztak, isten veled szép reménye a jó vacsorának, fáradtan s még éhesebben indultunk tovább, azonban kalauz nélkül nem volt tanácsos, az előbb megfogadott legény most dacosan ellenszegült, ez dühbe hozott, pisztolyt ragadtam, azon szavakkal, hát akkor téged is főbelőlek, mint azt a társadat, aki elárult, ezen körülmény s talán az is, hogy kezeim egy csipkebokortól felkarcoltatván, véresek voltak, nagy hatással voltak, az azelőtt bátor és dacos legény elsápadt, megrázkódott, magát karjaimba vetette, szája habzott, tagjai rángatóztak. Azt hittem tetteti magát, de mikor a leány rohant a szobába s inkább maga ajánlkozott a nehéz nyavalyában szenvedő férfi helyett bennünket a rengetegen átvezetni. Ezen kínos helyzetből egy új jelenet fakadt, egy fiatal külsejű férfi lépett a szobába, fegyver a vállán, kevésbe mult, hogy hirtelen főbe nem lőttem, de csakhamar láttam, hogy egy vadással van dolgom, ez tüstént szívesen felajánlkozott kalauzul. Míg ezek a házban történtek, Lajos összeszedte s lóra ültette embereit, nyugtalanul siettek, az új kalauzt megkötötte s két ember közé állítva kísértette, nehogy elszökjön, hisz elég lett volna egy ugrást tennie a sűrűbe, hogy elveszítsük szemünk elől.

Ezen kalauz segítségével sikerült temérdek bajt s borzasztó fáradalmakkal terhelt 16 órai folytonos menet után elérni *Ausztria határát*, hol valamivel biztosabban éreztük magunkat.

Egy kis városba értünk még éjjel, s melybe mint kalauzunk mondta, sőt esküvel bizonyította, nincs katonaság, s valóban nem is volt, azonban a város közepén fekvő korcsma s több ház feltűnően ki volt világítva, pedig már igen késő volt. Mi óvatosan haladtunk előre, közelebb érve zsibajt és zenét hallánk, megnyugtatót némileg, azt hive, hogy talán lakodalmat ülnek s el is tettük kardjainkat, nehogy a békés polgárokat ezáltal megijesszük.

En *Lajos* baloldalán lovagoltam, a csapat élén megettünk tüstént jöttek huszárjaink, már majdnem a város végén valánk s már láttuk a toronyalakú kaput, de egyszersmind egy tömeg mozgását is. Még alig volt időnk a látvánnyal tisztábjönni, midőn egy férfi termett előttem, jobb kezében szuronyos fegyver, mely lábaihoz volt téve. Balkezevel lovam kantárát megfogá, első pillanatra tudtam, hogy a polgárőrséghez tartozott, mindamellett személyes bátorságot árukt el. Parancsoló hangon azt mondja ihere Marschroute herr Offizier, én természetesen pisztolyhoz kaptam, s nyugodtan de egyszersmind röviden azt feleltem meine marschroute in der Pistolen. Pisztolyom kihúзва mellémek szegeztem a

merész kérdőt másvilágra küldendő, de *Lajos* megfogá kezemet őt soha se hagyta el higgadt nyugodtsága, azt mondá ne lőjj, ez jel lehet. Az eset az egész csapatot megállítá, egyben felvillanyozta, a következő percben iszonyú káromkodások közt kint voltak a kardok s huszárjaink egyike a vad *Csász Ambrus* előreugratva fültövön ragadta a merész kérdőt s felemelve első nyeregkápájára, hajtotta, ki azonban ordítózva addig rugdalkozott, míg elesett, alkalmasint az előrerohanó csapat által össze is gázoltatott. Ez mind egy pillanat műve volt, jövő percben nekirugattunk az előttünk álló tömegnek, mely ordítva, fegyvereit elhagyva egyszerre eltűnt a közelfekvő házakba, így lőn útunk ismét szabad s mi minden baj nélkül elleneink gyávaságán nevetve hagytuk el a minket elfogni szándékozó csehet, ezen kis baj közben néhány legény pisztolyát is a tömegbe sűté, ami ugyan alig talált, de a nép rémületét mindenestre növelte, habár ránk is lőttek néhány ablakból, de sikertelenül. Itt szabadulásunkat egyedül elleneink gyávaságának köszönhetjük. Hajnal felé útunk még veszélyesebbé lőn, ezen eset után természetesen le kellett térnünk az országútról s egy járatlan rossz erdei úton haladtunk tovább meredeken a hegyekbe, a keskeny út nagyon veszélyes volt, melléttünk nagy mélység ásítózott, úgy hogy bár fáradtak voltunk, mégis leszálltunk lovainkról s farkukba kapaszkodva könnyítetük a hegymászást. Egy hárnál 3 órai pihenés és etetés után folytattuk utunkat s néhány órai menet után elértük az *osztrák-határt*, annyit sohase szenvedtem, s szenvedni fogok, mint azon éjjel annyira elővett az álmoság, hogy míg *Lajossal* beszéltem, elaludtam, s alva folytattam tovább beszédemet, melynek értelme természetesen nem volt. Osztrák földön kevésbé hittük magunkat veszélyben, mert tudtuk, hogy a katonaság mind Bécs körül van összehuzva, a vidék tehát nincs veszélyeztetve, nyugodtabban éreztük magunkat, de tökéletes biztonságban mégsem. *Schwarzbachot* elhagyva egy erdőben telepedtünk le, tovább egy faluban éppen egy korcsmárost találtunk — ki egyszersmind mézáros is volt — aki két süldő szétkoncolásával foglalkozott, mi se természetesebb annál, hogy mindnyájunknak megtetszett a gondolat, azt a sertést megehetni annál is inkább, mert már 4 napja folytonosan éjjel-nappal lóháton, itt-ott egy kis kenyérrel kivéve, mit sem ettünk. Itt különben is meg kellett pihenni s megvettük a két süldőt, melyet a szó teljes értelmében egy szálíg megettünk, adattunk minden legénynek egy itce sert s feledve lőn a 4 napi keserves út fáradalma, de erszényünk is ezen kis lakoma által el látszott feledni, hogy hazáig még messze van, azonban ez a kiadás valóban szükséges volt, fáradalmaink is oly nagyok voltak, hogy végre csakugyan erőt vettek volna testi erőnkön. Itt ismét szép jellemrajzát tapasztaltam a huszárnak. Miután vége lőn ebédünknek, kivált a csapatból két legény, s jelenté a káplárnak, hogy vezesse őket eléinkbe, hozzánk vezetettve az idősebb bajtárs illő tisztelettel köszöné meg a vacsorát ezen szavakkal „Köszönjük egész alázatossággal a magunk és bajtársaink nevében a tiszt uraknak hozzánk való szíveségét, de egyszersmind kérjük, ne költsenek ránk hiába elleszünk mi kenyéren és vizen is, csak lovainknak jusson abrak.” Ez valóban jellemzi a huszárt, innen

mihelyest készen valánk, elindultunk, útközben meglepetésünkre hallánk, hogy *Schremsbe* lovasság érkezett, pedig alkalmasint a mi elfogatásunkra, egy század vasas német volt. *Schrems* úgy fekszik, hogy lehetetlen sem jobbra sem balra kikerülni, kénvtelenek valánk rajta keresztülmenni, ha egész tervünket nem akarjuk megváltoztatni s magyarhonba való megérkezésünket ezáltal legalább 5 nappal halasztottuk volna el. Még *Schremsbe* értünk, útközben találtunk még egy falut, melyben ámbár szívesen, de nagyon aggódva fogadtak; általában *Ausztriában* igen sok részvétet mutattak irántunk a parasztok. Itt néhány lovat meg kellett patkoltatni, s egyszersmind etettünk, én és *Lajos* a paphoz mentünk, ott a földabroszt megnézendők, a pap igen szívesen fogadott s tüstént bort hozott fel s valami ennivalót rendelt, dacára annak, hogy sietésünket látta, itt néhány percig késtünk s mintegy félóra telhetett el, míg lovainkat kevésbé megittattuk s megpatkoltattuk, a legénységnek egy meszely bort adattunk s ismét útnak indultunk. *Lajos* megbízott, hogy néhány jól megválasztott szóval mondjam el legényeinknek, hogy ma egy kis csatára készen tartsák magukat. Röviden de a huszár szívéhez alkalmazva mondtam el nekik, mire ők azt felelték: „annál jobb uram lovaink úgyis fáradtak, legalább kicseréljük!” Ezen néhány szó eléggé mutatá legénységünk szellemét s mi elindultunk isten hírével. Alig haladánk félórát, midőn *Schrems* tornyai szemünkbe tüntek. $\frac{3}{4}$ óra múlva a város előtt álltunk, ahogy a városhoz közeledtünk, észrevettük, hogy egy férfilovag rögtön visszatérvén a városba nyargal, ez elegendőkép bizonyítja, hogy a mi közellétünket fogja jelezni, mi azonban kivont karddal — amely a markolt szíjján jobbjainkra hurkolva függött — felhúzott pisztollyal csendesen lovagolánk a városba, azon régi magyar éneket énekelve, Cserebogár, sárga... hazámba érek-e? Mintegy közepét értük el a városnak s egy katonát se láttunk, de annál több népet ki kíváncsian követett messziről, vagy az ablakokból, és házfedelekről kandikált elő, látni akarván a csatát. Ezen kandsága a népnek figyelmeztetett bennünket, vajjon nincsen-e valami csel számunkra vetve, de alig menénk 30 lépést s egy mellékutcába pillantánk meg, egy csapat vasas német volt felállítva, ezek kétségkívül hátulról akartak megtámadni s ezért *Lajos* mintegy felét legényeinknek magánál tartva, ittmaradt, míg engem a legénység másik felével előre küldött, mert előttünk szinte észrevettünk most egy jókora csapat vasast. Mintegy 150—200 lépés lehetett közöttünk, midőn rohamra vezényeltem legényeimet, szerencsére az utca keskeny volt s ellenem nem láthatta egész csapatomat s ezért sokkal nagyobbnak gondolhatta számukat, mert alig mondtam hangos szóval „habt Acht, man wird attaquiieren!”, midőn már hallám magam előtt „rechts um. kehrt Euch!”, úgyhogy mind a ketten szinte egyszerre mondtánk a marsot s egyszerre indultunk meg ahelyett, hogy egymás ellen, egymás után vágatni. Azonban nem üldözhettem messze elleneimet, mert *Lajost* nem hagyhattam el s lovaim is fáradtak voltak megálltam tehát s egy legényt sebesen visszaküldtem *Lajosért* azon hírrrel, hogy útnak szabad és hogy siessen velem csatlakozni, de alig vevék észre elleneim, hogy nem vagyok a sarkukban, ismét megálltak

velem farkasszemet nézni, azonban nem sokáig álltunk így, mert alig vevék ki világosan, hogy akik utánunk jönnek (Lajos csapata) szinte huszárok, hogy ismét elillantak s mind egy negyedóráig hajtottuk magunk előtt a töltésen, midőn egyszerre egy mellékutba bekanyarodván eltiűntek, mi pedig meg valánk elégedve szabadon és háboríthatlanul továbbhaladhatni. Mivel egy jó távol eső városhoz értünk kénytelenek valánk lovainkat megetetni s mert már meglehetősen biztonságban hívének magunkat, egy nagy korcsma udvarában megháltunk, hogy ha meghálásnak lehet azon néhány órai pihenést mondani, amelyben itt részesültünk, késő éjjel érkezvén mindent a legmélyebb álomban találtuk, míg a háziak felkeltek és lovainknak zabot tudtunk szerezni, addig mi az egyik kaput jól eltorlaszolván magunkat meglepetés ellen biztosítottuk, a másik kaput csak bezártuk, nehogy megtámadás esetében akadályul legyen magunk ellen.

Hajnal hasadtával ismét lóra ültünk minekutána találtunk egy embert, ki felajánlkozott kalauzul. Mintegy 4 óra hosszat mehettünk s vezetőnk már gyanus kezdett előttünk lenni, mert amennyire tájékozánk magunkat, egyenesen Bécs felé vezetett, szerencsére világosan emlékeztem reá, hogy nekünk okvetlenül keresztül kell *Eggenburgon* mennünk. Egy kis városkán mentünk keresztül déltájban kiérve két út nyúlt el előttünk, vezetőnk jobbra tartott én hátramaradtam, s egy a templomból hazameno parasztot kértem, hova vezet ez az út s ő azt felelé *Stockerauba*, kértem a parasztot jól megyünk-e *Eggenburgba*. A paraszt nagy szemeket meresztett s azt mondta, ha jól mentünk volna, már túl volnánk rajta. Világos volt, hogy a kalauz elakart bennünket árulni, és St.-be vezetni, odanyargaltam a csapathoz s elmondám a hallottakat, az egész legénységet dühbe hozta, mindnyájan fel akarták az árulót az első fára akasztani, máris néhány futrázskötél le volt oldva s hurokra vetve várta a szerencsétlen gazembert, alig valék képes megmenteni, mert ámbár tökéletesen megérdemlette a halált, mégsem akartam kivivendő tervünk szentségét ezen önkényes tett által megfertőztetni.

Mi egy oldalt vezető mezei úton indulánk most el s szerencsésen elértük *Eggenburgot* s túl rajta egy kis falut, hol ismét ettünk s néhány órai pihenés után tova indultunk a már nem messze levő magyar határ felé, de már lovainkat annyira elhagyta erejük, hogy csak igen lassan valánk képesek haladni, éjjel néhányszor kénytelenek valánk megpihenni, éppen pihentünk akkor is, mikor az éj sötétségét véresen felverő vérvörös lángok mutaták, hogy a közelfekvő *Znaim* ég, világosan kivehető volt a láрма, dob pergése, mely az ott tanyászó sorkatonaságot volt hivatva felriasztani. Lovaink ismét pihentek valamit s mi felszedénk sátorfánkat s továbblagánk.

Ismét megvirradt, ismét néhány órával közelebb valánk imádott hazánkhoz, már csak néhány mérföld választ el a törekvéseink céljából, de lovaink minden perccel veszék erejüket s alig valánk képesek még haladni, már 7 kidült lovagja alatt, s mindnyájan tartottunk tőle, nehogy a többi is hasonló sorsra jusson. A szökés és nyomorúság utolsó napja is feltűnt, mintegy dél táján lehetett az idő, midőn egy falut értünk, itt hallánk leg-

először a parasztok szájából, a bécsi utolsó eseményeket s reményével a diadalérzetnek beszélnek el a parasztok mint gyilkoltatott meg *Latour*.¹⁶ Itt a parasztok jóltartottak mindennel ami kellett, mint ló, mint embernek nagyon szüksége volt azon erőre, melyet itt kapott, a magyar határ már csak 4 mérföldnyire volt idáig, itt tehát már többé-kevésbbé biztosaknak hittük magunkat, midőn csak egyszerre egy ismeretlen vad kinézésű ember jött hozzánk s komoly arccal kívánt néhány bizalmas szót hozzánk intézni. E férfi csempész volt s bizonyossággal állítá, hogy a helység papja azon szándékkal utazott el néhány perc előtt, hogy minket a közelfekvő katonai állomásnál eláruljon, tovább felajánlkozott, hogy ha kalauzul elfogadjuk, ő titkos úton még az éjjel átkísér a határon. Ez mindenesetre sokkal fontosabb jelentés volt, semhogy könnyelműen lehetett volna róla gondolkozni, elfogadtuk ajánlását, a csempész kalauz hazament előbb néhány rendelést teendő, néhány perc múlva ismét megjelent szuronyos dupla fegyverrel a vállán, kérdezve van-e az ő számára is lovunk, de látván, hogy üres ló nincs, ment, egyenesen a paplakba s egy meglehetősen jó lovat kivezetvén az ólból, ráült mintha az övé lett volna. Elindultunk mintegy 4 óra tájban, sokáig nagyon sokáig mentünk, midőn egyszerre egy sor apró tüzet vettünk észre, első eszménk volt, hogy el vagyunk ismét vezetőnktől árválva, de csakhamar eloszlott aggodalmunk, világosan kivehető volt, hogy nem tábori tüzek sora, hanem egyszerűen a vaspálya lámpái. Ismét könnyebben érzünk magunkat, mert már azon lehetőség ellen is biztosítva valánk, hogy a vasúton túlhatnak előnkbe egy csapat ellenséget. Ha nappal lett volna az idő, úgy már láthattuk volna az imádott hon virányait, de bármily csekély volt a távolság, mely bennünket elválasztott, annál nagyobb veszélyben forogtunk még mindaddig, míg a *Mareh* vizet, mely itt a két ország határát képezi, át nem léptük; a veszély abban állott, hogy t. i. *Hochenaut* lehetetlen volt elkerülni, anélkül, hogy isszonyúan kerülőt ne tegyünk. Ez volt az utolsó osztrák helység, de ez meg volt rakva katonákkal, hirszerint két század vadász, sőt azt is hallottuk, hogy egy zászlóalj horvát tartja elfoglalva a várost; hogy a két, majdnem nyílt háborúba keveredett országot összekötő hidat őrizni fogják, semhogy kételkedhattunk volna benne egy percig is. Észrevétlenül a hidat elérni volt a fő feladatunk, azonban sötétben merény lett volna hűbele Balázs módjára belerohanni az ismeretlen faluba, hol kivált éjjel a legegyszerűbb akadály is a legveszedelmesebb következményeket szülhette volna. Csempész útmutatónk az egész idő alatt olyan embernek látszott, akiben bízni lehetett, csakugyan nem is volt méltatlan bizalmunkra, őt küldtük be, annál is inkább, minthogy önkéntesen ajánlkozott reá, hogy vizsgálná meg a várost s tudakozódna itt-

¹⁶ Amikor gróf Baillet de Latour hadügyminiszter elrendelte a Bécsben állomásozó ezredeknek, hogy Magyarország ellen vonuljanak, a bécsi nép — élén az egyetem radikális ifjúságával — ebben saját szabadsága veszedelmét is látva, a városból kivezető Tabor-hidat felszedte s így megakadályozta a katonaság elvonulását. Október 5-én kitört a forradalom, október 6-án Latourt agyonverték s lámpavasra akasztották.

lakó rokonainál a katonaság tanyázása és a híd őrzése felől. Mielőtt azonban elhagyott volna minket, mutatott a gyenge holdvilág halvány fényénél néhány magas nyírfát, azzal hogyha veszélyesnek találja a hidon átmenetet, vagy ha véletlenül alarm támadna a városban, arra tartunk s ott igyekezzünk átúsztatni, ha tehát egy éles kánya kiáltást fogunk a városból hallani, akkor veszélyben forgunk s csak azon esetben kísértjük meg a végsőt, ha azonban egy lámpást fogunk a kijelölt irányban lobogni látni, akkor csendesen bár, de bátran közeledhetünk. Ezzel kalauzunk eltávozott, mintegy $\frac{3}{4}$ óráig vártunk szívszakadva, anélkül, hogy az éjjeli csendet csak a legkisebb hang is megzavarta volna, úgyszinte a legcsekélyebb csillámlást se vettünk az előttünk alig ágyúlövésnyire fekvő háztömegben észre. Lehetetlen azon 3 óra alatt leélt érzeményeket leírni, egyrészt a haza, másrészt a veszély oly közel valának, hogy lehetetlennek látszott az elsőt el nem érni, a másikat kikerülni, csak lettek volna legalább legényeink s lovaink friss erőben, de sem ember, sem ló nem lett volna képes még egy hosszú erőltetett marsra. Végre midőn már vezetőnk becsületességében kezdtünk gyanakodni egyszerre megvillant a jól-sejtett irányban a jóhírt jelentő lámpafény, ennek következtében tüstént megindultunk a városnak s mintegy fele útján szembejövő kalauzunkkal találkoztunk, ki azt jelentette, hogy csakugyan van mintegy 300 gyalog katona a városban, kik arra vannak szánva, hogyha megérkezünk minket elfogjanak, minthogy azonban parancsnokuk megérkezésiünket holnap délelőtti lehetetlennek tartják, még ez nap legénységét nem akarta fárasztani, tehát beszállásoltatta, csupán egy 5—6 emberből álló őrt hagyott a híd megőrzésére. Ennél lehetetlen lett volna számunkra kedvezőbb hírt kapni, tervünk ha már készen volt s abból állott, hogy csendesen a hídhöz közeledtünk, ott azután iszonyú lármával körül vesszük a híd mellett álló őrházat, mire néhány legény lovairól leugrálva pisztollyal kezükben az őrségre rohannak s míg mások a hidat lekötő láncokat keresztül vágdalják, amazok az öröket lefegyverzik, vagy lelövik. Ezen terv tökéletesen sikerült a nagy robajjal megrohant örök nem is gondoltak a védelemre nem is tüzeltek, de tüstént megadták magukat. A híd-láncot elválni s a már akadálytalan hidon az oly rég s oly hön óhajtott célt szeretett hazánk határát elérni egy perc műve volt. Nem gondoltunk mi amaz 5 nyomorult bakával s még csak foglyul se hoztuk el magunkkal. — Átvágtatván a hidon, a magyar földön néhány *Szent Jánosi* tót nemzetőrt láttunk, baltával őrt állni, ezek parancsunk következtében tüstént kezdték a hidat leszedni, míg mi lovainkról leugrálva az oly sok viszontagság után szerencsésen elért drága hazánk földjére borultunk. Megható látvány, nagyszerű perc, látni így a magyarság egyszerű fiait, kikben a honszeretet szent szikrája felgyújtotta a nemesebb érzeményeket, melyek inkább a művelt kebel tulajdonai. Egymás nyakába borult a veterán és a fiatal huszár s alig volt szem, amelyekben ne ragyogott volna az öröm könnye, ennek legtanulságosabb jele az, hogy a honszerelem a leghatalmasabb érzemény, de hogy a legnemesebb is: ez nemcsak lelkesít, áldozatokra bír, de nemesít is, fogékonnyá teszi ezen szent érzet a legdurvább

keblet is gyöngéd tettekre, azon férfit ki képes honát őszintén, buzgón szeretni. A *Mareh* partjától *Szent Jánosig*, még mintegy órát haladtunk, ideérve sok zörgetés után nyitották csak ki a vendéglő kapuját s kérdésünkre, s kérésünkre van-e zab, széna, azt felelte bizony szem sincs, mert elvitte a komisszionárius ama 300 nádorhuszár számára, akiket minden nap várnak, a komisszionáriushoz küldtünk hát azon üzenettel, hogy mi vagyunk hát a nádor huszárok s hogy lovainknak bizony szükségük van jó zabra. Negyedórával később egész Szent János talpon volt, hogy az oly szívesen látott s régvárt vendégeket ki-ki tehetsége szerint fogadja. Itt kezdődött valóságos pompamenetünk Pozsonyig, amely bár egyszerű volt, de a nép lelkesedése félreismerhetetlen bélyegével bírt. Faluról-falura zeneszóval, valóságos díszmenetben kísérték a vidék nemzetőrei. *Malackán* tiszteletünkre nagyszerű bankettet rendeztek s a vidék szép női sem hiányoztak, kik...

— A történet ezzel végződik. Mint a magyar nemzet történetének fejezete, a merész vállalkozás, leleményesség, bátorság, fegyelem, önfeláldozás, nagylelkűség, s az olthatatlan hazaszeretet örök szép példája.

Közli: Dr. Desseroffy Sándor.

Mályusz Elemér: *A magyar köznemesség kialakulása.* („Századok” 1942. évf. 272, 407. és k. ll.)

Az illusztris szerző, a történetíró hivatalos adatokra támaszkodó tárgyilagosságával boncolgatja a magyar köznemességnek sok évszázados történetét, melyből csak a szorosanvett katonai jellegű tartalom kivonatszerű ismertetésére szorítkozunk.

A szerző tanulmányának első részében a „nobilis” és „serviens” két nemességi fogalom minősítésével foglalkozik és kiindulópont gyanánt az aranybullát jelöli meg, mely először tünteti fel a nemest és a királyi servienst, különböző társadalmi csoportokban, megmagyarázván, mit értünk ezen a két nemességi fokozaton?

Az aranybulla megjelenése után rövid időre, a „királyi serviens” elnevezés, egyenrangúvá vált a „nemes” megjelöléssel, viszont a XIII. században a „nobilis” szó nemcsak nemest jelentett, mint ezt napjainkban is láthatjuk. Itt kapcsolódik a tanulmány szövegébe, mint a köznemesség ősi elődje, a szepességi tíz lándzsás szerepe. Ugyanis királyi rendelet folytán, a szepesiek tíz páncélos lándzsást tartoztak a királyi hadseregbe küldeni. Ezeknek ősei, a még Szent István által megszervezett gömöri és tornai határőrök voltak. Minden felnőtt férfi, mint kitűnő lovas és biztoskezü íjjász, köteles volt katonai szolgálatot teljesíteni. Az országunkat végigdúló tatárjárás azonban majdnem teljesen kipusztította őket.

IV. Béla 1243-ban újból megszervezte ezt az alakulatot, még pedig akként, hogy minden négy család köteles volt egy „illőn felfegyverzett” férfit a királyi seregbe küldeni és ez a katona, kinek felszerelése és kiállítása négy családra hárult, páncélos vitéz volt.

IV. Béla átszervező hadireformjainak kifejezett célja, a hadseregnek minőségi vonatkozásban való fejlesztése volt. Ugyancsak IV. Béla a későbbi időkben a fentemlített lándzsásokat „nobiliseknek” nevezi.

Érdekes az akkori úgynevezett „jobbágyfiúk” sorsának kialakulása, kiknek végleges megszervezése, részben II. Endre, de főleg IV. Béla személyéhez fűződik. Az uralkodó jobbágyföldök fejében a turóci fensíket juttatta ezeknek és pedig átlag két-két úgynevezett „aratrumként” osztogatta a földeket, részben bevándorolt „hoespeseknek”, részben szabad vagyontalan magyaroknak. A jobbágyfiúk a kapott birtok fejében katonáskodtak, fegyverzetük a szokásos könnyű felszerelés lehetett.

IV. Béla azonban 1255-ben ismét újból megreformálta ezt az intézményt, azt hozván fel okul, hogy túlsok jobbágyfiú van és ezért ezek létszámát negyvenre szállította le, akként rendel-

kezvéen, hogy csak 6-6 család állítson ki egy-egy páncélos vitézt; így azután egész Turócból alig hat, hét fegyveres vonult be katonának.

Ebben az időben okleveleink a lándzsásokat és a jobbágysíjűkat „nobilisoknak” nevezik. Ezek a jobbágysíjű tulajdonképpen szabadok voltak, csak nem voltak nemesek.

Eredetileg a XIII. században olvadt össze az egykori „szabados” kit „libernek” neveznek és a rabszolga, ezek azután felvették a „jobbágysíj” nevet. Szegények voltak és ez akadályozta őket abban, hogy katonai kötelezettségüknek eleget tegyenek, minthogy a háború jelentékeny anyagi terheket rótt rájuk, mert nemcsak fegyverről, hanem lóról is kellett gondoskodniuk. A hadiszolgálat megváltása fejében, a király adót rótt ki rájuk, melyet a XI. században, minden libernek meg kellett fizetnie. Ezekkel szemben a király környezetében levő kiváltságos gazdagok, a nagybirtokosok, az uralkodót minden háborús útjára elkísérték. Ez a kíséret a legkorszerűbben volt felfegyverkezve, páncélba öltözve. Ezeket hívták Szent István korában „comeseknek”.

A haderő új fegyverzetét rendszeren a bevándorolt előkelő idegenek hozták magukkal és honosították itt meg. Szerepük fontos és kiváló voltáról tanuskodik Szent István atyai intelme, fiához Imre herceghez, melyben figyelmezteti, hogy „becsülje meg a hospeseket, mert ők különféle fegyvereket hoznak az országba”. Hűséges szolgálataik, kiváló harctéri érdemeik folytán, kiterjedt birtokokra tettek szert, magyar családokkal szövött kapcsolataik révén pedig mind ők, mind késő utódaik magyarokká lettek. A nyugoti háborúk folyamán ezek az előkelő lovagok rájöttek, arra is, hogy a nehézfegyverzetű páncélos lovag, a régi módon harcoló könnyű íjjással szemben, határozott fölényben van. Freisingi Ottó szerint a királyi hadseregben, az uralkodó környezetében nagyszámban voltak hospesek, kiket a magyarok „princeps”-nek hívnak. A király kíséretében levő előkelők, páncélos lovagok voltak, azonban nemcsak ezekből állott a teljes magyar haderő. Kívülők voltak még saját földdel bíró magyarok is, kiket a királyi szó hadba hívott; szabadságuk biztosítéka az volt, hogy fegyverrel teljesítettek szolgálatot. Szent István törvényei „mileseknek” vitézeknek, nevezik őket.

Ugyancsak Freisingi Ottó megemlíti, hogy a magyar király olyan feltétlen ura volt a haderőnek, hogy a milesek rendjéből csak a legnyomósabb ok miatt mert valaki a hadiszolgálatától távolmaradni. Ezeket a jómódú magyarokat hívták az aranybulla korában „királyi servienseknek”.

A nobilis és miles közötti különbséget Anonymus azzal jelzi, hogy a fejedelmi lakomákon a nobiliseknek arany edényekben, a servienseknek és parasztoknak pedig, csupán ezüst edényben hordották fel az ételeket és italokat.

Ez a miles, a XIII. század serviense, megőrizte a lovaggá lett nobilisekkel szemben, régi fegyverzetét, hadi taktikáját és nem egy csatában derekasan megállta a helyét. Az aranybulla szerint, még az ország határán túl is elkísérték a hadakozó királyt. Azonban a közelharcban nem számíthattak egyenértékűnek a páncélos lovagokkal. Amíg ijszaikat használhatják, míg

a sík terepen könnyen kitérhetnek az ellenük forduló ellenség elől, azért, hogy rejtve újból támadhassanak, addig határozottan fölényben vannak; mihelyt azonban a kardhoz kell nyúlni, a talpig nehéz vasba öltözött páncélos lovag könnyen felülkerekedik.

Szent István utódai hamar felismerték a nehézfegyverzetű haderő sorsdöntő fontosságát. Így többek között Kálmán király minden alkalmat felhasznált, hogy az ilyen felszerelésű csapatok létszámát növelje. Kötelezte a comeseket, hogy ha a falvaikban élő liberektől lovakat és száz penzát kapnak, egy páncélost, ha pedig csak negyven penza a jövedelmük, egy páncélnélküli harcost tartoznak kiállítani. (Egy XIII. századbéli „pensa“ 40 dénár-ból állott.)

A magyar haderő végleges átszervezése ismét IV. Béla érdeme, ki mindent elkövetett, hogy a nehézfegyverzetű harcosok számát növelje, sőt ilyenek kiállítását megkövetelte az egyes városoktól is.

Ez időből származnak a különféle kiváltságos levelek, melyek közül különösen megemlítenődik Szatmárnémeti város 1250-ban kelt privilegiuma, melyet még II. Endre bocsátott ki és mely azt követelte a várostól, hogy a bíró négy ijjással vonuljon hadba. Jóllehet Nagyszombat és Bars 1258, illetőleg 1240. évi privilegiumában csak „jól felfegyverzett“ katonát említ, itt is kétségenkívül csakis páncélosokról lehet szó. A trencsénmegyei zamari hospesek várjobbágyainak hat-hat családonként kellett egy-egy fegyverest kiállítani, a nagyszombatiaknak és barsiaknak, száz-száz „mensióként“ kellett egy-egy fegyverest küldeniök. A tatárjárás után Zágrábnak (1242) 10 katonát, Pestnek (1244) ugyancsak tizet, Nyitrának (1268) 12 katonát kellett kiállítania. Körmend kiváltságlevelében (1244) még a fegyverzet is pontosan meg van szabva. Eszerint a kiküldendő páncélost el kell látni lándzsával, sisakkal, pajzzsal, páncéllal és még két lovat is kell neki adni.

A szerző a tatárjárás katasztrófájának okát az átalakulásban levő magyar hadsereg hézagos felszerelésén kívül, mélyebben fekvő lelki okokra vezeti vissza. Az uralkodó már eleve tudta, hogy hadserege nem „korszerű“ és az ország védelmére nem elégséges; azonban már nem lehetett a helyzeten változtatnia. A nyílt csata folyamán a lovagsapatok állták meg legjobban helyüket; ideig-óráig fel is tartóztatták a tatárok öldöklő rohamát.

A nehéz fegyverek és a páncél beszerzése jelentékeny anyagi megterheléssel járt. Külföldön a Karoling-korban, egy teljes lovagi fegyverzetért 53 tehenet kellett adni. De nálunk is hasonlóképpen alakultak az árak. Így 1220-ban egy páncél 10 márkába, 1317-ben pedig 14 márkába került. Egy szolgálért átlag 2—3, egy ökörért egy negyed márkát fizettek. Súlyos teher volt a ló beszerzése is, melyért 12 tehenet adtak.

A XIII. század királyi serviensei jómódú földesurak voltak, kik helyett libereik dolgoztak a földeken. Lovag csak előkelő úr lehetett. Ennek viszont okvetlenül szüksége volt megfelelő szolgaszemélyzetre, amely ugyancsak kivette részét a harcokból is.

A várjobbágyok a királytól kapott földekkel szabadon rendelkeztek; sőt a XIII. századbéli várjobbágyok soraiban már comecek is vannak. Katonai szolgálatuk olyan mint a királyi szervienseké, sőt egyesek a „de genere” jelzést is felveszik. A várjobbágyok, mint régi családok sarjai, mindig eleget tudtak tenni IV. Béla felhívásának és minden további segítség nélkül lett belőlük páncélos lovas. Így ezek a jobbágyok joggal viselhették a „nobilis” jelzőt.

A haderő átszervezésével kapcsolatban fejlődött az ország védőrendszerének kiépítése is. IV. Béla a tatárjárás után tudvalevőleg sorba építtette a bevehetetlennek vélt sziklavárait.

Az idők folyamán a királyi szerviensek és a várjobbágyok köznemességgé olvadtak össze. Ez az időpont körülbelül a XIII. század utolsó negyede lehetett, még pedig Kun László uralma alatt. Ezekből alakult ki azután a „nemesi megye” még pedig fokozatosan, egyöntetűleg, úgy, hogy a megyék szervezete nem sokban különbözött egymástól. A magyar köznemesség joggal vallhatta mindig magáénak a megyét.

A megye határán belül teljesen összeolvadtak a szerviensek és a várjobbágyok; ezt elősegítette egyforma anyagi jólétük és katonai szolgálatuk azonos volta is. Csak a birtok jogi minősítése volt különböző. A serviens ugyanis szabadon rendelkezett vele, ellenben a várjobbágy a föld után köteles volt katonai szolgálatot teljesíteni. Igaz, hogy ez a szolgálat ugyanaz volt mint a serviensé, hiszen ő is személyesen és hasonló fegyverzettel vonult hadba, sőt köteles volt, az az ország határán kívül folyó harcokban is résztvenni, míg a serviens — az aranybulla értelmében — csak akkor, ha erre zsoldot kap.

Magyar szempontból előnyösnek volt nevezhető az új köznemesség kialakulása. Akik itt egyesültek, azok magyarok voltak és az egész rend jellege, szelleme is magyar volt.

IV. Béla üdvös reformjai következtében, a magyar haderő egészen másjellegű lett. A nehéz fegyverzet jutott általánosan túlsúlyra; azonban a könnyű felszerelés is szerephez jutott, mint ezt például a XIV. század elején a königsali krónikában olvashatjuk. A csehekkal vívott háborúról megemlékezve, furcsának találják az idegenek, hogy a magyarok a szokásos fegyverzet helyett, szoros bőrpáncélt hordanak, nem állják ki a támadást, hanem megfutamodnak, de mesterien kezelik félelmetes ijjaikat.

Az Anjou-korban a magyar nemesség nem volt azonos a lovaggal; ezt „milesnek” hívták; ellenben nobilis lehetett holmi vagyontalan szegény is. Időközben azonban kialakult a köznemesség mint társadalmi rend.

Mitterpacher Gúszláv.

Markó Árpád: *Gróf Zrínyi Miklós („Kincsestár.” Magyar Szemle Társaság) Kis Könyvtára 146. sz. Kiadja: A Magyar Szemle Társaság.)*

A kiváló történetírókészséggel megírt népszerű formában megjelent munka, a legkisebb részletekig kiterjedő gondossággal tárgyalja a kitűnő hadvezér és költő életének fontosabb mozzanatait, valamint irodalmi működését.

A szerző bevezető soraiban érdekes párhuzamot von, gróf Széchenyi István, II. Rákóczi Ferenc és gróf Zrínyi Miklós között, kik „egyeniségük varázsával” élettörténetük csodálatos hasonlóságával és „sikertelenségük tragikumával, olyan kiváltságos helyet foglalnak el történelmünkben, amelyhez hasonlót még más nemzetek történelmében is alig találunk”. Ez a megállapítás valóban meglepően találó, mert való igaz, hogy a fent említett három nagy magyar földi pályafutásához, egyformán súlyos tragikum fűződik. A „legnagyobb magyar” elborult elmével, végül eldobta magától életét; a kurucok híres vezére, fényes földi javak, csillogó trón és hatalom után, a Márvány tenger kietlen partján fejezte be életét és végül gróf Zrínyi Miklós, a rettenhetetlen bátor katoná, nagyszerű hadvezér és zseniális író, élete delén, egy vadkan agyaráinak lett az áldozata!

A szerző, mint gróf Zrínyi Miklós prózai műveinek volt kiadója (1939), mindjárt első soraiban elárulja, hogy nemcsak lelkes rajongója, hanem alapos ismerője is a Zrínyi-kultusznak. Élénk színekkel ecseteli a nagy hadvezér pályafutását, különösen kiemelve azt a tengersok csalódást, kiábrándulást, mellőzést, ami ezt a kimagasló nagy férfiút érte. Meleg, szerető gonddal, figyelemmel kíséri végig Zrínyit élete folyásán, fejlődő zseni ifjúkorától halála órájáig, a hangsúlyt azonban állandóan korát megelőző katonai erényeire vetve. Éppen ebben az irányban tér el jelentékenyen, Zrínyi nagy életrajzírójának Széchy Károlynak (1896—1903) öt kötetre terjedő hatalmas monografiájától.

Szépen méltatja a fiatal Zrínyi kiváló szellemi tulajdonságait, ki sorban megtanulta majdnem az összes európai nyelveket, úgy hogy abban az időben nem is jelenhetett meg jóformán egy könyv se Európában, melyet ő el ne olvasott volna. Ismerteti azt a váratlan fordulatokban gazdag időszakot, mikor Zrínyi szembe került a császári hadvezetőség generálisszimuszával, gróf Montecuccolival, kit legádázabb ellenségének tart.

A szerző megható szavakkal ecseteli azt a tragikumot, mely Zrínyi mindkét házasságához fűződik. Álmai, hogy méltó férfitódjai legyenek, csak későn váltak valóra és akkor is csak részben, mert hiszen a harctéren, mint császári tábornok elesett Ádám fia, ugyan vitéz katoná, de anyja befolyása és bécsi környezete révén osztrák lett, ki állítólag magyarul sem tudott. Érdekes az a megállapítás is, mely szerint Zrínyi a legelső magyar hadseregszervező, ki nemcsak az állandó nemzeti hadsereg mielőbbi felállítását sürgette, hanem az általános hadkötelezettségnek is híve volt és „a rendet, fegyelmet, tekintette a hadsereg fundamentumának”.

A következő sorokban Zrínyit mint az eszményi hadvezért festi le, kiben az összes elgondolható és szükséges harci erények felfalálhatók. Egyéniségének jellemzésében ráter a legbensőbb részletekre is, így például, mint ezt Zrínyi „leveleiben is olvashatjuk” megtudjuk, hogy bornemissza lévén, kerülte a léhamulatozásokat és a táncot „fogadalom” tartotta vissza.

Lírai költészetének legjellemzőbb sajátága, hogy minden versét, életének bizonyos eseményéhez fűzi.

A szerző szakszerűen ismerteti Zrínyi prózai munkáinak keletkezését és céljait. Első katonai szakmunkája a „Tábori Kis Tracta“, melyet 1646 és 1651 között — mint fiatal tábornok írt, a tiszteknek és altiszteknek szolgálati kötelességeivel foglalkozik. Ez a munka a maga nemében úttörő volt, mert a magyar hadseregnek ebben az időben nem volt még magyar nyelven megírt szolgálati szabályzata. A munka jellege elárulja, hogy határozottan „katonai szakmunkának“ készült. Ismerteti Zrínyi „Aforismáit“ és „Discursus“-ait, melyeket Rónay-Horváth Jenő, „Vitéz Hadnagy“ cím alatt egy kötetben adott ki. Ebben az 1640 év vége felé készült nagyszabású munkában Zrínyi a vitézség fogalmáról, a hadvezér szükséges személyi tulajdonságairól, „diskurál“ egyszersmind híres jelmondatának „sors bona nihil aliud“ (jó szerencse, semmi más) mélyebb értelmét magyarázza. Az „Aforisma“ viszont Zrínyi mélyenszántó, bölcs gondolatait tükrözi vissza.

Érdekes része a munkának az is, melyben a szerző Zrínyi műveiben gyakran előforduló régi magyar katonai mesterszavakat ismerteti. Ezek azonban napjainkban, sajnos, már feledésbe merültek.

Meleg elismerő szavakkal fejezi be a szerző értékes tanulmányát erről a nagy férfiúról és a munka epilógusaként megjegyzi, hogy a nagy Zrínyi „emléke intő és követésre méltó példa marad minden időkre!“

Mitterpacher Gusztáv.

Markó Árpád: *II. Rákóczi Ferenc felkelésének svéd vonatkozásai.* (Kis 8° 50 lap (magyar és svéd szöveggel), 4 képpel. Budapest, 1942. Officina Nyomda és Kiadóvállalat. A Magyar-Svéd Társaság könyvei, 3. sz.)

Ismeretes, hogy II. Rákóczi Ferencnek minden olyan terve dugába dőlt, amellyel XII. Károly svéd király támogatását akarta volna megnyerni a Habsburg-ház ellen vívott küzdelméhez. Mindamellet mégis volt a felkelésnek olyan időszaka, amelyben — ha nem is nagy számmal — svéd katonák harcoltak Rákóczi zászlója alatt.

XII. Károlynak az 1709 július 9-i pultavai vereség után Magyarország felé menekülő hadaiból, egy körülbelül 3600 főnyi svéd-lengyel-litván-tatár csapat a fejedelem szolgálatába állott. A svédek nagyon megfogyatkozott három ezredre tagozódtak, mintegy 300 főnyi együttes létszámmal. Ez a csapat résztvett a romhányi ütközetben, 1710 január 22-én. A svédeket a kuruc csatarend első harcvonalának közepére állította Rákóczi s a lengyelek után csakhamar őket indította Sickingen lovassága ellen. A támadás sikerült; a mocsárba szorított császári lovasság válságos helyzetbe jutott. De csakhamar megfordult a kocka, mert a kurucok, ahelyett hogy a kivívott sikert teljessé tették volna, rendes rossz szokásuk szerint zsákmányoláshoz láttak. Ezalatt az újra összeszedelőzködő császári lovasság balszárnya, Gróf Saint Croix tábornok parancsnoksága alatt, ellentámadásra indult. Éket vert a svédek és a hajdúság közé, majd váratlanul a

kuruc sereg hátamögé került. A meglepett csapatok rendetlenül hátrálni kezdtek, magukkal rántva az eddig vitézül harcolt svédek is.

Februárius 13-án még egy harcban vettek részt a svédek, Nyitraegerszeg közelében. Itt azonban a császári lovasság hamarosan megfutamította az első harcvonalban állott lengyeleket, majd a svédek is, mire a kuruc lovasság többi csatarendje is vágatva menekült a harc színhelyéről. Csakhamar a felbomlás jelei kezdtek mutatkozni az idegen segítőcsapatok soraiban. A lengyelek lázongtak s kisebb részekre szakadozva elhagyták az országot. Nemsokára a svédek is kérték Rákóczit, hogy bocsássa el őket. Ez március havában meg is történt.

A mostani háborús világ nem engedi a magyar-svéd katonai összeköttetések behatódó kutatását, pedig bizonyos, hogy volna itt is sok érdekes, ma még ismeretlen részlet. I. Rákóczi György svéd kapcsolatainak katonai történetét senki se írta meg alaposan. Éppen így teljesen hiányzik a svédekkel szövetkezett II. Rákóczi György 1657-i szerencsétlen hadjáratának szakszerű katonai leírása is.

Minderre talán még sor kerülhet, ha újból kisiüt a béke napja. De addig is elismerés illeti Markó Árpádot, hogy Rákóczi felkelésének ezt az epizódját nem csak a magyar, hanem a svéd olvasóközönség számára is megírta.

Vidos Géza: *Kőszeg városának lovas helyőrségei 1681-től 1912-ig.* (Dunántúli Szemle könyvei: 198. füzet. 8° 18 lap. Szombathely, Martineum Könyvnyomda. 1942. Ára 60 fillér.)

Tárgyánál fogva új, tartalmánál fogva nagyon érdekes ez a kis füzet, amelyet a szerző szűkebb hazájának — Kőszegnek — egykori lovas helyőrségeiről állított össze. Gondos kutatással összegyűjtötte mindazoknak a nagyobbára nem magyar ezredeknek hosszú sorozatát, amelyeknek hosszabb vagy rövidebb ideig Kőszeg és környéke volt az állomásuk. Az ezredparancsnokok között számos olyan híres névvel találkozunk, amelynek viselője maradandóan beírta a nevét a régi közöshadsereg történetébe. Volt közöttük magyar is, elegendő számmal.

Megállapíthatóan már 1802-től kezdve 1885-ig, lovas dandárparancsnokság is székel Kőszegen.

Említésreméltó korfestő adat, hogy a mult században — még az abszolutizmus éveiben is — mennyire kedvelt és népszerű volt Kőszegen a katonaság. Az idegenből idekerült tisztek hamar megbarátkoztak az új viszonyokkal s igyekeztek minél szorosabban belekapcsolódni a város társadalmi életébe. Így például a negyvenes években alakult magyar kaszinó alapítótágjainak sorában, magasrangú katonák is voltak. Az úriosztály tagjai közül számosan léptek be, mint „ex propriis” hadapródok a városban állomásozó lovasságba és szépszámmal voltak házasságkötések is, az idegen lovasbiztosok és a magyar úricsaládok leányai között. Mindez azt bizonyítja, hogy a katonaság és a polgárság jól megfér egymással, ha szántsándékkal konkolyt nem hintenek közöttük.

Azok a tisztikarok, amelyekben a Monarchia minden országának fiai — köztük nagy történelmi nevek viselői is — képviselve voltak, eleveniséget vittek Kőszeg életébe és annyira megszerették új állomáshelyüket, hogy onnan elkerülve, magukkal vitték és mindenfelé elterjesztették a város jó hírnevét. Volt sok olyan tiszt, aki nyugalombavonulása után visszatért Kőszegre s így ebből a városkából valóságos „kis Grác” lett.

Mindez ma már csak szép, régi emlék, mert 1912 óta nincs többé Kőszegnek lovas helyőrsége.

Ihnát András: *Báthory István orosz háborúi.* (Bölcsészeti doktori értekezés — A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Kelet-európai Történelmi Szemináriumának kiadványai.)

A tanulmány Báthory István lengyel király 1579—1580—1581-ben Oroszország ellen indított három hadjáratát ismerteti, melyek mindegyikének középpontjában egy-egy fontos vár elfoglalása áll. A dolgozat érdekes voltát fokozza az a megemlítésre méltó körülmény, hogy a szerző eredeti orosz és lengyel forrásmunkákat használt fel.

A három különálló hadjárat, a Balti-tenger melletti Livonia birtokáért folyt és különösen megemlítendő, hogy bennük nagyobb részt Erdélyben toborzott magyar katonák vettek részt, sőt a küzdő magyar csapatok főkapitánya, Báthory egykori ellenfele — Békés Gáspár — is magyar volt. A tanulmány bevezetéseként a szerző ismerteti az akkori oroszországi belső politikai viszonyokat, Rettenetes Iván cár viselt dolgait, nemkülönben a háborúk tulajdonképpen indító okát, melyben a főszerepet Oroszország „expansziós törekvése” játszotta.

Iván cár, minden áron meg akarta szerezni Livóniát, de 1578-ban súlyos vereséget szenvedett. Báthory mint alkotmányos uralkodó, a háború ügyét az országgyűlés elé terjesztette. Ez a háborút határozta el és nagy adót szavazott meg erre a célra. Báthory saját vagyonából is jelentékeny összeget áldozott fel, azonkívül külföldi kölcsönöket is szerzett. A hadsereg kifogástalan állapotban volt. Báthory szembeszállva a haditanács határozatával, először Kraszna várát, majd magyar csapataival Szitna várát vette be. Augusztus elején Békés Gáspár megkezdte az ostromot Polock vára ellen. A magyar katonák a legsűrűbb golyózáporban haláltmegevetően törtek át a réseken, úgy hogy az orosz súlyos veszteségek után, feladta a várat.

Az országgyűlés a háború további folytatása mellett döntött; a király tehát újabb magyar csapatokat toborzott, s a gyalogság soraiba szegény nemeseket is felvett. 1580 tavaszán megindult Oroszország ellen és Velikije-Luki várát szándékozott megtámadni. Az elővédet litván és magyar csapatok alkották, melyek Károlyi István és Békés Gáspár parancsnoksága alatt állottak. Október 2-án sikerült a magyar csapatoknak a várat felgyújtaniok és a rákövetkező roham után, az oroszok feladták a várat, mely részben porrá égett, tetemes emberáldozatot követelve. Oroszország azonban még ezzel a második hadjáratral sem volt legyőzve. Báthory 1581 tavaszán újból egybehívta az országgyűlést, mely nagy nehezen megszavazott két évi adót a háború

továbbfolytatására. Báthory megtámadta Pszkovot. Rohamra kerül-
vén a sor, valami váratlan dolog történt. A harci láztól égő
magyarok, minden parancs nélkül hirtelen megrohanták a várost,
a többiek is utánuk rohantak; az oroszok azonban olyan elszán-
tan védték magukat, hogy az ostrom nem sikerült és 500 vitézen
kívül, Békés Gábor és több más neves magyar maradt a harc-
téren. A továbbfolytatott ostrom nagyon vontatottan haladt előre,
a táborban az élelmiszerhiány miatt elégedetlenség ütötte fel
a fejét, mit még fokozott az a körülmény is, hogy a zsoldot nem
fizették rendesen.

A szerző a következő sorokban elismerő szavakkal adózik
a hadjáratban résztvevett magyar katonáknak, kiemelve azok döntő
szerepét, melyet kiváló vitézségükkel játszottak és sok dicsőséget
szereztek István királynak. Közben beköszöntött a téli hideg;
érezhető volt a téli ruhák hiánya. November első napjaiban
a sáncokban levő gyalogság annyira fázott, hogy visszament
a táborba — melegedni.

November 15-én megjelent a táborban az orosz követ a béke-
tárgyalások megindítása végett. Így 1581 decemberében Jan Za-
polski nevű faluban, Possevino Antal jezsuita, pápai követ veze-
tésével, megindultak a béketárgyalások. Nagy alkudozások után,
1582 januárius 15-én tíz évre szóló fegyverszünetet kötöttek,
melynek feltételei azonban Iván cárt nagyon megalázták, mert
a Balti-tenger feletti uralomról le kellett mondania. Bár a háború
nem úgy ért véget ahogyan Báthory eredetileg tervezte mégis
saját szavai szerint: „... a nemzet nagy becsületére és dicső-
ségére és az állam nagy hasznára fejeződött be...” Lengyel-
ország függetlenségét, két évszázadra biztosította.

A király magyar érzésére jellemző, hogy állandóan azzal
foglalkozott, miként tudná a törököt Európából kiűzni és eredeti
terve az volt, hogy az oroszral békét kötve, vele együtt indítaná
meg a török ellen a háborút, melynek kiindulópontja Magyar-
ország lett volna.

Mindezek a tervek azonban Báthorynak 1586 december 12-én
bekövetkezett halálával megsemmisültek. Azt a tíz évet mit Bá-
thory a trónon töltött, Lengyelország aranykorának nevezik és
rövid uralkodása után, az egész nemzet gyászolta korai halálát.

Mitterpacher Gusztáv.

Georg Reinike und Herbert Moeller: „*Der Krieg wie er ist.*“
Erfahrungen und Lehren der Truppe. I. Band. Verlag „Die Wehr-
macht“ Kg. Berlin.

A német katonai kiképzők fölényes tanítási módszerét mu-
tatja be ez a könyv, mely az elmúlt világháború egyes esemé-
nyeit elbeszélő formában olyan oktatóan írja le, hogy minden-
kinek ajánlható.

Az első kötet a gyalogság haditetteiről szól; annak a fegy-
vernemnek teljesítményeiről, melynek harcmódja olyan egysze-
rűnek látszik és háborúban mégis olyan végtelenül nehéz. Büszke
is minden német férfi, ha annál a fegyvernemnél szolgálhat,

mely százalékban az elmúlt világháború veszteségeinek legnagyobb részét viselte és aránylag a mai „gépek háborújában” sem áldoz kevesebb vért. A német gyalogságnál ős idők óta az ország legelőkelőbb fiai is szolgálnak.

A szerzők a mozgósítással kezdik, amikor lelkesedéssel kísérté a német nép haderejének felvonulását és lélekzetét visszafojtva figyelte előrerohanását Belgiumban és Észak-Franciaországban. Itt kezdődtek már a gyalogság óriási menetteljesítményei, melyeket csak igen magasértékű csapattól lehet követelni. Nem csak a felszerelés teszi ezt a nagy belső értéket, hanem a szellem is.

Érdekes hadieseményt látunk egy zászlóalj támadásában mozgóharcban a marnei-csata keretében. A nyugati front állásharcából figyelemreméltó egy zászlóalj éjjeli támadása az angolok által elfoglalt Bourlon-erdőn át. Ugyiszintén egy zászlóalj készentartása és támadása a Michaeloffenzíva alkalmával. A két hadiesemény leírásából látszik a német katonai oktatás művészete. Elbeszélés formájában olyan behatóan mutatják be a szerzők az egyes parancsnokok ténykedéseit, hogy azok is sokat tanulhatnak, akiknek nem idegen a gyalogság harca. Látni lehet, mennyivel nehezebb a gyalogság vezetése, mint az élettelen gép kezelése, melynek mechanikai fogásait előbb-utóbb mindenki megtanulhatja. Nélkülözések elviselése, önmegtagadás, szívósság és az a készség, hogy a legrövidebb távolságról is szembenéz a halállal, mind a gyalogság erénye; ezt tisztjeitől és tiszthelyetteseitől tanulja meg az egyszerű gyalogos.

A pompás könyv befejezése egy zászlóalj elhárító harcát mutatja a cambrai-i tankcsatában. Páncélsata ma a jelszó, ámbár rendszerint a harcocsit követő gyalogság a veszélyes ellenfél és majdnem minden harcocsitámadás a gyalogság ellen indul. Ha ez meginog, felborul az egész arcvonal. Ha nem képes saját harcocsijait követni, az elért siker nem tartós.

Amelyik ország nem becsüli meg gyalogságát, vagy azt más fegyvernem javára elhanyagolja, az ne számítson arra, hogy gyalogsága válságos pillanatokban meg fogja állni a helyét.

Suhay Imre.

Werner Flank: *Als wir nach Frankreich zogen.* Gerhard Stalling Verlagsbuchhandlung, Oldenburg.

Kitűnően megírt könyvében megkapóan ecseteli Werner Flank egy német gyalogezred távbeszélőszázadának élményeit, az 1940. évi nyugati hadjárat alatt.

Jelentéktelen csatározások közben, meglepően lépi át a gyalogezred a belga határt és ezzel kezdődnek azok a hihetetlen menetteljesítmények, melyek lehetővé tették, a német gyalogságnak, hogy követhesse páncélos alakulatait, valamint azoknak sikereit biztosítsa és kibővítsé. Erőltetett meneteket következnek, melyek hallatlan teljesítményeket követelnek a gyalogságtól. A távbeszélőszázad egyes emberei már zsákmányolt motorkerékpáron mennek. Rövidesen Maubeuge előtt állnak a németek. A szerző

érdekesen mutatja be az ezredparancsnokságnál létesített hírközpont lázas üzemét. Szünet nélkül érkeznek a jelentések és parancsok, néha mind a három zászlóalj egyszerre kéri a nehéz fegyverek támogatását harcokcsik ellen; parancsokat kell közvetíteni és a tűzérség leghevesebb tüzeiben távbeszélőhuzalt javítani... A távbeszélő legénység fényesen állja meg ezt az idegpróbát.

Páris elfoglalása után tovább ment a szédületes előnyomulás. Most már a gyalogságot is gépkocsin szállították, hogy minél előbb elérjék a Loire folyót, nehogy a franciák ott újból ellenállást fejtsenek ki. A Loirenál tudták meg aztán a csapatok a compiégnei fegyverszünet hírét. Előnyomulásuk alatt Párisig a fiatal katonák kegyelettel emlékeztek meg apáikról, akik negyed évszázaddal ezelőtt harcoltak és véreztek ugyanazokon a csatamezőkön. Mind jól ismerték a német dicsőség és katonai vitézség színhelyeit, mert sokat hallottak otthon a nagy háborúról.

A szerzőnek nagyszerűen sikerült egy gyalogezred távbeszélő századának hadiélmlényeit megírnia. Büszkeség töltheti el a Harmadik Birodalom fiatal katonáit, hogy sikerült nekik elérniök azt, ami nem volt megadva apáiknak.

Suhay Imre.

Alfred von Pawlikowski—Cholewa: *Heeresgeschichte der Völker Afrikas und Amerikas.* Junker und Dünnhaupt Verlag (Berlin 1943).

A szerző neve 1936-ban megjelent igen érdekes „Heer und Völkerschicksal“ és „Die Heere des Morgenlandes“ (1940) művei révén már jólismert. Nemrég megjelent fentebbi könyvében Afrika és Amerika államainak haderejével foglalkozik és szereplésükkel a világtörténelemben.

A fekete világrész véderőviszonyairól, hadseregeiről még a művelt nagyvilág is általában csak igen keveset tud, pedig sok figyelemreméltó és tanulságos történelmi kiséreket fedezhetünk fel itt is. Afrikában felemlíti az ó-egyiptomi hadsereget, a bizánci idők, az arabok, mamelukok, Mehmed Ali s, a Mahdi katonai alakulatait, majd az abesszineket, a berbereket, Abd El Kadr, az aschantik, zuluk, stb. hadseregeit világítja meg. Kimerítően tárgyalja a búrok katonai szervezetét és harcaikat, különös figyelmet szentelve az angol-búr háborúnak.

Több fejezet a Közép-, Dél- és Észak-Amerikai államok katonai történetével és hadseregszervezetével foglalkozik, különösen pedig a szabadságharcral és a secessziós háborúval. Az USA hadseregének kiépítését és alkalmazását a világháborúban, kimerítően tárgyalja. Észak-Amerikában 1916-ban alapozták meg az általános hadkötelezettséget, de 1917-ben a kívánt tiszti létszámnak csak 55%-a, a legénységének pedig 78%-a volt meg.

A legnagyobb nehézséget a tiszt- és altisztképzés okozta. 1918 elején még csak négy hadosztály volt Franciaországban, 45 azonban már készen állt az USA területén. Három hónap múlva 21 hadosztály szállt partra francia földön. 1918 szeptember 26-án vittek először harcba nagy amerikai tömegeket, még pedig 9 erős gyaloghadosztályt, melyet további 6 követett tartalék-

ban. Október közepén több mint 1,000.000 kitűnően felszerelt fiatal amerikai katona állt támadásra készen. Nyugodtan állíthatjuk, hogy az entente-hatalmakat 1918-ban az USA mentette meg és segítette győzelemhez.

A szerző műve hézagpótló és nélkülözhetetlen kézikönyv nagyközönségünk számára, különösen ma.

Suhay Imre.

Enrico Clausetti: *L'architettura militare nei disegni dell' albo di Francesco d'Olanda.* (Bollettino dell' Istituto Storico e di Cultura dell' Arma del Genio, 17. és k. II. Roma, 1941).

D'Olanda Francesco, portugál festő, a XVI. század első felében hosszú időt töltött Italiában s mert katonai építőmester is volt, számos itáliai várat rajzolt le.

A tudós szerző ebben a tanulmányában nem szorítkozik a rajzok egyszerű ismertetésére, hanem az ábrázolt várak történetét is vázolja. Szűkreszabott terünk nem engedi, hogy valamennyivel foglalkozunk; így hát csak egyes fontosabb részeket ragadhatunk ki.

Különösen érdekes a Ferrara régi körfalairól szóló leírás. Ez a város, az Esték műpártoló hajlamánál fogva, a XVI. században fontos tudományos és művészeti központtá vált. Azonban az erődítés terén nem történt annyi, amennyit a város fontossága kívánt volna, mert az Esték, katonai téren, főként a tüzérség fejlesztésével foglalkoztak. Így aztán a város védőöve, amely a XV. században érte el legnagyobb kiterjedését, a következő század folyamán is ebben az állapotban maradt; nem érte el tehát a fejlődésnek azt a fokát, amelyre más, kisebbjelentőségű városok is eljutottak.

A várépítés tudományának szempontjából, figyelmet érdemel Pesaro is. Amikor D'Olanda — valószínűleg 1558-ban — ott járt, a város védőöve már a mostani szabálytalan ötszög alakját mutatta. Szabályszerű bástyái voltak, az új rendszernek megfelelően épült oldalazó berendezéssel. Természetes, hogy D'Olanda még nem láthatta a kiegészítő külső mellékműveket, mert ezek már egy későbbi kornak alkotásai.

Civita Castellana fellegrvára a várépítés átmeneti stílusának klasszikus példája. Az ötszögű alap sarkain álló tornyok már szinte bástyáknak mondhatók, bárha sarkaik egy része le van kerekítve. A középkori fogaspárta és a „sétáló“ eltűnt. Az utóbbinak helyét boltozott folyosó foglalta el, amelynek külső falába puskához való lövőréseket vágtak. Nagyon szép a belső udvar és Amico Aspertininek, valamint a Zuccariaknak több helyiséget díszítő néhány falképe.

Spoletó fellegrváranak nem csupán az volt a rendeltetése, hogy fékentartsa a perugiaiakat, hanem az is, hogy Narni, Ancona és Foligno várával együtt, biztosítsa a pápa uralmát ezen a területen. A spoletói fellegrvár egyike a legnagyobbaknak és a legfontosabbaknak azok között, amelyeket Alborno bíboros építtetett vagy megújíttatott a XIV. század derekán. Alakja — derékszögű négyszög — teljesen középkori. Tornyai nem csupán a négy sarkán, hanem a két hosszabbik oldal közepén is vannak. A fellegr-

várat körfal is körülfogta. A város felé forduló központi torony az „őregtorony“ szerepét is betöltötte. A belső teret egy kereszt-szárny két udvarra osztja.

II. Visconti Galeazzo 1368-ban fogott hozzá a milanoi várkastély építéséhez. Ezt az erődítményt a nép 1447 és 1450 között teljesen elpusztította. Sforza Francesco 1450-ben hozzáfogott az újjáépítéshez s a várkastély 1466-ban már jólvédhető állapotban volt. Eredetileg négyzetalakú lehetett, de később meghosszabbították. A négyszög mindenik sarkán egy-egy torony emelkedett, még pedig két kerek és két négyzetes. A várkastélyt széles árok övezte.

A nápolyi S. Elmo várkastélyt 1532 és 1538 között építtette Don Pedro alkirály, a város fékentartása végett. Alaprajza hosszúságú hatágú csillag. Jól hozzásimul a térszínhez, amelynek alakulása lehetővé tette az oldalozó baluardok mellőzését. Ezeknek hiánya sok bírálgatásra adott okot azoknak, akik nem voltak hajlandók eltérni a megszokott kaptafától, még akkor se, ha ez az eltérés igazolható volt.

A nápolyi Castel Nuovo királyi palota, de egyszersmind erősség is volt. Építéséhez 1279-ben fogott Anjou Károly, közvetlenül azután, hogy trónra került. A kikötő közelében lévén, az volt a feladata, hogy mind a tenger, mind a szárazföld felől oltalmazza a várost. Alapformája csaknem négyzet, öt mintegy 50 méter magas toronnyal; közülök kettő a tengeri, három a szárazföldi oldalon áll. Az utóbbi oldalon, a két legközelebbi szomszédos torony között nyílik a vár kapuja. Nagyon erősek voltak kötőgátjai és mélyek később betemetett árcai.

Gy. J.

Enrico Clausetti: *Astura*. (Bollettino dell' Istituto Storico e di Cultura dell' Arma del Genio, 73. és k. II. Roma, 1941.).

Rómától, toronyirányában mérve mintegy 60 kilométernyire dél-délkelet felé, egy kisebb sötét épülettömeg válik el a tengerparttól. Ez Torre Astura, vagy a kis Astura várkastély. Helye már a legrégebb idők óta, „Astur“ néven ismeretes. A volskok Anzio nevű nagy és gazdag városához tartozott, amely Kr. e. 417-ben hódolt be Rómának. A rómaiak, később maguk a császárok is, nagyon kedvelték ezt a helyet. Villákkal építették be s az uralkodók gyakran és hosszabb időre is felkeresték Asturát, amely azonban a birodalom bomlásával hanyatlásnak indult. Ciceronak is egyik kedves nyaralóhelye volt.

A középkor folyamán az Aventinuson állott S. Alessio kolostornak lett egyik tartozéka. Újból fellendült s ezzel ugyancsak fokozta a hatalmaskodó tusculoi grófok étvágyát. Kemény harcok árán, 1163-ban Gionata gróf kapta hűbérül. Majd 1193-ban a műtörténelmünkben is jólismert Frangipane (Frangepán) család birtoka lett. Akkor már állott a sziklazátonyon azoknak a tornyoknak egyike, amelyek a VIII. és IX. században a saracén tengeri rablók betörései ellen épültek a tengerpart védelmére. A Frangipane család körülbelül 1300-ig tartotta a kezében Asturát.

A XIII. századnak az volt a legemlékezetesebb itt lezajlott eseménye, hogy Frangipane Giacomo Asturában fogatta el a

Hohenstauffen-ház utolsó sarját, a fiatal Corradinot, 1268 augusztus 25-én s mindjárt ki is szolgáltatta Anjou Károlynak. Ez pedig október 29-én, a nápolyi vásártéren, fejét vettette. De Frangipane bűne nem maradt megtorlatlanul, mert nem sokkal a „siciliai vecsernye” után, arragoniai Frigyes király 12 gályát küldött Astura ellen. A támadás számos áldozata között volt Frangipane Jakab egyik fia is.

VIII. Bonifác pápa (1294—1303) rokonai, a Caetanok számára akarta volna biztosítani Asturát; de ezeknek kezéből előbb az Orsini-, majd a Colonna-család birtokába jutott. A Colonnák uralma alatt növekedett meg Astura katonai fontossága, főként Colonna Marcantino útján, aki a Medici-családból való IV. Pius pápa (1559—1565) parancsára részben ujjaépítette a várat, körülbelül abban az alakban, amelyben ma is látható. Már állott a sziklazátonyon egy függélyes fallal körülvett torony. Csúcsával a tengerre kiszögélő erős építmény volt. Marcantino érintetlenül hagyta a tornyot és külső védővonalát, azonban belső körfalat emelt travertino burkolattal és ágyúpadokkal ellátva. III. Marcantino eladta VIII. Kelemen pápának (1592—1605) Nettunot, Astura várkastélyával és kikötőjével együtt. De az egyházi igazgatás alatt csakhamar hanyatlani kezdett, bárha még volt felszerelés és őrsége, mivel a kalózveszedelem akkor még nem múlt el.

Az újkor elejétől fogva Astura és környéke mindegyre jobban elnéptelenedett s egy 1830 július 5-én bekövetkezett csemény megadta neki a kegyelemdőfést. Ekkor foglalták el a franciák Algériát s ezzel végleg megszűnt a kalóztámadások veszedelme. Asturát, sok más kis várral együtt, leszerelték; őrségét elvitték. Ezzel aztán az épületek is romlásnak indultak. 1831-ben a Szentszék eladta Asturát mostani birtokosának, a Borghese-családnak. A váracska előbb gazdasági célokat szolgált, azután vadászok, végül pedig pénzügyőrök tanyáztak benne, nem minden kártétel nélkül. Megemlítjük, hogy egy Vespignani nevű építész, eredeti mióltából kiforgatva, főúri kastéllyá akarta volna átépíteni Asturát. Erre a tervre is ráillik a francia mondás: „Restaurer c'est détruire”.

Gy. J.

Antonio Cappellini: *Castelli scomparsi e avanzi di castelli del Polesine.* (Bollettino dell' Istituto di Storia e di Cultura dell' Arma del Genio, 64. és k. II. Roma, 1941.)

Felsőitália legkeletibb része, az Adige és a Po di Volano között vagyis Badiától és Ficarolótól a tengerig, „Polesine” nevet visel.

Három hatalmas család — az Este, a Scaliger és a Carrara — részint egymással, részint a velencei köztársasággal és Adria püspökeivel, hosszú és véres harcokat vívott ennek a területnek birtokáért. 1070-től 1515-ig. Ezek eredményeként a Po főágától délre eső sáv Ferraráé lett, a többire pedig Velence tette rá a kezét.

Egyes hatalmasok jóvoltából már a magyarok betöréseitől fogva épültek a Polesinén várkastélyok. Ámde ezeknek az erődítményeknek legnagyobb része elpusztult; így Ficarolo, Fratta,

Ariano, Badia, Loreo, Bergantino, Castelnuglielmo, Pontecchio, Castelnovo Barriano, Villanova del Ghebbo és Melara várkastélya. A szerző ezek történetét is vázolja.

Azok közül a városok közül, ahol még maradt valami a régi erősségekből, elsősorban Rovigo érdemel említést. Ennek várkastélya már a X. század első felében is fennállott. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy amidőn az Itáliában kalandozó magyarok 920-ban felgyújtották Chioggiát és Cavarzerét, az adriai püspök „Castrum Rhodigum”-ba, vagyis a mai Rovigo várába menekült. A város azután is Adria püspökeinek birtokában maradt. Több ízben elvesztették ugyan, de mindannyiszor vissza is szerezték. 1158-ban Cattaneo Florio püspök új körfallal vette körül a várost. Az új védővonalon négy, tornyokkal oldalazott kapu nyílt. Vitale püspök, aki IV. Victor ellenpápát támogatta, megerősíttette a falakat, de hiába, mert D'Este Rinaldo őrgróf 1160-ban, III. Sándor pápa nevében megrohanta és bevette Rovigot. Elűzte a püspököt, a pápa pedig 1164-ben az Estéknek adta a várost.

A védőművek, Silvestri Camillo egykori leírása szerint, a térszín kiemelkedőbb részén állottak. Fogaspártájú magas falai és tornyai voltak. Az 50 méter magas öregtorony mellett állott a püspöki lak. A fellegrvárba két kapun lehetett bejutni.

Ma már mindebből, a lerombolt körfalak maradványain kívül, csak a középkori öregtorony és egy másik tömzsi torony áll. Az előbbi, ha nem is Európának, de Itáliának bizonyára legmagasabb vártornya.

Az Esték lendinariai régi várkastélyából csupán a most tömlőcül szolgáló, 25 méter magas öregtorony maradt meg, az őr lakásául szolgáló toldalékkal együtt. A községi előjáróság 1930 óta jókarban tartja ezeket a maradványokat.

Az arqua-polesinei várkastélynak is csak a XV. századbeli vaskos torony az utolsó maradványa, a felvonóhid kétségtelen nyomaival. A szerző véleménye szerint, ez a kastély megelőzte az Esték polesinei uralmát s a XV. század elején újították meg.

Gy. J.

Jean Labusquière: „*Vérité sur les Combattants*“ Grand Batailles de Mai—Juin 1940 és „*Nouvelles pérités sur les Combattants*“ (H. Lardanchet, 1942.).

Nemrég jelent meg fentebbi két tárgyilagosan megírt mű, megrendítően hatva az olvasóra. Szerzőjük azóta hősi halált halt.

A szerző a bevezetésben felemlíti, hogy fel akarja világosítani nemzetét, miként harcoltak katonái a 45-napos hadjáratban. Francia részről is már látott egynémely mű napvilágot; ezek azonban többnyire a hadműveletek vezérkari részével foglalkoznak. Azonban legkevésbben tudják, különösen nálunk Magyarországon, mi volt a francia gyalogos a „poilu” szerepe. Mi minden történt, míg a derék „poilu”-k hadifogságba kerültek. Ezt mondja el Labusquière „Les documents Historiques” I—II. részében megkapóan, tárgyilagosan és egyúttal megrázóan is.

A szerző mindenekelőtt megállapítja, hogy a francia nép ve-

zetői sem a háborút előkészíteni, sem a békét megszervezni nem tudták. A vereségért a felelősség őket, nem pedig a hadsereget, a küzdőket terheli. Tárgyilagosan vázolja a francia hadsereg helyzetét 1940 május 10-én. Szerinte akkor 90 francia és 10 angol hadosztály állt 140 némettel szemben; 7.500 német harckocsi elé csak 5.500 franciát tudtak állítani. A legtragikusabb megállapítás az, hogy 580 francia és 120 angol vadászgépnek kellett a harcot 1.500 némettel felvennie. A stuka-alakulatok ellen egyáltalában nem tudtak semmit sem felvonultatni. Igen szomorú megállapítások ezek, mert tudvalevőleg a múlt világháború alatt, előtt és után, a franciák vezettek a hadirepülés terén, akárcsak az angolok a páncélos fegyvernem alkalmazásában.

A francia nép vezetői semmiképen sem készítették elő a háborút, ellenben a „sureté” gondolatával, a Maginot-vonal védőerejével félrevezették a francia nemzetet. Elfelejtette az „Élan”-t, támadó szelleme az „esprit” szenvedett, mert csak aranyában és a Maginot-vonal betonfedezékeiben bízott. A hadsereget, a népet, a „poilu”-t csupán védelemre készítették elő. A szerző megállapításai szerint, a francia nép ezt a háborút elvesztette, mielőtt az első lövés eldördült volna.

A franciák vesztesége 100.000 halott, 120.000 sebesült és 1,5 millió hadifogoly volt; 9 tábornok halt hősi halált fegyverrel a kezében, törzsiükkel együtt a legvégsőig küzdve. A tartalékos tiszteknek 35%-a, a tényleges tiszteknek 65%-a elesett, megsebesült, vagy fogságba esett.

Csupa olyan adat, mely a francia katona hősi ellenállását bizonyítja, noha hamarosan rájött, hogy „vesztett poszton” áll, győzelemre nincs reménye; nem is lehetett.

Suhay Imre.

Felelős kiadó: Gyalóky Jenő.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

A nyomdáért felelős: Mészáros József igazgató.